

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Юридичний факультет

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL
UNIVERSITY
Faculty of Law**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 1 (43)

**TOPICAL ISSUES OF LAW:
THEORY AND PRACTICE**

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS № 1 (43)

Дніпро 2022

УДК 340.11(477)
А 43

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 12.06.2002 №1-05/6, рішення Президії ВАК України (протокол №1-05/4 від 14.10.2009 р.), постанови Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3, Наказу МОН України від 09.03.2016 р. №241 збірник затверджено як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Збірник внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія В) (Наказ МОН України № 1471 від 26.11.2020). Збірник наукових праць «Актуальні проблеми права: теорія і практика» внесений до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

Видається відповідно до рішення Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 12 від 27.04.2021 р.).

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15362- 3934Р.

А 43 Актуальні проблеми права: теорія і практика : Збірник наукових праць № 1 (43). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2022. – 174 с.

Статті друкуються в авторській редакції мовою оригіналу.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідають автори.

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397
УДК 340.11(477)

© Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2022.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Арсентьєва Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Заступник головного редактора – Слюсар Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Секретар редакційної колегії – Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Члени редакційної колегії:

Члени редакційної колегії:

Назимко Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Подорожній Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Сіроха Дмитро Ігорович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Устименко Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу міжнародного співробітництва, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Хараберюш Іван Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор Маріупольський державний університет, <https://orcid.org/0000-0002-4968-5421>

Ярошенко Олег Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, завідувач кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Розовський Борис Григорович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Вепхвія Гварамія – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету (м. Тбілісі, Грузія).

Івчук Юлія Юрїївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Клемпарський Микола Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Назимко Єгор Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Шаповалова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, професор, Почесний професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк, Україна), <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Відповідальний за випуск — кандидат юридичних наук, доцент **Капліна Галина Анатоліївна**.

EDITORIAL BOARD

Chief Editor - Arsentieva Olena Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Deputy Chief Editor – Sliusar Andrii Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Secretary of the Editorial Board – Kaplina Halyna Anatoliivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Members of the Editorial Board:

Nazymko Olena Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Podorozhnii Yevhen Yuriiiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law and Economic Law, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Sirokha Dmytro Ihorovych – PhD in Law, Associate Professor of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Ustymenko Olena Serhiivna – Associate Professor, Head of the Department of International Cooperation, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Kharaberiush Ivan Fedorovich – LL.D., Professor, Professor of Mariupol State University <https://orcid.org/0000-0002-4968-5421>

Yaroshenko Oleh Mykolaiovych – LL.D., Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Rozovskyi Borys Hryhorovych – LL.D., Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Vepkhviia Hvaramiia – LL.D., Professor, Dean of the Faculty of Law of Sokhumi State University (Tbilisi, Georgia).

Ivchuk Yuliia Yuriivna – LL.D., Associate Professor, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Klemparskyi Mykola Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines and International Law of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Kotova Liubov Viacheslavna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Nazymko Yehor Serhiiovych – LL.D., Senior Researcher Officer, First Vice-Chancellor of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Tatarenko Halyna Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Shapovalova Olha Viktorivna – LL.D., Professor, Professor Emeritus of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Head of the Department of Economic Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Responsible for the issue - PHD in law, associate professor **Kaplina Halina Anatoliivna**.

ЗМІСТ

Івчук Ю.Ю.

РОЗУМНИЙ СТРОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ 11

Вінник О.М.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЦИФРОВІЗАЦІЇ: МІСЦЕ І РОЛЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ТА СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ 22

Мілаш В.С

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ (ТОРГІВЛІ) В УКРАЇНІ..... 33

Камишанський О.Ю., Проданець Н.М.

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ 42

Качурін С.Г.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 54

Матвєєва А. В.

АКТУАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ 64

Назимко О. В., Пискун О. В.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН КОМАНДУВАЧА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ..... 73

Серебряк С.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПОНЯТТЯ «СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ» У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ 80

Солодченко С.В., Гриценко Г.М.

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗГЛЯДУ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ОПОДАТКУВАННІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 91

Шеремет О.С., Ілларіонов О.Ю.

МІСЦЕВЕ ОСВІТНЄ ЗАМОВЛЕННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЯХ 103

Корнієнко І.С.

ЗАВДАННЯ АУДИТУ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ 112

Панов І. В., Татаренко Г. В.

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ..... 118

Савочка К.С., Котова Л.В.

АНАЛІЗ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВІЛЬНОГО ПЕРЕСУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ОРДЛО: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ПЕРЕТИН ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА СУДОВА ПРАКТИКА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ 127

Стародубцева К.С., Галушко В.Г., Котова Л.В.

ДІДЖИТАЛІЗОВАНІ ІНСТРУМЕНТИ У ПРОЦЕСІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ: ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ 134

Холошанова М. І., Гніденко В. І.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ
ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 142

Дац А., Ілікчієва К.

ПРОВАДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА
ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ.....157

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
..... 14270

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ 172

CONTENT

Ivchuk Yu.Yu..

A REASONABLE TIME FOR CRIMINAL PROCEEDINGS: ECHR PRACTICE AND SOME FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION 11

Vinnik O. M.

LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION RELATIONS: PLACE AND ROLE IN THE LEGAL SYSTEM AND THE SYSTEM OF ECONOMIC LAW OF UKRAINE..... 22

Milash V.

ELECTRONIC CONTRACTS AS A LEGAL BASIS FOR E-COMMERCE (TRADE) IN UKRAINE. 33

Kamyishanskiy A.Y., Prodanets N.M.

FEATURES OF TACTICS FOR DETECTING AND OVERCOMING FALSE TESTIMONY DURING THE INTERROGATION OF MINOR PERSONS IN THE VIDEOCONFERENCE 42

Kachurin S. G.

FORENSIC TACTICS IN CONDUCTING FORENSIC HANDWRITING EXPERTISE 54

Матвеева А. В.

CURRENT TRANSFORMATION PROCESSES IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW 64

Nazimko O. V., Piskun O. V.

ADMINISTRATIVNA VIDPOVIDALNIST YAK ELEMENT OF SERVICE AND LABOR VIDNOSIN KOMANDUVACHA OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE 73

Sieriebriak S.

TO DETERMINE THE LEGAL NATURE OF THE CONCEPT "SPECIAL REGIME" IN THE FIELD OF MANAGEMENT 80

Solodhenko S. Hritsenko H.

MECHANISM FOR ADMINISTRATIVE CONSIDERATION OF DISPUTED ISSUES IN TAXATION: A PRACTICAL ASPECT. 91

Sheremet O.S., Illarionov O.Yu.

LOCAL EDUCATIONAL ORDER: STATEMENT OF THE PROBLEM OF STAFFING OF LOCAL GOVERNMENTS IN POST-CONFLICT TERRITORIES 103

Kornienko I. S.

AUDIT OBJECTIVES IN THE CONTEXT OF CONTROL LIBERALIZATION..... 112

Panov I. V., Tatarenko H. V.

GENESIS OF THE CONCEPT OF DECENTRALIZATION OF POWER..... 118

Savochka K., Kotova L.

ANALYSIS OF RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO FREE MOVEMENT OF RESIDENTS OF ORDLO: RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL CROSSING OF THE STATE BORDER AND JUDICIAL PRACTICE 127

Starodubtseva K. S., Galushko V. G., Kotova L. V.

DIGITALIZED TOOLS IN THE PROCESS OF PREVENTING CORRUPTION IN THE PUBLIC GOVERNMENT OF UKRAINE: IMPROVING LEGISLATIVE AND PRACTICAL APPROACHES 135

Kholoshanova M. I., Hnidenko V. I.

SEPARATE ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF LEGISLATION IN THE FIELD OF
COPYRIGHT PROTECTION IN THE INTERNET NETWORK..... 142

Dats A., Ilikchieva K.

CONDUCT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES ON ISSUES OF PREVENTION AND ANTI-
DISCRIMINATION IN UKRAINE157

WE INVITE YOU TO COOPERATE WITH THE TECHNICAL REQUIREMENTS FOR THE
DESIGN OF ARTICLES..... 170

EXAMPLE OF THE DESIGN OF THE MAIN ELEMENTS OF THE ARTICLE..... 172

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>

РОЗУМНИЙ СТРОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Івчук Ю.Ю.

A REASONABLE TIME FOR CRIMINAL PROCEEDINGS: ECHR PRACTICE AND SOME FEATURES OF LEGISLATIVE REGULATION

Ivchuk Yu.Yu.

Статтю присвячено питанню розуміння змісту процесуальної вимоги розумного строку кримінального провадження у практиці Європейського суду з прав людини, а також деяким особливостям та недолікам її реалізації на стадії досудового розслідування згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України.

Актуальність питань, що розглядаються в статті, обумовлена тим, що здійснення кримінального провадження у розумні строк є однією з ключових гарантій з боку держави у контексті виконання нею своїх зобов'язань за ст.6 ЄКПЛ. Україна як учасниця Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) повинна враховувати правові позиції Європейського Суду з прав людини для створення дійсно ефективного механізму захисту прав людини.

На підставі аналізу наукових праць, процесуального законодавства та рішень ЄСПЛ висвітлено підходи до розуміння сутності категорії «розумний строк». На прикладі низки рішень висвітлено правові позиції Суду щодо початку, перебігу та закінчення періоду, який необхідно враховувати при визначенні строку кримінального провадження у конкретній справі.

З урахуванням положень чинного Кримінального процесуального кодексу України та практики ЄСПЛ автором визначені основні критерії «розумного строку» у кримінальному провадженні: складність справи, поведінка заявника та поведінка відповідних компетентних органів державної влади. Надано окремому характеристику кожного з критеріїв визначення розумного строку кримінального провадження. На підставі узагальнення правових позицій ЄСПЛ щодо критерію складності справи зроблено висновок про неможливість вироблення єдиного підходу до оцінки розумної тривалості з огляду на особливості кожного кримінального провадження.

На підставі аналізу положень статті 308 КПК України визначено механізм оскарження недотримання розумних строків на стадії досудового розслідування, окреслено проблемні питання дієвого оскарження строків досудового розслідування до прокурора вищого рівня.

Ключові слова: розумні строки, право на справедливий суд, практика Європейського суду з прав людини, принцип, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Набувши членство у Раді Європи та ратифікувавши у липні

1997 р. Конвенцію про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція), Україна приєдналася до

так званої європейської системи охорони прав людини, що включає не лише обов'язок захищати і дотримуватися закріплених у Конвенції прав та свобод, а й визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Порушення розумного строку кримінального провадження є гострою проблемою, на яку неодноразово звертали увагу як вищі національні судові установи, так і безпосередньо ЄСПЛ.

Стан дослідження. Питанню дотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження присвячені праці В.М. Кушнерьова, О.В. Капліної, О.А. Банчука, О. П. Кучинської, П.В. Жовтан, Н.З.Рогатинської та ін. Водночас, більш глибокого дослідження потребують питання розуміння засади розумного строку кримінального провадження у практиці ЄСПЛ та її реалізації на стадії досудового розслідування на національному рівні.

Мета дослідження. Метою наукової статті є з'ясування змісту засади розумного строку строку кримінального провадження, особливостей та недоліків її реалізації на підставі аналізу практики ЄСПЛ та чинного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Дотримання вимоги розумного строку кримінального провадження є однією з ключових гарантій з боку держави у контексті виконання нею своїх зобов'язань за ст.6 ЄКПЛ. Право підозрюваного або обвинуваченого на розумний строк кримінального провадження гарантується основними міжнародними конвенціями з прав людини. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1973 року у статті 14 передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на таку гарантію на основі цілковитої рівності як «бути судженим без невинуватості затримки»[1]. Подібні положення містяться також в Американській конвенції з

прав людини [2] та Африканській хартії прав людини і народів [3].

Згідно зі статтею 6 (1) Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який ...встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4]. Слід зазначити, що норма ст. 6 ЄКПЛ не містить вказівки на те, що право на доступ до правосуддя у розумний строк, окрім підозрюваних (обвинувачених), мають також і потерпілі від злочинів, та інші особи, чиї права та законні інтереси будь-яким чином порушуються під час кримінального провадження. Однак такі права потерпілих та інших осіб впливають зі ст. 13 ЄКПЛ, згідно з якою кожен, чиї права та свободи порушені, «має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження»[4]. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини вимога ефективності захисту прав громадян включає вимогу швидкого розслідування фактів порушень прав, визнаних Конвенцією. Зокрема, у справі *Kopylov v. Russia* ЄСПЛ вказав, що «запізніле порушення кримінальної справи спричинило втрату цінного часу, що не могло не вплинути на успіх розслідування» [5].

У національному законодавстві засада розумного строку закріплена у ст. 28 КПК України, відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. При цьому, розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень[6].

Спроби надати визначення поняттю розумного строку віднайшли своє відображення й у вітчизняній правовій доктрині. Як зазначає О. П. Кучинська, під розумними строками слід розуміти період часу, який дозволив би уникнути надмірного, необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні (як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ) [7].

Водночас, на думку В.М. Кушнерьова, поняття «розумний строк» має ширше значення, ніж просто пришвидшення здійснення кримінального провадження. Автор слушно зазначає, що надмірне прагнення до швидкого розслідування кримінального провадження чи розгляду справи в суді може призвести до невинуватеного звуження меж доказування. Розумні строки спрямовані не лише на пришвидшення роботи посадових осіб та органів, які здійснюють кримінальне провадження, а й на раціональне та ефективне використання часу, який реально необхідний у межах встановлених законом процесуальних строків для повного, неупередженого й усебічного розслідування і судового розгляду [8]. О.А. Банчук також стверджує, що закріплення на законодавчому рівні розумних строків полягає в тому, щоб розслідування та розгляд кримінального провадження не були затягнутими, а швидкість не перетворювалася на невинуватену поспішність, щоб часові межі кримінального провадження давали змогу всім її учасникам реалізувати свої повноваження, а органам, які безпосередньо провадять кримінальне провадження, – вирішити покладені на них завдання [9].

Думки науковців перегукуються з правовими позиціями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який зазначає, що «стаття 6 ЄКПЛ ... у кримінально-процесуальній сфері має на меті забезпечити, аби обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена» [10]. Водночас, як

вказує Суд у справі *Boddaert v. Belgium*: «...Стаття 6 закріплює, що судове провадження має бути швидким, але вона також встановлює більш загальний принцип – принцип належного відправлення правосуддя. Тому слід віднайти справедливий рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги [11].

Встановлення конкретних часових меж розумного строку є недоцільним, оскільки, як неодноразово вказував ЄСПЛ, поняття розумного строку є оціночним. Період, який слід враховувати при визначенні тривалості кримінального провадження, починається з дня, коли особі пред'явлено обвинувачення у межах автономного значення, наданого цьому терміну ЄСПЛ. Згідно з практикою ЄСПЛ під «обвинуваченням» варто розуміти «офіційне повідомлення компетентного органу про підозру у вчиненні кримінального правопорушення» [12; 13]. Водночас, як вказує Суд, у деяких випадках період, який слід враховувати при визначенні тривалості кримінального провадження може розпочинатися з моменту, коли особу було допитано як підозрюваного без офіційного повідомлення про підозру. Так, у справі *Grigoryan v. Armenia* заявник скаржився на порушення розумного строку кримінального провадження, яке тривало щонайменше 5 років та три місяці. ЄСПЛ зазначив, що незважаючи на те, що заявник до моменту арешту формально мав статус свідка, виходячи з суті справи, фактично заявник вже був підозрюваним ще з моменту відкриття провадження, тому строк необхідно обчислювати з моменту порушення справи [14]. Натомість, у справі *Polz v. Austria* Суд не був переконаний аргументом заявника про те, що відправною точкою провадження слід вважати день надання судом дозволу на прослуховування його телефону до моменту повідомлення про підозру. На думку Суду, прова-

дження почалося з моменту, коли проти заявника було відкрито попереднє розслідування [15].

З приводу закінчення періоду, який слід враховувати при визначенні меж розумних строків кримінального провадження ЄСПЛ неодноразово повторював, що обвинувачений у кримінальному провадженні повинен мати право на те, щоб його справа велась з особливою ретельністю, і що у кримінальних справах стаття 6 має на меті уникнути того, щоб обвинувачений занадто довго перебував у стані невизначеності щодо результату провадження [16]. Період, який слід враховувати, закінчується з дати остаточного визначення обвинувачення або припинення провадження у справі, при цьому стаття 6 ЄСПЛ охоплює всі розглядувані провадження, включаючи апеляційне провадження [17]. При цьому, при обчисленні строків кримінального провадження необхідно враховувати лише ті періоди, протягом яких справа фактично перебувала у національних судах. Так, у справі *Buldashev v Russia* ЄСПЛ вказав, що не слід брати до уваги період з моменту, коли обвинувальний вирок заявника набув законної сили і не було відкрито жодного провадження, і до моменту, коли апеляційне рішення було скасовано в порядку нагляду, а справу передано до апеляційного суду для новий розгляд [18].

Дотримання розумного строку кримінального провадження визначається у кожному конкретному випадку з урахуванням вироблених ЄСПЛ критеріїв: складності справи, поведінки заявника та відповідних компетентних органів державної влади. Варто зазначити, що у чинному КПК України, з урахуванням практики ЄСПЛ, також отримали своє легітимне закріплення критерії для визначення розумності строків кримінального провадження. Відповідно до ч.3 ст. 28 КПК такими є: 1) складність кримінального провадження, яка визна-

чається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [6].

Розглядаючи критерій складності справи, варто зазначити, що загалом, чим складнішою є справа, тим більше свободи надається державі при визначенні крайньої межі розумної тривалості провадження. ЄСПЛ оцінює складність справи з огляду на ряд різних факторів, таких як: кількість обвинувачених або потерпілих, кількість або характер звинувачень (серйозність), обсяг матеріалів справи, кількість експертів чи свідків, які підлягають допиту, необхідність співпраці з органами влади третьої держави тощо. Так, у справі *Breinesberger i Wenzelhuemer v. Austria*, Суд дійшов висновку, що тривалість провадження (7 років і 5 місяців на трьох рівнях юрисдикції) була розумною, в основному базуючись на складності справи. Кримінальне провадження, про яке йдеться у справі, було значним по складності з огляду на кількість окремих випадків маніпулювання кредитними рахунками та положеннями договорів, які підлягали дослідженню. Це передбачало встановлення фактів щодо великої кількості індивідуальних кредитних договорів та квартальних рахунків. Процес зайняв багато часу, зокрема на стадії розслідування прокурорами та на стадії судового розгляду [19].

Водночас, відмінною є позиція Суду, наведена у рішенні по справі *Rouille v. France* [20]. Згідно з обставинами справи, заявнику було висунуто обвинувачення у зловживанні довірою та шахрайстві, скоєних проти вразливих категорій населення. ЄСПЛ визнав, що, враховуючи характер звинувачень, висунутих проти заявника, судові органи повинні були

зіткнутися з певними труднощами, пов'язаними з кількістю осіб, які підлягають допиту, та технічним характером документів, які підлягали дослідженню. Однак Суд зазначив, що це не може виправдати досудове розслідування, яке тривало п'ять років і два місяці [20]. Схожий висновок наведений й у рішенні *Pimentel Lourenço v Portugal*, в якому Суд визнавав, що кримінальна справа представляла певну складність через її економічний та фінансовий характер. Однак, незважаючи на необхідність вжити різних заходів із залученням іноземних органів влади, Суд вказав, що ця складність не може пояснити, чому прокуратурі знадобилося більше чотирьох років, щоб завершити досудове розслідування. Враховуючи свою прецедентну практику з цього питання, Суд встановив, що тривалість загального провадження була надмірною і не відповідала вимозі «розумного строку» [21].

Узагальнивши наведені позиції щодо дотримання розумності строку кримінального провадження з огляду на критерій складності справи, можна зробити висновок, що виробити єдиний підхід до оцінки «розумної» тривалості не виявляється можливим через особливості кожного кримінального провадження, обумовлені різним ступенем складності конкретної справи, що стала предметом розгляду ЄСПЛ.

Поведінка компетентних органів влади також є суттєвим фактором при вирішенні питання про те, чи забезпечила держава розумні строки здійснення кримінального провадження. На жаль, згідно з аналітичними даними ЄСПЛ, скарги проти України щодо недотримання розумного строку розгляду справ у національних судах є одними з найбільш поширених. Окрім того, у період з 1959 по 2019 роки ЄСПЛ ухвалив 1383 рішення щодо України, де було констатовано порушення, при цьому 429 з них стосувались недотримання розумного строку та, відповідно, порушення п.1 ст. 6 ЄКПЛ [22].

У контексті кримінальної частини статті 6 ЄКПЛ порушення розумних строків, встановлені ЄСПЛ, у більшості випадків пов'язані з неналежною поведінкою компетентних органів (слідчого, прокурора, суду), яка призводить до затягування провадження у справі. У практиці ЄСПЛ можна виокремити такі поширені причини недотримання розумних строків як: а) зупинення розгляду справи у суді для вирішення питання щодо протиправності обвинувального висновку (*Dobbertin v. France*) [23]; б) затримка стороною обвинувачення у зверненні до суду касаційної інстанції з вимогою передати справу в іншій суд першої інстанції (*Foti and others v. Italy*) [24]; в) необґрунтовані перерви між судовими засіданнями, неодноразове направлення справи на додаткове розслідування (Антоненков проти України) [25]; г) затримка між останнім слуханням у суді першої інстанції та оголошенням вироку, затримка в організації технічного запису засідань (Ізетов проти України) [26]; г) безпідставне неодноразове зупинення досудового слідства (Вєргельський проти України) [27] тощо. Відповідальність держави за затягування компетентними органами розгляду справи була встановлена також у справі «*Kuśmieriek v. Poland*». Заявник стверджував, що надмірна затримка у справі була спричинена неналежними діями суду, зокрема невжиттям ним адекватних заходів для забезпечення присутності підсудних та свідків, внаслідок чого судові засідання неодноразово переносились. ЄСПЛ за результатами розгляду справи встановив, що суд не скористався заходами, доступними йому відповідно до національного законодавства, щоб дисциплінувати учасників процесу та забезпечити розгляд справи в розумний строк, тим самим порушив положення п.1 ст. 6 ЄКПЛ [28].

Водночас, на думку ЄСПЛ поведінка заявника (підозрюваного, обвинуваченого) є об'єктивним фактом, який не може бути при-

писаний державі-відповідачу у випадку порушення строків кримінального провадження. Наприклад, підозрюваний або обвинувачений може сприяти тривалості провадження через свої численні клопотання про відкладення розгляду справи або неявку до суду через стан здоров'я. Так, у справі *Krakolinig v Austria* Суд зазначив, що неодноразові відстрочки та затримки були спричинені поганим станом здоров'я заявника. І хоча його не можна було вважати відповідальним за це, Суд вважав, що це було об'єктивною причиною тривалості кримінального провадження [29].

У контексті розгляду питання щодо недоліків законодавчого врегулювання варто звернути увагу на механізм оскарження недотримання розумних строків на стадії досудового розслідування. Чинний КПК передбачає спеціальну процедуру оскарження недотримання розумних строків під час досудового розслідування. Відповідно до ст. 308 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування. Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень [6]. При цьому постанова прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків може бути оскаржена до слідчого судді відповідно до положень п.9¹ ч.1 ст.303 КПК.

Саме під час розгляду слідчим суддею скарги на постанову прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків виникають труднощі у розумінні меж повноважень слідчого

судді, зокрема, якщо скарга стосується строку закінчення досудового розслідування. Відповідно до ст. 307 КПК України слідчий судді за результатами розгляду такої скарги може прийняти ухвалу про скасування постанови прокурора вищого рівня або про відмову у задоволенні скарги. Чинний КПК України не передбачає повноваження слідчого судді встановлювати в ухвалі строк закінчення досудового розслідування за результатами розгляду скарги на постанову прокурора вищого рівня, прийнятої у порядку ст. 308 КПК України, що у цілому відповідає zasadі незалежності прокуратури та органів досудового розслідування. З іншого боку, по-перше, постає питання про обґрунтованість мотивів прокурора вищого рівня при визначенні того, наскільки розумним є строк досудового розслідування. По-друге, ставиться під сумнів дієвість законодавчого механізму оскарження постанови прокурора вищого рівня про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків загалом. Оскільки, як зазначає суддя Вищого антикорупційного суду В.В. Михайленко, у практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли рішення про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків скасовувалося слідчим суддею декілька разів з аналогічних підстав, а прокурор за результатами чергового розгляду скарги (на виконання судового рішення) виносив аналогічну постанову, виклавши таке саме обґрунтування іншими словами [30]. У цілому, ефективність звернення зі скаргою до прокурора вищого рівня як засобу правового захисту вже ставилась під сумнів у низці справ ЄСПЛ. Так, зокрема, у справі «Меріт проти України» Суд зауважив, що подачі скарг до прокурора вищого рівня не можуть розглядатися як «ефективні» та «доступні», оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь в кримінальному про-

вадженні проти заявника не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника[31].

Висновки. Дотримання вимоги розумного строку у кримінальному провадженні є важливою складовою забезпечення права особи на справедливий суд. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав та основоположних свобод, застосування правових позицій ЄСПЛ у практиці національних судів, новелізація кримінального процесуального законодавства поступово створюють фундамент для наближення національного правосуддя до стандартів, закріплених у ст. 6 ЄКПЛ. Однак наразі в Україні актуальною залишається проблема забезпечення розгляду справ у розумні строки, яка обумовлена неналежним виконанням своїх повноважень компетентними органами під час кримінального провадження у взаємозв'язку з завантаженістю судової системи, що підтверджується численними скаргами до ЄСПЛ проти України. Окремо варто звернути увагу на реалізацію засади розумності строків на стадії досудового розслідування та механізм оскарження їх недотримання. Постає питання про дієвість наданих слідчому судді повноважень під час прийняття рішення щодо постанови прокурора вищого рівня про відмову у задоволенні скарги про недотримання розумних строків, що у подальшому може стати предметом розгляду ЄСПЛ.

Література:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.05.2022).
2. American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica". Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/vol-ume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf> (date of access: 24.05.2022).
3. African Charter on Human and Peoples' Rights ('Banjul Charter'), 27 June 1981. URL: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (date of access: 24.05.2022).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.05.2022).
5. Kopylov v. Russia (Application no. 3933/04) 29.07.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100099> (дата звернення: 13.05.2022)
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 20 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.05.2022).
7. Кучинська О. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44–49. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Kuchunskaya.pdf (дата звернення: 24.05.2022).
8. Кушнерьов В. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2021. 246 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/18253> (дата звернення: 24.05.2022).
9. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. Київ: Леста, 2005. 116 с.
10. Kart v. Turkey (Application no. 8917/05) 03.12.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (дата звернення: 13.05.2022)
11. Boddaert v. Belgium (Application no. 12919/87) 12.10.1992 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57768> (дата звернення: 13.05.2022)

12. Todorov v. Ukraine (Application no. 16717/05) 12.01.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204135> (дата звернення: 13.05.2022)

13. Assunção Santos v. Portugal (Application no. 6015/09) 26.06. 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111647> (дата звернення: 13.05.2022)

14. Grigoryan v. Armenia (Application no. 3627/06) 10.07.2012 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112103> (дата звернення: 13.05.2022)

15. Polz v. Austria (Application no. 24941/08) 25.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107172> (дата звернення: 13.05.2022)

16. Hajibeyli v. Azerbaijan (Application no. 16528/05) 10.07.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87412> (дата звернення: 13.05.2022)

17. Grigoryev v. Russia (Application no. 22663/06) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113921> (дата звернення: 13.05.2022)

18. Buldashev v. Russia (Application no. 46793/06) 18.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107024> (дата звернення: 13.05.2022)

19. Breinesberger i Wenzelhuemer v. Austria (Application no. 46601/07) 27.11.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115476> (дата звернення: 13.05.2022)

20. Rouille v. France (Application no. 50268/99) 06.01.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66117> (дата звернення: 13.05.2022)

21. Pimentel Lourenço v Portugal (Application no. 9223/10) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113931> (дата звернення: 13.05.2022)

22. Violations by Article and by State. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf (дата звернення: 13.05.2022)

23. Dobbartin v. France (Application no. 13089/87) 25.02.1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57807> (дата звернення: 13.05.2022)

24. Foti and others v. Italy (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77) 10.12.1982. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57489> (дата звернення: 13.05.2022)

25. Антоненков та інші проти України (Заява N 14183/02) 22.11.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_424#Text (дата звернення: 13.05.2022)

26. Іззетов проти України (Заява № 23136/04) 15.09.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_870#Text (дата звернення: 13.05.2022)

27. Вергельський проти України (Заява N 19312/06) 12.03.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text (дата звернення: 13.05.2022)

28. Kuśmierk v. Poland (Application no. 10675/02) 21.09.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66646> (дата звернення: 13.05.2022)

29. Krakolinig v Austria (Application No. 33992/07) 10.05.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111008> (дата звернення: 13.05.2022)

30. Михайленко В.В. Деякі питання оскарження недотримання розумних строків на досудовому розслідуванні. Частина 1. *LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/deyaki-pytannya-oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-na-dosudovomu-rozsliduvanni-chastyna-1/> (дата звернення: 01.06.2022).

31. Меріт проти України (Заява № 66561/01) 30.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 13.05.2022)

References:

1. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : Pakt Orh. Obiedn. Natsii vid 16.12.1966 r. : stanom na 19 zhovt. 1973 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.05.2022).

2. American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica". Signed at San José, Costa Rica, on 22 November 1969. URL: <https://trea>

ties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf (date of access: 24.05.2022).

3. African Charter on Human and Peoples Rights ('Banjul Charter'), 27 June 1981. URL: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (date of access: 24.05.2022).

4. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. : stanom na 1 serp. 2021 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 24.05.2022).

5. Kopylov v. Russia (Application no. 3933/04) 29.07.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100099> (data zvernennia: 13.05.2022)

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI : stanom na 20 trav. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 24.05.2022).

7. Kuchynska O. Rozumni stroky kryminalnoho provadzhennia – odna iz harantii spravedlyvoho sudochynstva. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2015. № 2. S. 44–49. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Kuchynska.pdf (data zvernennia: 24.05.2022).

8. Kushnerov V. Rozumnist strokiv yak zahalna zasada kryminalnoho provadzhennia : Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo». Kyiv, 2021. 246 s. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/18253> (data zvernennia: 24.05.2022).

9. Banchuk O. A., Kuibida R. O. Vymohy statii 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod do protsedury zdiisnennia sudochynstva. Kyiv: Lesta, 2005. 116 s.

10. Kart v. Turkey (Application no. 8917/05) 03.12.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (data zvernennia: 13.05.2022)

11. Boddaert v. Belgium (Application no. 12919/87) 12.10.1992 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57768> (data zvernennia: 13.05.2022)

12. Todorov v. Ukraine (Application no. 16717/05) 12.01.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204135> (data zvernennia: 13.05.2022)

13. Assunção Santos v. Portugal (Application no. 6015/09) 26.06. 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111647> (data zvernennia: 13.05.2022)

14. Grigoryan v. Armenia (Application no. 3627/06) 10.07.2012 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112103> (data zvernennia: 13.05.2022)

15. Polz v. Austria (Application no. 24941/08) 25.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107172> (data zvernennia: 13.05.2022)

16. Hajibeyli v. Azerbaijan (Application no. 16528/05) 10.07.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87412> (data zvernennia: 13.05.2022)

17. Grigoryev v. Russia (Application no. 22663/06) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113921> (data zvernennia: 13.05.2022)

18. Buldashev v. Russia (Application no. 46793/06) 18.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107024> (data zvernennia: 13.05.2022)

19. Breinesberger i Wenzelhuemer v. Austria (Application no. 46601/07) 27.11.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115476> (data zvernennia: 13.05.2022)

20. Rouille v. France (Application no. 50268/99) 06.01.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66117> (data zvernennia: 13.05.2022)

21. Pimentel Lourenço v Portugal (Application no. 9223/10) 23.10.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113931> (data zvernennia: 13.05.2022)

22. Violations by Article and by State. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf (data zvernennia: 13.05.2022)

23. Dobbartin v. France (Application no. 13089/87) 25.02.1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57807> (data zvernennia: 13.05.2022)

24. Foti and others v. Italy (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77) 10.12.1982. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57489> (data zvernennia: 13.05.2022)

25. Antonenkov ta inshi proty Ukrainy (Zaiava N 14183/02) 22.11.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_424#Text (data zvernennia: 13.05.2022)

26. Izzetov proty Ukrainy (Zaiava № 23136/04) 15.09.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_870#Text (data zvernennia: 13.05.2022)

27. Verhelskyi proty Ukrainy (Zaiava N 19312/06) 12.03.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_460#Text (data zvernennia: 13.05.2022)

28. Kuśmerek v. Poland (Application no. 10675/02) 21.09.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66646> (data zvernennia: 13.05.2022)

29. Krakolinig v Austria (Application No. 33992/07) 10.05.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111008> (data zvernennia: 13.05.2022)

30. Mykhailenko V.V. Deiaki pytannia oskarzhennia nedotrymannia rozumnykh strokiv na dosudovomu rozsliduvanni. Chastyna 1. LexInform: Pravovi ta yurydychni novyny, yurydychna praktyka, komentari. URL: <https://lexinform.com.ua/yurydychna-praktyka/deyaki-pytannya-oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokiv-na-dosudovomu-rozsliduvanni-chastyna-1/> (data zvernennia: 01.06.2022).

31. Merit proty Ukrainy (Zaiava № 66561/01) 30.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (data zvernennia: 13.05.2022)

Ivchuk Yu. A reasonable time for criminal proceedings: ECHR practice and some features of legislative regulation. – Article.

The article is devoted to understanding the content of the procedural requirement of a reasonable term of criminal proceedings in the case law of the European Court of Human Rights, as well as some features and shortcomings of its implementation at the pre-trial investigation stage under the current Criminal Procedure Code.

The urgency of the issues considered in the article is due to the fact that the implementation of criminal proceedings within a reasonable time is one of the key guarantees of the state in the context of its fulfillment of its obligations under Article 6 of the

ECHR. As a party to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), Ukraine must take into account the legal position of the European Court of Human Rights in order to create a truly effective mechanism for the protection of human rights.

Based on the analysis of scientific works, procedural legislation and decisions of the European Court of Human Rights, approaches to understanding the essence of the category of "reasonable time" are highlighted. The example of a number of decisions highlights the legal positions of the Court on the beginning, course and end of the period that must be taken into account when determining the term of criminal proceedings in a particular case.

Taking into account the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine and the case law of the European Court of Human Rights, the author identifies the main criteria of "reasonable time" in criminal proceedings: complexity of the case, the applicant's conduct and the relevant competent authorities. A separate description of each of the criteria for determining a reasonable time for criminal proceedings is given. Based on the generalization of the legal positions of the ECtHR on the criterion of complexity of the case, it was concluded that it is impossible to develop a unified approach to the assessment of reasonable duration, given the specifics of each criminal proceeding.

Based on the analysis of the provisions of Article 308 of the CPC of Ukraine, the mechanism for appealing against failure to meet reasonable deadlines at the stage of pre-trial investigation is determined, problematic issues of effective appeal against pre-trial investigation to the highest prosecutor are outlined.

Key words: reasonable time, right to a fair trial, case law of the European Court of Human Rights, principle, criminal proceedings.

Авторська довідка:

Івчук Юлія Юрївна – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>.

Стаття надійшла до редакції 03 червня 2022 р.

УДК 346.14 : 342.4

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-21-32>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЦИФРОВІЗАЦІЇ: МІСЦЕ І РОЛЬ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ТА СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Вінник О.М.

LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION RELATIONS: PLACE AND ROLE IN THE LEGAL SYSTEM AND THE SYSTEM OF ECONOMIC LAW OF UKRAINE

Vinnik O. M.

Стаття присвячена проблемам правового забезпечення цифровізації як такої і особливостям використання цифрових технологій в економічній сфері. Аналізуючи чинне законодавство України, теоретичні праці українських та зарубіжних дослідників, зарубіжний досвід регулювання відносин цифровізації (СЄ та Об'єднаного Королівства) автор виявляє ті аспекти використання цифрових технологій, що мають враховуватися законодавцем в процесі правового регулювання (наявність не лише незаперечних переваг, але й значних ризиків). Цифровізація кардинально позначилася на суспільних відносинах, додавши не лише позитивні моменти (широкі можливості для розвитку відповідних сфер та функціонування суспільства в умовах сучасних загроз суспільному благополуччю, серед яких короно вірусна пандемія та російська агресія проти України), але й внісши додаткові ризики, пов'язані зі зловживанням цифровими можливостями. Відповідно, цифровізація потребує адекватного правового забезпечення з визначенням як загальних засад цього складного за своїми наслідками (позитивними та ризиковими) процесу з використанням потенціалу Конституції України (і, відповідно, з необхідністю включення до неї положень про роль Української держави, яка має забезпечити соціальне спрямування цифровізації, так і її громадян, з наділенням їх цифровими правами та цифровими обов'язками) та інших актів законодавства, серед яких чільне місце має належати Цифровому кодексу України (з визначенням в ньому основних засад цифровізації, притаманних для всіх сфер суспільного життя). Специфіка цифровізації в певних сферах суспільного життя має віддзеркалюватися у відповідних кодексах/законах. Так, основні положення щодо цифровізації господарських відносин доцільно закріпити в Господарському кодексі України, а ґрунтовність регулювання складних відносин мають забезпечувати спеціальні закони (щодо суб'єктів цифрового бізнесу, майнової основи/цифрових ресурсів, конкуренції на цифро візованих ринках тощо), прийняті у відповідність з Конституцією, Цифровим кодексом та ГК України).

Ключові слова: цифровізація; переваги та ризики цифровізації; соціальне спрямування цифровізації; система законодавства про цифровізацію; цифрова економіка.

Вступ. Проблеми правового забезпечення відносин цифровізації, яка набула стрімкого поширення протягом останніх років, та формування права цифрової економіка [1; 2], потребують подальшої розробки, оскільки від

цього залежить і ступінь ефективності правового забезпечення відносин цифровізації, включно з економічною сферою країни.

Незаперечність переваг цифровізації довела короновірусна пандемія, а в нинішніх

умовах – російська військова агресія проти України і запроваджений у зв'язку з цим воєнний стан [3]. Можливість діяти дистанційно, задовольняючи при цьому як особисті (в продуктах харчування, ліках, платежах, консультаціях, навчанні, у виконанні своїх професійних обов'язків в режимі онлайн, якщо це дозволяє характер роботи), так і бізнес-потреби (в проведенні нарад, спілкуванні з партнерами та уповноваженими органами, споживачами), дозволили зберегти ділову активність на значному (хоча й нижчому від звичайного) рівні в умовах карантинних заходів, запроваджуваних у зв'язку з короною вірусною пандемією, та в умовах війни.

Започаткування в грудні 2019 р. Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (Порталу «Дія») [4; 5] забезпечило прискорення поширення надання електронних послуг «Цифрова держава» [6], що включають низку складових (електронне урядування; кібербезпека; електронна демократія; електронний бізнес; електронний суд; електронна охорона здоров'я; електронна освіта; електронна транспортна система; розумні міста; цифрові навички; повсюдний Інтернет), а з початком війни коло послуг розширилося з урахуванням актуальних потреб громадян та країни в цілому. В умовах війни можливості єдиного веб-порталу державних послуг «Дія», держателем якого є Мінцифри України, стали вельми витребуваними, завдяки можливості отримання публічних послуг, подання звернень, скарг, петицій громадян, здійснення електронного листування з органами влади, проведення опитувань тощо.

Законом «Про електронні комунікації» [7], що набув чинності з 1 січня 2022 р., передбачені широкі можливості вирішення господарських проблем з використанням онлайн-ресурсів: запроваджена електронна регуляторна платформа (ЕРП) – автоматизована інформаційно-аналітична система регуляторного органу, що

використовується для виконання ним повноважень, передбачених цим Законом, та надання адміністративних послуг в електронному вигляді, електронного обміну інформацією, документами та взаємодії з постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг, постачальниками радіообладнання, користувачами радіочастотного спектра та ресурсів нумерації, користувачами послуг (ст. 8). ЕРП також використовується для вирішення конфліктів/спорів між учасниками відносин у сфері електронних комунікацій в режимі онлайн (ст.23). Закони, прийняті минулого («Про стимулювання розвитку цифрової економіки» [8], «Про публічні електронні реєстри» [9], «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» [10]) та цього року («Про віртуальні активи» [11], «Про хмарні послуги» [12]) свідчать про розбудову законодавства, що регулює відносини цифровізації, однак не вирішують проблему комплексного регулювання, що забезпечується за допомогою системи актів законодавства на чолі з кодифікаційним актом (Цифровим кодексом [13] чи Кодексом цифрової економіки» [1, с.49]), який досі не прийнято і, відповідно, не визначено на рівні акту вищої юридичної сили основних складових законодавства, що має регулювати такі відносини. Крім того, в Основному Законі країни – Конституції відсутні положення про цифровізацію як важливу складову сучасного суспільного життя, соціальне спрямування якої має забезпечувати держава, та не закріплено основні цифрові права та цифрові обов'язки громадян [14], а відтак – і забезпечення державою захисту перших (прав) та притягнення до відповідальності за порушення других (обов'язків), що виявилось особливо небезпечним в умовах війни (оприлюднення в соціальних мережах цікавої для агресора інформації, що використовується на шкоду Україні

[15]; використання великих обсягів електроенергії для майнингу крипто валюти, що загрожує енергетичній безпеці цілої громади [16]).

Проблема правового забезпечення цифровізації та цифрової економіки порушувалася вітчизняними [1; 2; 17; 18; 19; 20; 21] та зарубіжними дослідниками (переважно з акцентом на антимонопольно-конкурентне регулювання) [22; 23; 24; 25], проте питання про місце в законодавстві країни права цифрової економіки не розглядалося, крім окремих праць, в яких ця проблема висвітлювалася в ракурсі співвідношення з господарським правом і, відповідно, Господарським кодексом України [1; 2]. Ця стаття має на меті ширше висвітлити цю проблему і, відповідно, визначити місце права цифрової економіки в системі права України (а не лише в системі господарського права), виявити пов'язані з цим проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу:

Цифровізаційні процеси, особливо активні протягом останніх років, підняли проблему цифрового громадянства як такого, що має забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів при реалізації цифрових можливостей, а також має дати поштовх до визначення цифрового статусу учасників відносин в різних сферах суспільного буття, включно з економікою. Ця проблема набула особливої злободенності в умовах війни, спричиненої російською агресією проти України, оскільки звичайні за мирного часу дії в Інтернеті (оприлюднення цікавих, з точки зору користувачів, фото- та відеоматеріалів) можуть загрожувати безпеці громадян, об'єктам критичної інфраструктури і навіть обороноздатності країни чи регіону, якщо це стосується об'єктів, що становлять інтерес для агресора. І хоча частина дій, пов'язаних з подібною поведінкою в соціальних мережах, була визнано злочином [26], проте це не вирішило проблему зловживання цифровими можливостями, у зв'язку з чим актуальними є і відповідні поради [27].

Важливість проблеми цифрового громадянства незаперечна, адже від її вирішення (закріплення в Конституції цифрових прав та цифрових обов'язків громадян [14]) залежить і визначення цифрового статусу учасників суспільних відносин в певних сферах, включно з економікою.

У сфері господарювання стрімко формується так звана цифрова економіка (ЦЕ) з притаманними їй особливостями щодо ключових засад функціонування, переваг та ризиків, суб'єктно-об'єктного складу, електронної форми взаємодії, впливу на конкуренцію тощо, що, своєю чергою, зумовлює необхідність особливих підходів до регулювання господарських відносин у сфері цифрової економіки з метою забезпечення її соціального спрямування.

Адекватне сучасному суспільству з ознаками громадянського правове забезпечення відносин цифровізації передбачає дві основні складові: стимулювання її суспільно-корисних переваг та зменшення загроз/ризиків/їх негативних наслідків (онлайн-шахрайств, кіберзлочинів, недбалого, непрофесійного та/або легковажного – з точки зору наслідків – використання цифрових технологій). І хоча нормативно-правове регулювання цих відносин існує, проте йому притаманні численні вади, зумовлені як об'єктивними чинниками (стрімкість розвитку відносин цифровізації, поява нових інформаційно-комунікаційних технологій, раптовість загроз на кшталт нинішньої неоголошеної війни) та причинами суб'єктивного характеру (насамперед, невиконання накреслених відповідними концепціями та стратегіями завдань щодо вдосконалення правового регулювання відносин у сфері цифрової економіки/цифровізації [28; 29; 30; 31]). Відповідно, нормативно-правовому забезпеченню відносини цифровізації притаманна низка вад [1, с. 35-36, 257-258, 263]: розпорошеність норм, що регулюють відносини цифровізації в численних

актах законодавства різної юридичної сили, брак уніфікованої термінології, значна кількість прогалин (в тому числі щодо віртуальних підприємств, штучного інтелекту, правового режиму Інтернет-магазинів та інших бізнес-сайтів, відповідальності їх власників/фактичних володільців тощо), а головне – відсутність стрижневого акту (закону чи кодексу), який би визначав основні засади цифровізації/цифрової економіки. Прийняття нових актів (зокрема, вищезгаданих законів) заповнює певні прогалини, проте не вирішує проблему оптимізації нормативно-правового регулювання цих нових відносин, що вже пронизують всі сфери суспільного буття, включно з економічною. Прийняття Концепції розвитку штучного інтелекту [32] та плану заходів на її реалізацію [33] свідчать про реакцію держави на специфіку новітніх надбань цифровізації, незаперечними перевагами якої користуються не лише сумлінні учасники суспільних відносин, але й особи із злочинними намірами, свідчення чого є численні атаки на урядові та бізнес-сайти в Україні та за кордоном.

Завдання оптимізації нормативно-правового забезпечення відносин цифровізації – вельми складне завдання і для *правової науки*, яка має вирішити низку проблем (зокрема щодо: виявлення основних тенденцій динаміки суспільних відносин у сфері цифровізації/цифрової економіки; оцінки стану/ступеня ефективності правового регулювання зазначених відносин та виявлення проблем, пов'язаних зі змінами, що відбуваються з появою нових цифрових технологій та їх застосуванням; винайдення оптимальних шляхів, що забезпечать ефективне регулювання з урахуванням не лише поточного стану цих відносин, але й перспектив їх розвитку/змін), і *законодавця* (створити оптимальне, ефективне, адекватне сучасному стану цифровізації/ЦЕ та найближчих перспектив їх розвитку нормативно-правове регулювання), *уряду* (забезпечити послідовну реалізацію на практиці

прийнятих законодавцем норм щодо цифровізації/ЦЕ). Вирішення цих проблем є одним з першочергових завдань з огляду на незаперечні переваги цифровізації (і, відповідно, доцільність стимулювання їх використання) та наявність значних ризиків (суспільна небезпечність у разі некомпетентного, легковажного, непродуманого або навіть злочинного використання цифрових технологій та завдання цим шкоди – не лише матеріальної та моральної, а й руйнівної для життя людей та функціонування цілих економічних систем).

Специфіка суспільних відносин, що зазнали цифровізації, потребує адекватного цим новим і вельми складним відносинам правового регулювання. У світі ще не напрацьовані теоретичні підходи щодо цього, крім необхідності такого регулювання з урахуванням всіх аспектів цифровізованих відносин. Також відсутня усталена практика оптимального нормативно-правового забезпечення цифровізації, крім необхідності стимулювання суспільно-корисних її властивостей та мінімізації ризиків, пов'язаних з цифровізацією. Натомість домінує численність актів законодавства, що регулюють відносини цифровізації (що притаманно і для України), а кодифікованість нормативно-правового регулювання відносин (на зразок прийнятого в Об'єднаному Королівстві Digital Economy Act [34; 35]), що не виключає наявності інших актів законодавства, крім основного, – досить рідке явище.

Наявність у цифровізованих відносин специфічних рис (віртуальних суб'єктів та віртуальних активів, використання електронних документів та електронної форми/онлайн спілкування, можливості діяти анонімно та використовувати потенціал цифрових платформ для отримання переваг у конкуренції, транс національності...) зумовлює нові підходи до оцінки традиційних явищ (зокрема, щодо отримання переваг у конкуренції, монополізації ринків, визнання правочинів недій-

ними, визначення відповідального серед учасників віртуального підприємства за некоректне/недбале/непродумане/злонамірне використання цифрових ресурсів у разі завдання цим шкоди). Власне, йдеться про формування теоретичного підґрунтя адекватного суспільним потребам нормативно-правового регулювання відносин цифровізації та теоретичного осмислення цього явища.

Відносини, пов'язані з цифровізацією, визначають дослідниками по-різному: як інтернет-відносини (відносини, що складаються в мережі Інтернет [20], ІТ-відносини (відносини, що складаються з приводу інформаційно-комунікаційних технологій – в процесі (в результаті) їх створення та використання [18, с. 33]. Досить поширеною думкою (серед фахівців, що займаються правовими проблемами цифровізації) є формування ІТ-права, проте з різними точками зору щодо змісту цього поняття [18; 19]. Нерідко використовується поняття правове забезпечення цифрової економіки [17].

Не вдаючись в дискусію щодо використання цих понять, доцільно зосередитися на одній з порушених тут проблем – формуванні породженого використанням інформаційно-комунікаційних технологій у сфері господарювання **права цифрової економіки** [2] як (1) підгалузі господарського права, що визначає специфіку відносин цифровізації в економічній сфері країни та пов'язані з цим проблеми правового регулювання, (2) як підгалузі господарського законодавства, що складається з актів законодавства та правових норм, які регулюють ці відносини з урахуванням їх специфіки; (3) як напряду господарсько-правової науки, що вивчає їх становлення, перспективний розвиток з метою визначення характерних рис, переваг та ризиків цифровізації та напрацювання рекомендацій для законодавця щодо оптимальних шляхів вдосконалення правового регулювання цих складних відно-

син. Виділення в окрему галузь права цифрової економіки не має, на нашу думку, сенсу, оскільки поступ цифровізації та її проникнення в усі види господарських відносин свідчитиме про обов'язкову їх властивість – наявність цифрової складової. Отже, про право цифрової економіки в трьох вищезгаданих значеннях доцільно говорити на сучасному етапі, коли відбувається цифровізація економічної та суміжних сфер суспільного життя. Обов'язковість використання цифрових технологій щодо всіх основних аспектів господарського життя, на нашу думку, призведе до появи нової невід'ємної ознаки господарських відносин – їх цифровізованості (як, скажімо, прибутковості для комерційної діяльності). Відповідно, потреба в праві цифрової економіки в зазначених розуміннях відпаде, оскільки вся економіка і відносини, що складатимуться в ній, набуде цієї властивості в поєднанні з традиційними складовими (учасниками – фізичними та юридичними особами, майном в речовій формі тощо), а господарське право (або економічне право, як його оцінюють окремі науковці [36]) стосуватиметься відносин у сфері економіки, яким притаманні як нині традиційні, так і цифрові складові.

Разом з тим, варто визначитися з місцем правового забезпечення відносин цифровізації, включно з економічною сферою, в сучасній правовій системі (законодавстві, зокрема) України. В ідеальному варіанті, роль цих відносин, участь в їх розбудові держави, цифрові права та обов'язки громадян мають визначатися на рівні Конституції України, в якій, на жаль, досі відповідні положення відсутні. Проблема прийняття Цифрового кодексу України, про яку йшлося ще кілька років тому [13], досі не вирішена. Прийнятий 2021 р. Закон «Про стимулювання розвитку цифрової економіки» [8] регулює відносини щодо стимулювання цифрового бізнесу з визначеними цим Законом ознаками, проте без комплексу заходів щодо регулювання відносин

цифровізації у сфері господарювання (в т.ч. щодо економіко-правової політики держави з питань цифровізації, особливостей суб'єктно-об'єктного складу та електронних послуг, договірних відносин, антимонопольно-конкурентного регулювання тощо).

Отже, йдеться про необхідність правового забезпечення відносин цифровізації, включно зі сферою економіки, на кількох рівнях. В перше чергу, має бути закріплено на рівні Конституції України: обов'язок держави забезпечити соціальне спрямування цифровізації, цифрові права та цифрові обов'язки громадян; специфіку правового забезпечення відносин цифровізації в усіх сферах суспільного життя доцільно закріпити в Цифровому кодексі України, питання розробки та прийняття якого має стати одним з пріоритетів держави, а особливості регулювання відносин цифровізації в певних сферах суспільного життя – у відповідних кодексах та законах.

Врегулювання відносин цифровізації у сфері економіки може мати місце за однією з *двох схем*, кожна з яких передбачає внесення відповідних змін до Господарського кодексу України (ГК), що не виключає прийняття спеціальних актів щодо особливостей правового статусу певних суб'єктів ЦЕ, правового режиму цифрових ресурсів, конкурентної поведінки у сфері ЦЕ тощо:

1) доповнення ГК додатковим розділом «Право цифрової економіки», в якому визначити загальні засади економіко-правової політики держави щодо цифровізації; суб'єктний склад (поняття, права та обов'язки суб'єктів цифрового бізнесу, суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань у сфері цифрової економіки, цифрових споживачів та інших учасників відносин ЦЕ), правовий режим цифрових ресурсів, включно з майном в цифровій формі, особливості електронної форми договорів та відповідальності за порушення встановлених вимог у

сфері ЦЕ, включаючи антимонопольно-конкурентне регулювання, тощо);

2) включення в усі наявні розділи та глави ГК України положення щодо цифровізації відповідних господарських відносин (основних засад господарської діяльності, суб'єктів, майнової основи, господарських зобов'язань/договорів, господарсько-правової відповідальності, економічної конкуренції тощо).

Висновки.

Цифровізація кардинально позначилася на суспільних відносинах, додавши не лише позитивні моменти (широкі можливості для розвитку відповідних сфер та функціонування суспільства в умовах сучасних загроз суспільному благополуччю, серед яких ковід-вірусна пандемія та російська агресія проти України), але й внісши додаткові ризики, пов'язані зі зловживанням цифровими можливостями. Відповідно, цифровізація потребує адекватного правового забезпечення з визначенням як загальних засад цього складного за своїми наслідками (позитивними та ризиковими) процесу з використанням потенціалу Конституції України (і, відповідно, включення до неї вищезгаданих положень як ключових для Української держави, що має забезпечити соціальне спрямування цифровізації, так і її громадян, з наділенням їх цифровими правами та цифровими обов'язками) та інших актів законодавства, серед яких чільне місце має належати Цифровому кодексу України (з визначенням в ньому основних засад цифровізації, притаманних для всіх сфер суспільного життя). Специфіка цифровізації в певних сферах буття суспільства має віддзеркалюватися у відповідних кодексах/законах. Так, основні положення щодо цифровізації господарських відносин доцільно закріпити в Господарському кодексі України, а ґрунтовність регулювання складних відносин мають забезпечувати спеціальні закони (щодо

суб'єктів цифрового бізнесу, майнової основи/цифрових ресурсів, конкуренції на цифрових візованих ринках тощо), прийняті у відповідність з Конституцією, Цифровим кодексом, ГК України.

Література:

1. Вінник О.М. Право цифрової економіки: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака. 2021. 345 с.
2. Вінник О. М. Право цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 157-163. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.25>.
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 18.03.2022).
4. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2021).
5. Офіційно: «Портал Дія» – відтепер Єдиний державний вебпортал електронних послуг. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/ofitsiyno-portal-diya-vidteper-ediniy-derzhavniy-vebportal-elektronnikh-poslug> (дата звернення: 19.05.2021).
6. Цифрова держава. URL : <https://plan2.dia.gov.ua/> (дата звернення: 19.05.2021).
7. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82#Text> (дата звернення: 20.01.2022).
8. Про стимулювання розвитку цифрової економіки: Закон України від 15.07.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> ((дата звернення: 29.05.2022)
9. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 р. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text>(дата звернення: 29.05.2022)

10. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку: Закон України від 16 грудня 2021 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text>(дата звернення: 29.05.2022)

11. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>(дата звернення: 29.05.2022).

12. Про хмарні послуги: Закон України від 17 лютого 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text> (дата звернення: 29.05.2022)

13. Проект: Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади (версія 1.0) Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. URL : <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 30.05.2021).

14. Вінник О.М. Цифрові права в умовах війни // *Деокупація. Юридичний фронт*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. – Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. – С. 147-149 (224 с.)URL : <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox/QgrcJHsBqLqFpgQsLwkkvvXbJRswkKGTZBQ?projecto r=1>(дата звернення: 23.03.2022).

15. Через оприлюднену інформацію блогером у звільненому селі на Харківщині почалося загострення – Міноборони. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1974770-cherez-informatsiyu-blogera-u-zvilnenomu-seli-na-kharkivschini-pochalosya-zagostrennya-minoboroni> (дата звернення: 30.04.2022).

16. На Чернігівщині викрили майнінг-ферму, через яку без води і світла могла залишитися частина області. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/753184.html> (дата звернення: 11.04.2022).

17. Бурило Ю. П., Вавженчук С. Я., Процишен М. В. Правове забезпечення цифрової економіки: навч. посібник. За заг. ред. докт. юрид. наук, проф., академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. Вид. 2-ге, перероб. К., 2020, 296 с.

18. ІТ-право: теорія та практика: Навч. посібник / авт. кол-в; за ред. С. О. Харитонова, О. І. Харитонової. – 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Фенікс, 2019. – 472 с.

19. Основи ІТ-права: навч. посіб. / Т. В. Бачинський, Р. І. Радейко та ін.; за заг. ред. Т. В. Бачинського. 3-є вид., доп. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 244 с.

20. Правове регулювання відносин в мережі Інтернет: монографія / [А. П. Гетьман, Ю. С. Атаманова, В. С. Мілаш та ін.]; за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. – Харків, Право, 2016. 360 с.

21. Vinnyk O.M., Shapovalova O.V., Patsuriia N.B., Honcharenko O.M., Yefremova K.V. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy // Asia Life Sciences. Issue 1, July 2020, Pages 133-151.

22. Aida Guliyeva, Elena Korneeva, Wadim Strielkowski. An Introduction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL : <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf> (дата звернення: 06.04.2021).

23. Stavros Aravantinos (2021). Competition law and the digitaleconomy: the framework of remedies in the digital age in the EU. European Journal of Competition, Volume 17, 2021 - Issue 1. Article | Posted Online: January 17, 2021 | <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1860565>.

24. EU Competition Law and the Digital Economy Protecting Free and Fair Competition in an Age of Technological (R)evolution. The XXIX Congress in The Hague, 2020 Congress Publications Vol. 3 Printed in the Netherlands . 616 p. / https://fide2020.eu/wp-content/uploads/2020/09/FIDE_OA_vol_3.pdf (дата звернення: 02.06.2022)

25. Elena Voskresenskaya, Lybov Vorona-Slivinskaya, and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal enforcement issues in terms of regional aspect . <https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf>

[trapee2020_09016.pdf](#). (дата звернення: 06.04.2021).

26. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного чи надзвичайного стану; Закон України від 24 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата звернення: 30.04.2022).

27. Комітет з питань цифрової трансформації закликає: Не допомагайте ворогу. Що можна й не можна публікувати в мережі Інтернет? URL : <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220741.html?search=%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2> (дата звернення: 30.04.2022).

28. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

29. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.05.2021).

30. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

31. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2021).

32. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.05.2021).

33. План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 438-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80/sp:max100#Text> (дата звернення: 19.05.2021).

34. Digital Economy Act 2010. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/contents> (дата звернення: 29.05.2021).

35. Digital Economy Act 2017 . URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents> (дата звернення: 29.05.2021).

36. Подцерковний О.П. Сучасне економічне (господарське) право європейських країн як новий щабель розвитку комерційного права. URL : <https://coordynata.com.ua/sucasne-ekonomichne-gospodarske-pravo-evropejskih-krain-ak-novij-sabel-rozvitku-komercijnogo-prava> (дата звернення: 30.05.2021).

References:

1. Vinnik O. M. pravo digital economy: monograph. Moscow: Research Institute of law and entrepreneurship named after academician F. G. Burchak. 2021. 345 p. (in Russian)

2. Vinnik O. M. pravo digitalnogo ekonomika [the right of digital economy]. Entrepreneurship, economy and law. 2021. № 6. pp. 157-163. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.25>.

3. on the introduction of martial law in Ukraine: decree of the president of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (accessed: 18.03.2022).

4. issues of the unified state web portal of electronic services and the unified state portal of Administrative Services: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1137 of December 4, 2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> (accessed: 19.05.2021).

5. officially: "portal Diya" is now the only state web portal of electronic services. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/ofitsiyno-portal-diya-vidteper-ediniy-derzhavniy-vebportal-elektronnikh-poslug> (date of Appeal: 19.05.2021).

6. The Digital state. URL : <https://plan2.dii.gov.ua/> (accessed: 19.05.2021).

7. on electronic communications: law of Ukraine of 16.12.2020 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82#Text> (accessed: 20.01.2022).

8. on stimulating the development of the digital economy: the law of Ukraine of 15.07.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (accessed: 29.05.2022)

9. on public electronic registers: law of Ukraine of 18.11.2021 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (accessed: 29.05.2022)

10. on the National Commission for state regulation in the fields of electronic communications, radio frequency spectrum and provision of Postal Services: Law of Ukraine of December 16, 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text> (accessed: 29.05.2022)

11. about virtual assets: software of Ukraine dated February 17, 2022 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (accessed: 29.05.2022).

12. on cloud services: law of Ukraine of February 17, 2022 : URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text> (accessed: 29.05.2022)

13. project: Digital Agenda of Ukraine – 2020 ("Digital Agenda" - 2020) conceptual foundations (version 1.0) priority areas, initiatives, projects of "digitalization " of Ukraine until 2020. URL : <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (accessed: 30.05.2021).

14. Vinnik O. M. digital rights in the conditions of war // De-occupation. Legal front: materials of the international expert round table (Kiev, March 18, 2022) / State trade and economic University, Ukrainian Association of Comparative Law, Ukrainian Association of International Law, Association for the reintegration of Crimea; comp. I Nauk. ed. by O. V. Kresin. - Kiev: State University. - economy. UN-t, 2022, pp. 147-149 (224 P.) URL : <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox/QgrcJHsBqLqFpgQsLwkkvvXbJR5WkKGTZBQ?projector=1> (accessed: 23.03.2022).

15. because of the information published by a blogger in the liberated village in Kharkiv region, an escalation began-the Ministry of Defense. URL :

<https://www.unn.com.ua/uk/news/1974770-cherez-informatsiyu-blogera-u-zvilnenomu-seli-na-kharkivschini-pochalosya-zagostrennya-minoboroni> (accessed: 30.04.2022).

16.in Chernihiv region, a mining farm was exposed, because of which part of the region could remain without water and peace. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/753184.html> (accessed: 11.04.2022).

17. Burilo Yu. P., Vavzhenchuk S. Ya., Protsishen M. V. legal support of the digital economy: textbook. For zag. Ed.doct. yurid. professor, academician of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine O. D. Krupchan. View. 2nd, rework. K., 2020, 296 P.

18.it-law: theory and practice: textbook / author..qty-V; Ed.. E. O. Kharitonova, O. I. Kharitonova. - 2nd edition., corrected and updated. Odessa: Phoenix, 2019. 472 p. (in Russian)

19. fundamentals of IT law: textbook. / T. V. Bachinsky, R. I. Radeyko et al.; for general information.edited by T. V. Bachinsky. 3rd ed., additional and recycling. Kiev: Yurinkom Inter, 2021. 244 p. (in Russian)

20. Legal Regulation of relations in the internet: a monograph / [A. P. Getman, Yu.e.Atamanova, V. S. Milash et al.]; Ed..S. V. Glibka, K. V. Efremova. Kharkiv, pravo, 2016, 360 p. (in Russian).

21. Vinnyk O.M., Shapovalova O.V., Patsuriia N.B., Honcharenko O.M., Yefremova K.V. The problem of ensuring the social direction of the legislation of Ukraine on the digital economy // Asia Life Sciences. Issue 1, July 2020, Pages 133-151.

22. Aida Guliyeva, Elena Korneeva, Wadim Strielkowski. An Intro-duction: Legal Regulation of the Digital Economy and Digital Relations in the 21st Century. URL : <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/125954173.pdf> (return date: 06.04.2021).

23. Stavros Aravantinos (2021). Competition law and the digitaleconomy: the framework of remedies in the digital age in the EU. European Journal of Competition, Volume 17, 2021 - Issue 1. Article | PostedOnline: January 17, 2021 | <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1860565>.

24. EU Competition Law and the Digital Economy Protecting Free and Fair Competition in an

Age of Technological (R)evolution. The XXIX Congress in The Hague, 2020 Congress Publications Vol. 3 Printed in the Netherlands . 616 p. / https://fide2020.eu/wp-content/uploads/2020/09/FIDE_OA_vol_3.pdf (accessed: 02.06.2022)

25. Elena Voskresenskaya, Ly-bov Vorona-Slivinskaya , and Lybov Achba. Digital economy: theoretical and legal en-forcement issues in terms of regional aspect . https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/24/e3sconf_tpacce2020_09016.pdf. (accessed: 06.04.2021).

26. on amendments to the criminal and criminal procedure codes of Ukraine regarding the provision of countering unauthorized dissemination of information about the direction, movement of weapons, weapons and military supplies to Ukraine, movement, movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, training in conditions of military or emergency conditions; law of Ukraine of 24 December 2022 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (accessed: 30.04.2022).

27.the Digital Transformation Committee urges: Don't help the enemy. What can and can't be published on the Internet? URL : https://www.rada.gov.ua/news/razom/220741.html?s_earch=%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2 (accessed: 30.04.2022).

28. concept of development of the digital economy and Society of Ukraine for 2018-2020: approval. order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 67-R dated January 17, 2018 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (accessed: 28.03.2021).

29. priority areas and projects of digital transformation for the period up to 2023: approved by Resolution No. 365-R of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 17, 2021 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text> (accessed: 30.05.2021).

30. concept of development of the electronic services system in Ukraine: approval. by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 918-R of November 16, 2016 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (accessed: 28.03.2021).

31. strategy of digital transformation of the social sphere: approval. by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1353-R of October 28, 2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (accessed: 28.03.2021).

32. concept of development of artificial intelligence in Ukraine: approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-R dated December 2, 2020 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (accessed: 14.05.2021).

33. action plan for the implementation of the concept of artificial intelligence development in Ukraine for 2021-2024: approved by the government of the Russian Federation. by business trip of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 438-R dated May 12, 2021 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80/sp:max100#Text> (date of appointment: 19.05.2021).

34. Digital Economy Act 2010. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/24/contents> (accessed: 29.05.2021).

35. Digital Economy Act 2017 . URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents> (return date: 29.05.2021).

36. Podtserkovny O. P. modern economic (Economic) Law of European countries as a new stage of development of commercial law. URL : <https://coordynata.com.ua/sucasne-ekonomicne-gospodarske-pravo-evropejskih-krain-ak-novij-sabel-rozvitku-komercijnogo-prava>

Vinnik O. M. Legal regulation of digitalization relations: place and role in the legal system and the system of economic law of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the problems of legal support for digitalization as such and the peculiarities of using digital technologies in the economic sphere. Analyzing the current legislation of Ukraine, theoretical works of Ukrainian and foreign researchers, foreign experience in regulating relations between digitalization (the EU and the United Kingdom), the author reveals those aspects of using digital technologies that should be taken into account by the legislator in the process of Legal Regulation (the presence of not only indisputable

advantages, but also significant risks). Digitalization has dramatically affected public relations, adding not only positive aspects (wide opportunities for the development of relevant spheres and the functioning of society in the context of modern threats to public well-being, including the coronavirus pandemic and Russian aggression against Ukraine), but also introducing additional risks associated with the abuse of digital capabilities. Accordingly, digitalization requires adequate legal support with the definition of both the general principles of this complex process in its consequences (positive and risky) with the use of the potential of the Constitution of Ukraine (and, accordingly, with the need to include in it provisions on the role of the Ukrainian state, which should ensure the social direction of digitalization, and its citizens, with the granting of their digital rights and digital obligations) and other legislative acts, among which the main place should belong to the digital code of Ukraine (with the definition of the basic principles of digitalization, inherent in all spheres of public life). The specifics of digitalization in certain areas of social life should be reflected in the relevant codes/laws. Thus, it is advisable to fix the main provisions on the digitalization of economic relations in the economic code of Ukraine, and the thorough regulation of complex relations should be ensured by special laws (regarding the subjects of digital business, property basis/digital resources, competition in digital markets, etc.), adopted in accordance with the Constitution, digital code and civil code of Ukraine).

Key words: digitalization; advantages and risks of digitalization; social direction of digital technologies; system of legislation on digitalization; digital economy.

Авторська довідка:

Вінник Оксана Мар'янівна, докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України/ <https://orcid.org/0000-0002-9397-5127>

Стаття надійшла до редакції: 06 червня 2022р

УДК 346.3(477)

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-33-41>

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ ЯК ПРАВОВА ОСНОВА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ (ТОРГІВЛІ) В УКРАЇНІ.

Мілаш В.С.

ELECTRONIC CONTRACTS AS A LEGAL BASIS FOR E-COMMERCE (TRADE) IN UKRAINE.

Milash Vs

В статті здійснено огляд сучасного стану та перспектив розвитку правового регулювання договірних відносин в сфері електронної комерції, висвітлено та проаналізовано низку проблемних питань пов'язаних з формою та порядком укладення електронних договорів. За умов відсутності законодавчого регламентації особливостей процедурно-технічних аспектів договірної співпраці суб'єктів господарювання в електронному форматі, визначено потребу укладення генеральної угоди про загальні засади їх електронно-договірної взаємодії та режим доступу до електронних документів або включення до електронного договору застереження про технічні аспекти договірної транзакції. Окрему увагу приділено електронним договорам в сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також проблематиці смарт-контрактів. Актуалізовано необхідність модернізації та структурної кореляції актів господарського законодавства, спрямованих на регулювання договірних відносин в мережі Інтернет.

Ключові слова: електронна комерція, мережа Інтернет, електронна форма, електронні повідомлення, електронний договір, мережевий договір, смарт-контракт.

Постановка проблеми. Ключовим напрямком розвитку бізнес-середовища у європейських стратегіях майбутнього є цифрова економіка, у структурі якої важливе місце посідає електронна комерція. Бурхливий розвиток електронної комерції призводить до появи нових форматів взаємодії учасників цифрового економічного середовища, насамперед нових моделей договірної співпраці у сфері електронної комерції, що вимагає адекватного умовам сьогодення підґрунтя господарсько-правового регулювання договірних відносин у цій царині, та актуалізує широкий спектр питань договірної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання електронного бізнесу, у тому числі пов'язані з укладенням договорів в мережі Інтернет, досліджувалися у працях О. М. Вінник, М.М. Дутова, С.В. Злобіна, Я.А. Карева, Н.Б. Коваль, Н.В. Корягіна, А.Н. Кучер, А.М. Новицького, В.Л. Плєскач, Л.Д. Тимченко, А.В. Чучковської, В.С. Цимбалюк та інших. Однак багато аспектів договірної проблематики у сфері електронної комерції залишилися поза межаю уваги сучасних дослідників.

Метою статті є подальший розвиток положень про електронні договори в сфері елек-

тронної комерції та формулювання пропозицій щодо модернізації законодавства України з вищезначених питань.

Виклад основного матеріалу. В межах різних сегментів сфери електронної комерції, її учасники взаємодіють здебільшого на договірних засадах: електронні договори щодо здійснення оптових поставок товарів та надання професійних (виробничих) послуг (business-to-business); договори в межах публічно-приватного партнерства, а також договори про публічні закупівлі через мережу Internet (business-to-administration); договори роздрібної купівлі-продажу за допомогою електронних магазинів (business-to-consumer, B2C) тощо.

На доктринальному рівні є пропозиція щодо об'єднання всіх видів договорів, укладених за допомогою мережі Інтернет в окреме договірне угруповання під назвою «мережевий договір». Проте, на погляд більшості дослідників цієї проблематики, для позначення договорів, що виникають та виконуються в процесі електронного (віртуального) співробітництва сторін, більш точним є поняття «електронний договір», що співвідноситься із поняттям «мережевий договір» як ціле та частка (мережевий договір є тільки одним із видів електронних договорів). Зокрема, до мережевих належать договори із операторами (провайдерами) та інтернет-компаніями про надання послуг доступу до мережі Інтернет, **про надання телекомунікаційних послуг електрозв'язку, у тому числі захищеного доступу до мережі Інтернет** та інших послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, що дозволяє забезпечити передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Законодавче закріплення отримав термін «електронний договір», при розкритті змісту якого основний наголос припадає на електронну форму домовленості сторін, яка розкривається через іншу категорію - «електронна

форма представлення (подання) інформації». Таке представлення визначено ст. 3 ЗУ «Про електронну комерцію» як спосіб документування інформації, що означає її створення, запис, передачу або збереження в цифровій чи іншій нематеріальній формі за допомогою електронних, магнітних, електромагнітних, оптичних або інших засобів, здатних до відтворення, передачі чи зберігання цієї інформації [1, Ст. 410]. Варто зазначити, що у положення ЦК України електронна форма правочину розглядається як різновид письмової. Так, згідно із ч. 1 ст. 205 ЦК України правочин може здійснюватися усно або в *письмовій (електронній)* формі. Відповідно до абз. 2 ч. 2. ст. 639 ЦК України, якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі [2, Ст. 356]. Така позиція законодавця породжує цілу низку питань, зокрема з огляду на самі законодавчі вимоги щодо дотримання письмової форми правочину. Крім того, згідно з ч. 12 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію» тільки електронний договір, укладений шляхом обміну електронними повідомленнями та підписаний у порядку, визначеному ст. 12 цього Закону, *прирівнюється за правовими наслідками до договору, укладеного у письмовій формі* [1, Ст. 410], а не є письмовою формою договору, як це впливає з положень ЦК України. У цьому контексті варто згадати, що порядком укладання електронних договорів є передбачена законом та / або домовленістю потенційних (майбутніх) сторін договору певна послідовність дій щодо досягнення згоди за усіма істотними умовами договору та вимоги відносно форми їх здійснення, а також етапів (процедур), проходження яких є обов'язковою для певних видів договорів передумовою набуття ними чинності (юридичної сили).

Згідно до ст. 12 ЗУ «Про електронну комерцію», якщо відповідно до акта цивільного

законодавства або за домовленістю сторін електронний правочин має бути підписаний сторонами, *моментом його підписання є використання: 1) електронного підпису або електронного цифрового підпису відповідно до ЗУ «Про електронний цифровий підпис», за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами електронного правочину (проте цей законодавчий акт вже втратив чинність у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про електронні довірчі послуги», що припинив дію електронних цифрових підписів та замінив їх на удосконалені та кваліфіковані електронні підписи, та відповідно регулює відносини, пов'язані з тільки з їх використанням); 2) електронного підпису одноразовим ідентифікатором, визначеним ЗУ «Про електронну комерцію»; 3) аналога власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів [1, Ст. 410].*

На відміну від ЗУ «Про електронну комерцію», який не встановлює інших альтернатив, крім письмової згоди сторін про використання аналогів власноручних підписів зі зразками останніх (використання тільки удосконалених та кваліфікованих підписів відповідно до чинного законодавства не потребує письмової згоди сторін), положення ч. 3 ст. 207 ЦК України виходять з допустимості врегулювання порядку використання сторонами цих аналогів іншим чином, *без конкретизації можливих варіантів врегулювання такого порядку як альтернативи письмової згоди сторін.*

Крім того, електронні повідомлення (у тому числі договірні формуляри та проформи), якими обмінюються сторони при укладенні договору за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, не завжди

посвідчуються відповідними електронними аналогами їх власноручних підписів, *що свідчить про недотримання вимог до письмової форми правочину, а не вимог до електронної форми представлення інформації.* До того ж акцепт електронної оферти може здійснюватися також шляхом заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття пропозиції в електронній формі або вчиненням дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею. При цьому, крім істотних умов для відповідного виду договору, згідно до ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію», сам електронний договір може містити інформацію про порядок його укладення. Це означає, що *якщо на рівні законодавчого регулювання не висунуто спеціальної вимоги щодо порядку укладення конкретного виду господарського договору, такий порядок може визначатися на рівні договірного регулювання.*

Відповідно до ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про електронну комерцію» *електронний договір, крім визначених ЦК України істотних умов для відповідного виду договору, може (а не повинен – В.М.) містити інформацію про: технологію (порядок) укладення договору; порядок створення та накладання електронних підписів сторонами договору; можливість і порядок внесення змін до умов договору; спосіб і порядок прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепт); порядок обміну електронними повідомленнями та інформацією між сторонами під час виконання ними своїх зобов'язань; технічні засоби ідентифікації сторони; порядок внесення змін до помилково відправленого прийняття пропозиції укласти електронний договір (акцепту); посилання на умови, що включаються до договору, шляхом перенаправлення (відсилання) до іншого електронного документа й порядок доступу до*

такого документа; спосіб зберігання та подання електронних документів, повідомлень, іншої інформації в електронній формі та умови доступу до них; умови виготовлення та отримання паперових копій електронних документів; можливість вибору мови, що використовується під час укладання та виконання договору; інші відомості [1, Ст. 410].

Враховуючи диспозитивність вищезначених положень чинного законодавства, на нашу думку, систематична ділова співпраця суб'єктів господарювання в електронному форматі *об'єктивно потребує укладання між ними генеральної угоди про загальні засади електронної договірної та режим доступу до електронних документів*. Означена угода буде спрямована на узгодження процедурних аспектів тривалої договірної взаємодії через мережу Інтернет, у тому числі регламентацію технічних питань порядку укладання електронного договору, а також встановлення домовленості між сторонами про використання електронних аналогів їх власноручних підписів, у тому числі мультипідписів та режиму доступу до всіх електронних документів, якими сторони обмінюються в межах договірного процесу. Це цілком корелюється з положеннями ст. 15 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» про самостійне визначення режиму доступу до електронних документів, що містять конфіденційну інформацію, та встановлення для них систем (способів) захисту суб'єктами електронного документообігу, які здійснюють його на договірних засадах [3, Ст. 275].

До речі, відповідно до вимог сучасної міжнародної комерційної практики, якщо договір передбачається укласти з використанням інформаційних технологій, тобто без особистої взаємодії, *обов'язковою вимогою є попереднє надання* (до здійснення оферти та/або її акцепту) *інформації про:* а) послідовність технічних дій, що мають бути здійснені для

укладення договору; б) оформлення майбутнього договору (чи буде договір оформлений у документальній формі та чи буде доступ до документа); в) технічні можливості виявлення й виправлення помилок введення даних до здійснення іншою стороною оферти чи її акцепту; г) усі умови договору, що укладається. Ненадання вищевказаної інформації ініціатором електронної договірної взаємодії наділяє його контрагента правом відмовити від договору, укладеного дистанційним шляхом, протягом 14 днів з моменту його укладення (ст. II.- 3:105, ст. II.- 5:103 DCFR) [4. с. 131, 153].

З метою дотримання прозорості переддоговірного етапу електронні договори можуть укладатися з використанням конкурентних процедур, проведення яких забезпечують електронні торгові системи та електронні торговельні майданчики (спеціалізовані веб-сайти категорії B2B), функціонування та порядок здійснення договірних трансакцій за допомогою яких регулюються на законодавчому та логальному рівнях. Наприклад, товарна біржа організовує та проводить електронні біржові торги через власну електронну торгову систему згідно з законодавством України про товарні біржі та локальними актами - правилами товарної біржі.

При укладенні споживчих договорів мережа Інтернет використовується переважно як засіб комунікації, що не відображається на формі договорів, які у більшості випадків укладаються шляхом публічної електронної оферти та її прийняття споживачем через вчинення конклюдентних дій, зміст яких роз'яснено в інформаційній системі, та мають природу публічних договорів присудження.

Електронна форма договорів також є допустимою в сфері зовнішньоекономічної діяльності, де розглядається законодавцем як альтернатива простій письмовій формі. Так, згідно до ст. 6 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічний договір

(контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій або в *електронній формі*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. У разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом *обміну електронними повідомленнями*, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), у тому числі в електронному вигляді, за надані послуги [5, Ст. 377]. Згідно до ч. 3, ч. 4 ст. 1 ЗУ «Про електронну комерцію» у разі якщо однією із сторін електронного правочину є іноземець, особа без громадянства або іноземна юридична особа, норми цього Закону застосовуються з урахуванням положень ЗУ «Про міжнародне приватне право». У той же час норми ЗУ «Про електронну комерцію» застосовуються до діяльності іноземних суб'єктів електронної комерції в частині реалізації ними товарів, виконаних робіт, надання послуг покупцям (замовникам, споживачам) на території України [1, Ст. 410], *та обходить увагою можливість надання товарів та послуг у електронній формі, відповідно виконання самого договору у віртуальному просторі, який не має георнафічних кордонів. Законодавець також не регулює питання, пов'язані з відсутністю виробу права, що має підлягати застосуванню до змісту електронного зовнішньоекономічного договору, якщо сторони самотійно не здійснили такий вибір.* У 2020 році ЗУ «Про міжнародне приватне право» було доповнено тільки кількісною нормою речового права (ст. 38 даного Закону), за якою місцезнаходженням цінних паперів, що існують в електронній формі, вважається держава місцезнаходження професійного учасника ринків капіталу - депозитарної установи або особи, яка провадить аналогічну діяльність у такій державі [6, Ст. 422]. Утім, якщо зовнішньоекономічний договір не

тільки укладається, але й виконується у віртуальному просторі, однак сторони такого договору не скористалися принципом автономії волі щодо обрання договірного статуту, виникає проблема визначення права, із яким відповідні договірні інтерент-відносини мають найбільш тісний зв'язок.

Незважаючи на полісегментарність сфери електронної комерції та визнання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в частині виконання ним функцій держави або місцевого самоврядування, учасниками відносин у сфері електронної комерції, ЗУ «Про електронну комерцію» не поширює свою дію на правочини, якщо однією зі сторін є означені органи. Порядок укладення електронних господарських договорів за участю органів державної влади або місцевого самоврядування, регламентовано спеціальним законодавством. Так, договірно-правові засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначає ЗУ «Про публічні закупівлі». Відповідно до даного Закону для забезпечення максимальної прозорості та підзвітності процесу здійснення публічних закупівель та запобігання проявам корупції у цій сфері, публічні закупівлі здійснюються через електронну інформаційно-телекомунікаційну систему, яка дозволяє проведення закупівель, створення, розміщення, оприлюднення, обмін інформацією і документами в електронному вигляді. Електронний формат договірної взаємодії поступово перетворюється на обов'язковий також для відносин концесії. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 909 встановлено, що до 1 січня 2023 р. *за рішенням концесіодавця* проведення концесійного конкурсу, конкурентного діалогу, публікація документів у процедурі прямих переговорів з орендарем державного майна, що передається в

концесію, можуть здійснюватися з використанням електронної торгової системи, а з 1 січня 2023 року – виключно з використанням електронної торгової системи [7, Ст. 4499], що забезпечить прозорість проведення усіх концесійних конкурсів. Вищезначеною урядовою постановою затверджено Порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торгівій системі. Отже, *принцип прозорості договірних процесу та забезпечення доступу до інформації всіх учасників договірних відносин у сфері електронної комерції є одним з основних принципів правового регулювання відносин в цій царині.*

Разом з тим, вищезначений принцип діє в усіченому форматі при укладенні смарт-контрактів, що об'єктивно детерміновано технічною складовою електронно-договірної взаємодії. На доктринальному рівні відсутній уніфікований погляд на природу такого феномену, що на сторінках наукової періодики визначають як: самостійний вид договору; субсидіарну договірну конструкцію; договір з особливим (автоматизованим) способом виконання договірних зобов'язань; форму договору; доказ, що підтверджує факт укладення договору в усній формі тощо.

Смарт-контракти становлять собою електронні протоколи та/або програми, програмні коди, які підготовлені за допомогою мови програмування та дозволяють відслідковувати виконання котранктивних зобов'язань та забезпечувати автомативне стягнення штрафних санкцій за їх порушення. Незважаючи на те, що підготовка програмного коду – смарт-контракту є одним з можливих варіантів документування інформації, положення про даний вид електронних договорів не отримали законодавчої регламентації. Між тим, ЗУ «Про електронну комерцію», крім істотних для відповідного електронного договору умов, передбачає *можливість вибору мови,*

що буде використовуватися під час його укладення та виконання, *поне не містить жодних застережень щодо можливості та/або неможливості використання мов програмування.* При цьому, однією з основних вимог до оферти, у тому числі електронної, є чіткість та зрозумілість її змісту, без чого пропозиція не може вважатися офертою. При тлумаченні змісту договору, згідно до ст. 213 ЦК України та ч. 1 ст. 637 ЦК України, до уваги береться однакове для всього його змісту значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері договірних відносин значення термінів. Якщо таким чином неможливо з'ясування змісту окремих договірних умов, їхній зміст встановлюється шляхом порівнянням останнього зі змістом інших договірних умов, усім змістом договору, намірами сторін [2, Ст. 356]. На даний час існує понад дві з половиною тисячі мов програмування, які розділяються на мови низького й високого рівня, деякими з яких володіє обмежене коло професійних програмістів. Під час написання програмного коду неможливим є автентичне відтворення юридичних термінів і конструкцій, *що робить заважає повномасштабному кодуванню договірних домовленостей сторін.* При написанні програмного коду завжди існує ймовірність допущення програмних помилок або вірусів, що призводять до появи недостовірних даних та дефектних договірних умов. Крім того, неможливість подальшої зміни змісту договірних умов смарт-контракту або його одностороннього розірвання, а також автоматичне виконання умов договірної трансакції та здійснення розрахунків за допомогою віртуальних активів тощо, не дозволяють застосування низки традиційних засад договірного права щодо смарт-контрактів.

Серед проблемних аспектів використання смарт-контрактів фахівці з цієї проблематики визначають необхідність отримання даних, які розташовані поза блокчейном, за

допомогою програм-оракулів, код яких потенційно може бути знімено, та наявну специфіку відповідальності за порушення зобов'язань зі смарт-контрактів. Якщо неналежне виконання договірної зобов'язання за смарт-контрактом пов'язано з помилкою у програмному коді, постає питання хто саме має нести відповідальність за такі програмні збої та, як наслідок, дифекти виконання. Зокрема, на доктринальному рівні існує думка про можливість застосування лише заходів позадоговірної відповідальності за програмні помилки до сторони, яка відповідала за підготовку смарт-контракту (приміром, уклала договір на створення відповідного програмного коду). Означена сторона, у свою чергу, має право звернення з регресною вимогою до розробника відповідного програмного коду про відшкоування збитків внаслідок допущених технічних помилок. З урахуванням відсутності чіткого правового поля для існування смарт-контрактів, слухним вбачаються пропозиції К. Г. Некіт, відносно доцільності використання гібридної моделі смарт-контрактів, коли частина договірних умов існують у формі програмного коду, а частина викладаються у традиційному форматі [8, с. 104]. Фактично йдеться про текстовий додаток з викладенням істотних умов договору, відсутність якого унеможливило б вирішення можливих договірних спорів не тільки в судовому порядку, але й з застосуванням альтернативних процедур.

Сьогодні існує нагальна потреба законодавчої інституціалізації базових засад укладання та виконання смарт-контрактів та подальшого розвитку смарт-договірної забезпечення функціонування окремих ринкових сегментів, з урахуванням міжнародного досвіду використання означених договірних конструкцій, а також рекомендацій міжнародних та національних організацій в цій цірині. Стрімке поширення використання сарт-контрак-

тів, у тому числі в сфері міжнародного комерційного обороту, надало поштовх для підготовки Палатою цифрової комерції США відповідної «Білої книги», де надається опис 12 можливих сфер реалізації таких контрактів. До речі, вітчизняною юридичною фірмою «Астерс» у 2020 році було опубліковано Білу книгу «Смарт-контракти для нового ринку електроенергії», де проаналізовані можливості їх використання в означеному ринковому сегменті. Зокрема, для максимальної автоматизації торгівлі електроенергією пропонується створення єдиного для всього ринку електроенергії ексклюзивного блокчейну. В цій мережі учасники ринку або їхні електронні агенти зможуть створювати смарт-контракти для купівлі-продажу електроенергії, які будуть автоматично виконуватися [9, с. 3, 4]. На наш погляд, системне викладення підходів щодо смарт-договірної забезпечення різних ринкових сегментів та аналіз можливих проблем застосування смарт-контрактів з врахуванням конктерної галузевої специфіки (підготовка так званих «Білих книг»), вбачається потрібним кроком на шляху законодавчої інтатуціалізації смарт-контрактів.

Висновки. Особливості форми та порядку укладення електронних договорів, зумовлені цілою низкою чинників, зокрема, сегментом договірної взаємодії учасників відносин у сфері електронної комерції, видом договору, що укладається в мережі Інтернет, моделлю суб'єктного складу договірної трансакції тощо. При цьому, електронна форма правочину не є різновидом письмової форми, а електронний договір за своїми правовими наслідками не завжди прирівнюється до договору, укладеного у письмовій формі. У зв'язку із цим положення чинного законодавства України в частині електронної форми договору (ЦК України, ГК України, ЗУ «Про електронну комерцію», ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність тощо) потребують кореляції та узгодження. Можливість не тільки

укладання, але й виконання зовнішньоекономічного договору у віртуальному просторі, зумовлює необхідність законодавчого закріплення колізійних норм щодо визначення права, що має підлягати застосуванню до змісту такого договору, якщо його сторони самостійно не визначили договірний статут.

З метою забезпечення принципу прозорості договірної процедури та забезпечення доступу до інформації всіх учасників договірних відносин у сфері електронної комерції, особливості процедурно-технічних аспектів тривалої договірної співпраці суб'єктів господарювання в електронному форматі, за відсутності їх законодавчої регламентації, повинні визначатися на договірних засадах, зокрема в генеральній угоді про загальні засади електронної договірної взаємодії та режим доступу до електронних документів. При укладенні електронних договорів поза межами тривалого співробітництва сторін, такі особливості можуть встановлюватися в окремій договірній умові – застереженні про технічні аспекти договірної транзакції.

Процеси технологічної глобалізації зумовлюють проникнення сучасних цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності, не є винятком й сфера договірних відносин. Важливим кроком на шляху правового забезпечення процесів цифровізації господарсько-договірних відносин є законодавча легалізація поняття «смарт-контракт» та внесення загальних положень про даний вид електронного договору в Господарський кодекс України та ЗУ «Про електронну комерцію».

Література:

1. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

4. Модельные правила европейского частного права / пер. с англ.; науч. ред. Н.Ю. Рассказова. М.: Статут, 2013. 989 с.

5. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

7. Про порядок проведення концесійного конкурсу та конкурентного діалогу в електронній торговій системі: Постанова КМУ від 20 серпня 2021 р. № 909. URL: https://zakon-rada.gov.ua.translate.google.com/laws/show/909-2021-%D0%BF?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text

8. Некіт К. Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (47) 2020. С. 101-105. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/229494/228501>

9. Біла книга «Смарт-контракти для нового ринку електроенергії». URL: https://www.assterslaw.com/ua/press_center/publications/smart_contracts_white_paper.

References:

1. One-commerce: Law of Ukraine of September 3, 2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
2. Civil Code of Ukraine: law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. on electronic documents and Electronic Document Management: Law of Ukraine No. 851-IV of May 22, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
4. Model Rules of European private law / trans. from English; science. edited by N. Yu. Rasskazov. Moscow: Charter publ., 2013, 989 P.
5. on foreign economic activity: Law of Ukraine No. 959-XII of April 16, 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.
6. on private international law: Law of Ukraine No. 2709-IV of June 23, 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.
7. on the procedure for holding the final competition and competitive dialogue in the electronic trading system: article of the Cabinet of Ministers of

Ukraine No. 909 dated August 20, 2021. URL: https://zakon-rada.gov.ua.trans-late.google.com/laws/show/909-2021-%D0%BF?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text

8. Nekit K. G. advantages and disadvantages of smart contracts as grounds for the emergence of property rights. BULLETIN OF NTUU "KPI". Political science. Sociology. Right. Issue 3 (47) 2020. pp. 101-105. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/229494/228501>

9. White Paper "smart contracts for the new electricity market". URL: https://www.as-terslaw.com/ua/press_center/publications/smart_contracts_white

Milash V. Electronic Contracts as a Legal Basis of E-commerce (Trade) in Ukraine.

The article is devoted to the study of the current state and prospects of development of legal regulation of contractual relations in the field of e-commerce, as well as coverage and analysis of several problematic issues related to the form and procedure for concluding electronic contracts. Peculiarities of the form and procedure for concluding electronic contracts are stipulated by the segment of contractual interaction between the parties in the field of e-commerce, by the type of contract concluded on the Internet, and by the model of the subject composition of the contractual transaction, etc. Due to the absence of legislative regulation of the procedural and technical aspects of contractual cooperation of economic entities in electronic format, the author has identified the need

for a general agreement on the general principles of their electronic contractual interaction and access to electronic documents or inclusion in the electronic contract reservations on technical aspects of contractual transactions. The article pays special attention to electronic agreements in the field of foreign economic activity, as well as the issue of choosing the law to be applied to the content of such an agreement, if its parties have not independently chosen a contractual charter. The legalization of the concept of "smart contract" and the introduction of general provisions on this type of electronic contract in the Commercial Code of Ukraine and in the Law "On Electronic Commerce" will help the legal support of digitalization of economic and contractual relations. The need for modernization and structural correlation of acts of economic legislation aimed at regulating contractual relations on the Internet has been highlighted in the article.

Key words: e-commerce, Internet, electronic form, electronic messages, electronic contract, network contract, smart contract.

Авторська довідка:

Мілаш Вікторія Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Стаття надійшла до редакції: 11 травня 2022 р.

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-42-53>

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Камишанський О.Ю., Проданець Н.М.

FEATURES OF TACTICS FOR DETECTING AND OVERCOMING FALSE TESTIMONY DURING THE INTERROGATION OF MINOR PERSONS IN THE VIDEOCONFERENCE MODE

Kamyishanskiy A.Y., Prodanets N.M.

Стаття присвячена аналізу наявних наукових праць, чинного національного законодавства, слідчої практики, міжнародних та європейських стандартів щодо тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб у режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Особлива увага звернута на допит неповнолітніх осіб, зокрема у режимі відеоконференції. Наголошено, достовірність наданих показань залежить не лише від індивідуальних особливостей та сімейного середовища неповнолітньої особи, але й умов та способу проведення її допиту. Підкреслена важливість поширення практики створення спеціально обладнаних приміщень для проведення опитувань (допитів) дітей – «кімнат, дружніх до опитування дітей». Наголошено на важливості розробки та прийняття відповідного нормативно-правового забезпечення, спрямованого на стандартизацію їх обладнання та використання під час досудового розслідування. Запропоновано розробити та затвердити національну методику оцінки достовірності (валідності) показань неповнолітніх осіб. Акцентовано увагу на доцільності залучення психологів для оцінки достовірності показань неповнолітніх під час досудового розслідування, зокрема в режимі відеоконференції.

Узагальнено та систематизовано тактичні прийоми та засоби для запобігання, виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб під час досудового розслідування. Акцентовано увагу на деяких особливостях їх використання у режимі відеоконференції. Виокремлено правовий та організаційний напрями удосконалення тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб у режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія; допит; неповнолітня особа; режим відеоконференції; тактичний прийом; неправдиві показання; досудове розслідування; тактика виявлення та подолання неправдивих показань.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Серед слідчих (розшукових) дій, що передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), найбільш звичним є допит. Проте, ст. 232. КПК України регламентовано процедуру проведення допиту у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення. Вказані новели обумовлені відповідним рівнем розвитку технічних засобів і технологій, а також інформаційної безпеки, що певним чином обумовило закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві можливості здійснення дистанційного досудового розслідування у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого ...[1] Однак, як і при проведенні звичного класичного допиту слідчі повинні бути націлені на отримання правдивих та достовірних показань. Своєчасне виявлення неправдивих даних забезпечує ефективність слідчих (розшукових) дій і досягнення завдань розслідування. Неможливість запобігання, виявлення та подолання неправдивих показань може призвести до затягування проведення кримінального провадження, втрати доказів, витрачання державних ресурсів на перевірку хибних версій та іншого. Питання виявлення та подолання неправдивих показань набувають особливої актуальності у разі здійснення досудового розслідування за участі неповнолітніх осіб, з врахуванням їх вразливості щодо навіювання та впливу дорослих осіб. Крім того, відповідно до статті 226 КПК України особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, однак без попередження про кримінальну відповідальність за відмову від давання

показань і за завідомо неправдиві показання [1], що підкреслює актуальність питання тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб.

У свою чергу, режим відеоконференції під час досудового розслідування є достатньо новою та недостатньо дослідженою процедурою проведення слідчих (розшукових) дій, що має свої особливості, які мають бути враховані під час обрання тактики виявлення та подолання неправдивих показань дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Концептуальні засади тактики слідчих (розшукових) дій досліджувались як національними, так і закордонними вченими-криміналістами, зокрема: В.Д. Берназом, В.К. Весельським, В.І. Галаганом, В.Г. Гончаренком, В.А. Журавлем, А.В. Іщенком, В.П. Колмаковим, М.В. Костицьким, С.С. Чернявським, В.Ю. Шепітьком та ін. Вказані науковці створили міцне підґрунтя для подальших досліджень тактики проведення допитів різних категорій учасників кримінального провадження. Особливості участі неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як Г.В. Дідківська, М.О. Карпенко, А.Б. Романюк, Т.В. Фоміна, Р.С. Холод та інші. Питання верифікації показань у рамках кримінального провадження, визначення прийомів виявлення та подолання неправдивих показань вивчались О.Я. Переверзою «Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання» (2000 р.), а акцент на дітях у своїх дослідженнях здійснювали Н.Е. Мілорадова, Н.О. Пашко «Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства» (2020 р.), О.О. Проценко «Верифікація показань під час допиту неповнолітнього підозрюваного» (2019 р.), І.В. Сіроух «Забезпечення прав підозрюваного під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності»

(2018 р.), І.В. Федоров, Н.М. Проданець «Учасність неповнолітніх підозрюваних у слідчих (розшукових) діях у режимі відеоконференції, а також використання тактичних прийомів виявлення неправдивих показів та способи їх подолання» (2020 р.), тощо. Крім наукових пошуків наведених авторів вказаною проблематикою опікувався уповноважений Президента України з прав дитини М.М. Кулеба, який спільно з ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» та МБО «Служба порятунку дітей», провели дослідження «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми». За результатами згаданого дослідження розроблені рекомендації, зокрема стосовно вдосконалення нормативно-правової бази України, з урахуванням Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, щодо проведення допиту дитини, забезпечення обов'язкової спеціалізації суддів, слідчих, прокурорів, адвокатів та діяльності спеціальних центрів для постраждалих дітей [2, 3]. Зважаючи на певну міждисциплінарність зазначеної проблеми, вважаємо за доцільне розглянути та деталізувати окремі аспекти тактики проведення допиту з врахуванням особливостей використання режиму відеоконференції у спектрі знань різних галузей науки та техніки.

Мета статті визначення особливостей тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб під час допиту у режимі відеоконференції, а також формування пропозицій щодо можливостей її удосконалення на основі аналізу чинного національного законодавства, наявних наукових праць, слідчої практики та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 12 ст. 3 КПК України термін «неповнолітня особа» охоплює собою як малолітніх осіб, так і дітей у віці від 14

до 18 років. У кримінальному процесуальному законодавстві приділено суттєву увагу особливостям здійснення провадження за участю неповнолітніх осіб. Так, особливості кримінального провадження за їх участю врегульовані главою 38 КПК України [1]. Таким чином законодавець демонструє особливий підхід до кримінальних процесуальних процедур за участю неповнолітніх осіб, які через свій вік не можуть повною мірою самостійно забезпечити захист власних прав та свобод.

Загальновідомо, що серед матеріалів кримінальних проваджень найрозповсюдженою слідчою (розшуковою) дією є протоколи допиту. Ураховуючи слідчу практику, особистий досвід, а також криміналістичні та психологічні наукові підходи, сам допит можна одночасно представити як простою, так і складною дією, під час якої, відповідно до ст. 91 КПК України слідчі часто отримують вичерпні відомості про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Додаткові тактичні труднощі у слідчих можуть виникнути під час проведення допиту неповнолітніх осіб у режимі відеоконференції, де постають питання правдивості отриманих показань.

Особливості допиту неповнолітньої особи врегульовані статтею 226 КПК України. Серед цих особливостей: 1) коло осіб, у присутності яких має проводитись допит – законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар; 2) тривалість допиту – не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. При цьому тривалість перерви законодавством не встановлена, що може призвести до формалізму, наприклад, після години допиту дитині може надатись декілька хвилин на відпочинок, і одразу ж допит продовжується. Слід враховувати, що чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і відповідно тим коротшою повинна бути трива-

лість процесуальних дій за її участю. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома також може спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і не продуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову [4].

Стандарти щодо проведення опитування дітей також закріплені у ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що ратифікована Україною, а саме: 1) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; 2) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; 3) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; 4) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше; 5) можливість запису на відеоплівку опитування дитини та прийняття таких свідчень як доказу в суді [5]. Недотримання зазначених рекомендацій може сприяти наданню неправдивих показань, тобто таких, які не відповідають об'єктивній дійсності та реальному ходу подій, неповнолітніми особами, як у силу помилки, так і свідомої неправди.

Отже, одним із важливих елементів тактики запобігання надання неправдивих показань неповнолітньою особою є врахування місця проведення відповідної слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції, зокрема місця знаходження дитини. Відповідно до КПК України якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією ор-

гану досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії [1]. При цьому слід уникати опитувати дитину у місці, в якому вона зазнала травматичного досвіду, а також вдома. Асоціація місця проживання з пережитою травмою може призвести до втрати почуття безпеки дитини в оточенні, яке раніше сприймалось як дружнє і було пов'язане з позитивними подіями [4]. Отже, місце має бути безпечним для дитини та передбачати спеціальне технічне обладнання, яке може забезпечити режим відеоконференції.

На сьогодні в Україні відбувається процес створення спеціально обладнаних приміщень для проведення опитувань (допитів) дітей – «зелених кімнат» або «кімнат, дружніх до опитування дітей». Так, 01 вересня 2020 у Одеському державному університеті внутрішніх справ, за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу, було введено у експлуатацію навчальний полігон «Кризова кімната, дружня до дитини» [6], що використовується співробітниками ГУНП в Одеській області, де протягом двох років було проведено 67 допитів неповнолітніх, 5 виїзних судових засідань та значну кількість практичних занять з Криміналістики, Методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, Кримінального процесу, Юридичної психології та інших навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів. В Одеській області нараховується усього три аналогічні кімнати, і значне навантаження на одну з них, непрямо вказує на рівень злочинності такого виду. З огляду на це, наразі відсутнє відповідне нормативно-правове забез-

печення, спрямоване на стандартизацію їх обладнання та використання під час досудового розслідування. Основна мета проведення опитування (допиту) в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та психологічно комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє коректно вести відеозапис опитування та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів [7, с.4]. Отже, в ідеалі «зелені кімнати» обладнані замаскованими або незамаскованими відеокамерами та склом для позавізуального спостереження. Основною вимогою до такого приміщення є наявність зручної кімнати, яка забезпечує дитині почуття безпеки та конфіденційності й відповідає потребам дітей почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час опитування. Зокрема, приміщення повинно забезпечувати можливість опитування дитини одним фахівцем, тоді як всі інші зацікавлені особи можуть спостерігати за проведенням опитування (допиту) з іншого приміщення та спілкуватися з особою, яка проводить опитування (допит) через систему зв'язку. Приміщення повинно мати належну звукоізоляцію, відповідати потребам дітей різного віку, бути пофарбованим у м'які, пастельні кольори та обладнаним методичними та іншими матеріалами, які допоможуть отримати від дитини необхідну інформацію. Меблі в кімнаті мають бути різної величини, щоб забезпечити комфорт як для дошкільнят, так і підлітків. Облаштування передбачає також наявність паперу, кольорових і простих олівців на столі. Вони можуть стати в нагоді при зображенні неповнолітньою особою інформації, яку важко описати словами через недостатній словарний запас. Крім того, вони можуть використовуватися для зменшення емоційного напруження дитини. Серед реквізитів, що допомагають

дитині описати речі, які їм важко назвати словами, передбачаються схематичні малюнки фігур людей та анатомічні ляльки, які можуть знадобитися, зокрема, у випадку розслідування сексуальних домагань. Слід підкреслити, що анатомічні ляльки повинні використовуватися дуже обережно, з усвідомленням, що вони можуть навіювати певну інформацію і повторно травмувати дитину [4]. Як показала практика, діти в таких спеціально обладнаних кімнатах краще ідуть на контакт [7, с.9]. «Зелені кімнати» є елементами впровадження моделі «Барнахус» в Україні, з її технічними та організаційно-методичними стандартами для захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей. Додатково для проведення допиту неповнолітньої особи в режимі відеоконференції наведені «зелені кімнати» доцільно обладнувати виходом у мережу Інтернет.

Особливості допиту неповнолітніх і тактика виявлення та подолання їх неправдивих показань обумовлюються такими чинниками: тактичними прийомами, міркуваннями та індивідуальними особливостями неповнолітніх; недостатнім обсягом знань та життєвого досвіду; слабкою здатністю до зосереджування уваги; підвищеною навіюваністю; меншим розвитком аналітичних навичок при сприйнятті й оцінці сприйнятого; тенденцією до змішування реально сприйнятого з уявленим; емоційністю суджень та дій тощо. Неповнолітні також поступаються дорослим у здатності усвідомити подію в цілому, не завжди можуть виокремити головне. Вони частіше за дорослих помиляються, визначаючи відстані, інтервали часу, послідовності дій та подій. Неповнолітні швидше забувають сприйняті події, однак досить точно передають ті факти, які зацікавили їх. Вони мають підвищену збудливість, відрізняються невірноваженістю характеру. Їм властиві швидкі зміни настрою та поведінкових реакцій, що помітно позначається на їх свідченнях [8, с.

89]. Достовірність наданих показань залежить не лише від етапу розвитку, індивідуальних особливостей та сімейного середовища дитини, але й умов та способу проведення її допиту. Діти сприймають та описують світ при-таманим лише їм способом. Установлення з ними контакту вимагає особливих вмінь та відповідних умов. Отже, процес допиту повинен бути відповідним чином запланованим та підготовленим [4].

Вищезазначене свідчить також про необхідність спеціальної підготовки осіб, які беруть участь у проведенні певної слідчої (розшукової) дії, та доцільність розробки спеціального інструментарію для виявлення неправдивих свідчень. З 1995 року у Німеччині почали застосовувати психологічне інтрів'ювання та методи оцінки достовірності показань під час розслідування всіх випадків, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми. Це сприяло тому, що психологів стали запрошувати для роботи із самими різними кримінальними провадженнями [9]. В Україні також існує практика залучення психологів до проведення досудового розслідування за участі неповнолітніх осіб, оскільки цього вимагає КПК України. Однак, з поширенням використання методики, дружньої до опитування дітей, роль психологів у досудовому розслідуванні за участі дітей переглядається. На сьогодні розглядаються пропозиції їх більш активного залучення до допиту неповнолітніх та обов'язкового психологічного супроводу неповнолітніх під час всього досудового розслідування [3]. Організація допиту має здійснюватися на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку. Тому запрошувати психолога слід завчасно, щоб він мав можливість вивчити інформацію щодо події та особистості дитини, її оточення тощо. Вся ця інформація сприятиме належному формулюванню запитань під час допиту дитини.

В багатьох країнах для перевірки достовірності показань використовуються контрольні списки критеріїв достовірності як складова оцінки валідності показань. В Західній Німеччині та Швеції дослідники розробили критерії для оцінки достовірності показань, зроблених ймовірними постраждалими від сексуального насильства, на основі яких була розроблена процедура оцінки валідності тверджень. Оцінка валідності тверджень включає три основних елементи: 1) структуроване інтрів'ю; 2) контент-аналіз на основі встановлених критеріїв, який дозволяє оцінити змістовні та якісні характеристики твердження; 3) оцінка результатів контент-аналізу за допомогою низки питань (перевірочний лист для оцінки надійності). Контрольні списки засновані на гіпотезі, що дані, які отримуються із пам'яті, суттєво відрізняються за змістом та якістю від сфабрикованих та неправдивих. Результати процедури оцінки валідності тверджень приймаються в якості доказів в судах певних країн, зокрема Німеччини, Нідерландів, США тощо. Тим не менше, існують суттєві розбіжності в наукових колах щодо того, наскільки ці контрольні списки відповідають правовим стандартам для прийняття доказів в суді. У деяких країнах ці контрольні списки не приймаються як докази в суді з огляду на наявність протиріч у результатах, наявних в наукових працях [9]. Для обрання власної траєкторії розвитку національної правової системи вважаємо за доцільним запропонувати проведення дослідження щодо ефективності контрольних списків для додаткової оцінки правдивості свідчень. Також окремо пропонується розглянути питання актуальності наведених контрольних списків при проведенні допиту неповнолітньої особи в режимі відеоконференції.

Розглядаючи психологічну складову проведення допиту (опитування) дитини, Н.Е. Мілорадова та Н.О. Пашко звертають

увагу на наступні важливі моменти: 1) урахування під час проведення допиту суттєвих відмінностей між комунікацією з дітьми та комунікацією з дорослою людиною, що стосуються психологічних, фізіологічних та вікових особливостей розвитку дитини, типових поведінкових проявів, характерних для її віку; особливостей вибору часу взаємодії з дитиною і тривалості такої взаємодії, організації простору взаємодії й вибору тематики взаємодії; 2) допит (опитування) неповнолітньої особи, як і інші слідчі (розшукові) дії стосовно дітей, повинні ґрунтуватися на принципах правосуддя, дружнього до дитини; 3) підготовленість працівників поліції до проведення допиту (опитування) дитини, а саме: а) наявність знань про особливості комунікації з дитиною, вікові особливості дітей та готовність спілкуватися з дітьми різного віку; складові проведення допиту (опитування) дитини та їх характеристики, техніки опитування; б) сформованість загальних і спеціальних комунікативних умінь; крім того, побудова взаємодії з дитиною повинна будуватися на гнучкості, об'єктивності й емпатії; 4) залучення спеціаліста-психолога як на стадії підготовки до проведення допиту, так і безпосередньо в сам процес; 5) створення безпечних умов проведення допиту (опитування) дитини; 6) розвиток умінь слідчого формулювати запитання дитині на допиті відповідно до її стану, психофізіологічних та вікових особливостей; 7) розуміння тривалості взаємодії з дитиною [10, с.21]. Врахування даних рекомендацій сприятиме виявленню та подоланню неправдивих свідчень неповнолітніх осіб під час досудового розслідування, а також їх запобіганню.

Тактика запобігання неправдивих показань неповнолітніх осіб, зокрема в режимі відеоконференції, може включати наступні елементи: 1) роз'яснення обов'язку та переконання в необхідності давати правдиві показання; 2) вжиття всіх можливих заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на

неповнолітню особу, зокрема врахування можливості здійснення впливу законного представника на неповнолітню особу та вчасне усунення його від участі у кримінальному провадженні, застосування запобіжного заходу до особи, яка вчинила правопорушення та може схилити її до дачі свідомо неправдивих показань; 3) здійснення процесуальних дій в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя дитини та відповідає її віковим та психологічним особливостям, зокрема врахування потреб в перервах, необхідності задоволення фізіологічних потреб (вода, туалет тощо); 4) реалізація принципу участі дитини, зокрема роз'яснення їй суті процесуальних дій, рішень та їх значення доступною, запитування думки дитини щодо участі конкретної особи в якості законного представника; 5) своєчасність проведення слідчих (розшукових дій), зокрема не одразу після події, якщо вона є травматичною, однак і не через значний проміжок часу, коли інформація може бути вже викривленою, особливо якщо дитину вже декілька разів опитували; 6) перевірка справності технічних засобів відеозапису та звуку, адже використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку; 7) з'ясування наявності належної підготовки слідчого та/або необхідності залучення спеціалістів та експертів до проведення допиту; 8) підбір учасників, роз'яснення їх прав та обов'язку підтвердити після закінчення допиту своїм підписом правильність запису свідчень; 9) збір інформації про особистість неповнолітньої особи, її звички, захоплення, інтереси, що допоможе побудувати психологічний контакт та виявити неправдиві показання; 10) попередження про використання відео та звукозапису; 11) виключення відволікань під час допиту; 12) роз'яс-

нення неповнолітній особі, що у разі відсутності відповіді на запитання або його незрозумілості слід зазначити про це або перепитати.

До обставин, які також слід враховувати при обранні тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, слід віднести те, що особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б упізнати. У такій ситуації доцільно щоб психолог, який готуватиме висновок (у разі його залучення), був присутній поряд з дитиною, оскільки для оцінки достовірності показань мають значення також невербальні ознаки.

Для виявлення неправдивих показань неповнолітніх осіб можуть використовуватись: зіставлення одних і тих елементів події, порізного описаних у показаннях цієї особи, даних у різний час; зіставлення окремих обставин події в описі особи з іншими даними про ті ж самі обставини; зіставлення пов'язаних між собою подій і похідних елементів події, освітленої в процесі допиту; аналіз показань з точки зору того, скільки часу може знадобитися особі для виконання тих або інших операцій, дій; як ці обставини описує особа в ході одного допиту й у ході різних допитів; чи допускає вона при цьому суперечливі описи і висловлення [11, с.9]. Наведені О.Я. Переверзою у дисертації «Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання» прийоми дійсно можуть бути використано для виявлення неправдивих показань, проте у теперішній час для уникнення повторної травмизації неповнолітніх осіб повторні допити не практикуються.

Під час допиту неповнолітньої особи, у тому числі в режимі відеоконференції, для верифікації її показань слід також звернути увагу на такі моменти: особистість та обізнаність неповнолітнього підозрюваного (коли

характер його показань, його особливості дозволяють дійти висновку про те, що він не здатний вигадати, перекрутити повідомлене); відсутність інформації (незнання неповнолітнім підозрюваним тих обставин, які мали бути відомі та не могли бути забутими, якщо його показання є вірними); рівень мовлення неповнолітнього підозрюваного (відповідність мовних особливостей показань його культурному рівню (нецензурна лайка, жаргонізми, лексичний запас); унікальність показань (якщо повідомлення має свою індивідуальність, то більш обґрунтовано вважати його правдивим); емоційна насиченість показань (правдиві показання мають порівняно більшу кількість суто особистих, емоційних моментів, посилення і вказівок на переживання); критерій невідповідностей (сумлінний неповнолітній описує фрагменти та деталі події, не завжди й не в усьому узгоджує їх між собою; неповнолітній, який повідомляє неправду, робить спроби усунути невідповідності). Також важливим для верифікації показань неповнолітніх є спостереження за поведінкою неповнолітнього та його психофізіологічними реакціями в процесі допиту. Зовнішні вияви не мають доказового значення, а виконують лише орієнтувальну функцію, щоб слідчий зміг спланувати подальші тактичні дії щодо встановлення об'єктивної істини. Компетентний слідчий швидко виявляє ознаки, що свідчать про помилкові, заздалегідь підготовлені показання неповнолітнього (це можуть бути зазвичай розповіді, вживання висловів, не властивих даній віковій групі тощо). Оцінюючи показання неповнолітнього, треба мати на увазі, що якщо підліток дає правдиві показання, а слідчий в результаті неналежної їх оцінки застосовує прийоми для подолання неправди, це може призвести до порушення психологічного контакту між ними, допитуваний може замкнутися, що ускладнить проведення даної слідчої (розшукової) дії [8, с. 87-89].

Серед класичних тактичних прийомів верифікації неправдивих показань неповнолітньої особи в режимі відеоконференції під час досудового розслідування можна виокремити наступні: 1) психологічний контакт; 2) спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти вчинених дій; 3) деталізація показань із метою виявлення суперечностей [12, с.275]; 4) акцентування уваги на неправдивих відомостях; 5) несподіване пред'явлення доказів, зокрема оголошення висновку експерта, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, наприклад зачитування протоколу огляду місця події; 6) демонстрація поінформованості слідчого, який отримав інформацію, що становить дані про причетність до злочину неповнолітньої особи; 7) звернення до почуттів неповнолітньої особи, розуміння її прагнення до самостійності, вчинення сміливих дій тощо; 8) постановка контрольних питань щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення та фактів, точно встановлених у кримінальному провадженні; 9) відтворення допитуваному фрагментів допиту інших осіб, які дали правдиві показання; 10) постановка співставних питань, коли виникають суперечності з раніше даними їм показаннями або показаннями інших осіб [8, с. 90]; 11) постановка деталізуючих запитань щодо перебування допитуваного у вказаному місці; 12) правильна постановка запитань, зокрема спочатку відкритих, а потім деталізуючих, відсутність навіювань тощо; 13) пропозиція повторити вже сказане.

Можна виокремити правовий та організаційний напрями удосконалення тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Правовий напрям передбачає внесення змін та доповнень до існуючих нормативно-правових актів, а також розробку та прийняття нових, зокрема: 1) внесення доповнень до КПК України щодо

обов'язкового використання методики, дружньої до опитування дітей, та прийняття відеозапису допиту як доказу без необхідності повторного допиту у суді; 2) розробка та затвердження Типового положення про кімнату, дружню до опитування дітей; 3) розробка та затвердження національної методики оцінки достовірності (валідності) показань неповнолітніх.

До організаційних напрямів відносяться: 1) обладнання органів досудового розслідування технічними засобами фіксування кримінального провадження і технічними засобами проведення дистанційного провадження в режимі відеоконференції; 2) підготовка слідчих з питань вікової психології, особливостей використання методики, дружньої до опитування дітей, тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх тощо; 3) підвищення технічної компетентності працівників підрозділів досудового розслідування в органах Національної поліції; 4) створення реєстру психологів, які можуть залучатись до проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування за участі неповнолітніх осіб; 5) розробка методичних рекомендацій для слідчих з питань тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх, зокрема в режимі відеоконференції.

Висновки за дослідженням. Обрання тактики виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх у режимі відеоконференції під час досудового розслідування залежить від багатьох факторів, однак при цьому мають дотримуватись загальні засади правосуддя, дружнього до дітей, які ґрунтуються на міжнародних та європейських стандартах. Серед таких стандартів – належний рівень підготовки осіб, які здійснюють кримінальне провадження за участі неповнолітніх осіб, зокрема слідчих; створення спеціально обладнаних приміщень для проведення допиту неповнолітніх («Кімнат, дружніх до дитини», як

елементів впровадження моделі «Барнахус» в Україні) та їх стандартизація через прийняття відповідних нормативно-правових актів (Типового положення про кімнату, дружню до опитування дітей). Також потребує подальшого розвитку удосконалення технічної спроможності органів Національної поліції щодо здійснення досудового розслідування за участі дітей у режимі відеоконференції. До важливих елементів тактики запобігання надання неправдивих показань неповнолітньою особою під час допиту у режимі відеоконференції можна віднести: 1) врахування місця проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, зокрема місця знаходження дитини; 2) індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку та ступеня розвитку; 3) актуальності класичних тактичних прийомів виявлення та подолання неправдивих показань під час допиту з поправкою на вік та стан допитуваної особи (роз'яснення обов'язку та переконання в необхідності давати правдиві показання, деталізація показань з постановкою контрольних запитань та інше); 4) використання висновку психолога для оцінки достовірності показань. Цікавим та перспективним напрямом подальших наукових пошуків нам вважається проведення дослідження щодо ефективності контрольних списків для додаткової оцінки правдивості свідчень неповнолітньої особи під час допиту у режимі відеоконференції.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.07.2022).
2. У 80% випадків діти зазнають сексуального насильства від знайомих людей – Кулеба. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138562-u-80-vipadkiv-diti-zaznaut-seksualnogo-nasilstva-vid-znajomih-ludej-kuleba.html> (дата звернення 25.07.2022).

3. Звіт за результатами дослідження «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми». URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/95/49/ef690833d1effbcc1e7e0a59208c8da0_1605718940.pdf (дата звернення 25.07.2022).

4. Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків і потерпілих. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyny.pdf (дата звернення 25.07.2022).

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року № 201. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення 25.07.2022).

6. Відкриття нового навчального полігону в університеті. URL: <https://oduvs.edu.ua/news/vidkrittya-novogo-navchalnogo-poligonu-v-universiteti/> (дата звернення 25.07.2022).

7. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

8. Проценко О.О. Верифікація показань під час допиту неповнолітнього підозрюваного. *Юридична психологія*. 2019. №2 (25). С.86-92.

9. Фрай О. Детекція брехні і обману. URL: <https://polygraph.ua/o-fraj-detekcija-lzhi-i-obmana/> (дата звернення 25.07.2022).

10. Мілорадова Н.Е., Пашко Н.О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. №2 (77). С.19-26.

11. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

12. Сіроух І. В. Забезпечення прав підозрюваного під час допиту при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 272–275.

References

1. Kriminalniy protsesualniy kodeks Ukraini vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia 25.07.2022).

2. U 80% випадkiv dity zaznaiut seksualnoho nasylstva vid znaiomykh liudei – Kuleba. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3138562-u-80-vipadkiv-diti-zaznaut-seksualnogo-nasilstva-vid-znajomih-ludej-kuleba.html> (data zvernennia 25.07.2022).

3. Zvit za rezultatamy doslidzhennia «Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu sprav, poviazanykh z seksualnym nasylstvom shchodo dytyny, zokrema onlain, ta torhivleiu ditny». URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/95/49/ef690833d1effbcc1e7e0a59208c8da0_1605718940.pdf (data zvernennia 25.07.2022).

4. Budzynska A. Yak opytuvaty dytynu. Poradnyk dlia fakhivtsiv, yaki berut uchast v opytuvanni malolitnikhovidkiv i poterpylykh. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyny.pdf (data zvernennia 25.07.2022).

5. Konventsia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva vid 25 zhovtnia 2007 roku № 201. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (data zvernennia 25.07.2022).

6. Vidkryttia novoho navchalnoho polihonu v universyteti. URL: <https://oduvs.edu.ua/news/vidkryttia-novogo-navchalnogo-poligonu-v-universiteti/> (data zvernennia 25.07.2022).

7. «Zeleni kimnaty»: rekomendatsii do obladdannia / N.P. Bochkor, O.V. Datsenko, K.B. Levchenko ta in. K. : TOV «Ahentstvo «Ukraina», 2012. 28 p.

8. Protsenko O.O. Veryfikatsia pokazan pid chas dopytu nepovnolitnoho pidozriuvanoho. *Yurydychna psykholohiia*. 2019. №2 (25). P.86-92.

9. Frai O. Detektsia brekhni i obmanu. URL: <https://polygraph.ua/o-fraj-detekcija-lzhi-i-obmana/> (data zvernennia 25.07.2022).

10. Miloradova N.E., Pashko N.O. Osoblyvosti provedennia dopytu nepovnolitnykh, yaki postrazhdaly vid nasylstva. *Pravo i bezpeka*. 2020. №2 (77). P.19-26.

11. Pereverza O. Ya. Formuvannia nepravydyvykh pokazan, systema taktychnykh

pryiomiv yikh vyavlennia i podolannia : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2000. 19 p.

12. Siroukh I.V. Zabezpechennia prav pidozriuvanoho pid chas dopytu pry rozsliduvanni zlochnyiv proty moralnosti. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2018. № 3. С. 272–275.

Kamyishanskiy A.Y., Prodanets N.M. Features of tactics for detecting and overcoming false testimony during the interrogation of minor persons in the videoconference mode.- Annotation.

The article is devoted to the analysis of existing scientific works, current national legislation, international and European standards on tactics for detecting and overcoming false testimony of minors by videoconference during the pre-trial investigation.

Particular attention is paid to the interrogation of minors, in particular by videoconference. It is emphasized that the reliability of the testimony provided depends not only on the individual characteristics and family environment of the minor, but also on the conditions and manner of his interrogation. The importance of spreading the practice of creating specially equipped premises for conducting interviews (interrogations) of children - "rooms friendly to interviewing children" was emphasized. The importance of developing and adopting appropriate legal framework aimed at standardizing their equipment and use during the pre-trial investigation was emphasized. It is proposed to develop and approve a national methodology for assessing the reliability (validity) of the testimony of minors. Emphasis is placed on the expediency of involving psychologists to assess the reliability of the testimony of minors during the pre-trial investigation, in particular by videoconference.

Tactics and means for preventing, detecting and overcoming false testimony of minors during the pre-trial investigation are generalized and systematized. Emphasis is placed on some features of their use in video conferencing. The legal and organizational directions of improving the tactics of detecting and overcoming false testimony of minors in the mode of videoconference during the pre-trial investigation are highlighted.

Key words: investigative (research) action; interrogation; a minor; video conference mode; tactical reception; false statements; pre-trial

investigation; tactics for detecting and overcoming false testimony.

Авторська довідка:

Камишанський Олексій Юрійович, кандидат юридичних наук, начальник Головного управління Національної поліції у Рівненській області.

Проданець Наталія Миколаївна, провідний фахівець факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

Стаття надійшла до редакції: 12 xrhdyz 2022р

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-54-63>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Качурін С.Г.

FORENSIC TACTICS IN CONDUCTING FORENSIC HANDWRITING EXPERTISE

Kachurin S. G.

У статті досліджено норми діючого законодавства з питань тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз. Здійснена розробка системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз

Ключові слова: *судова почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання проведенню почеркознавчої експертизи, системи тактичних прийомів зразків, протидія*

Постановка проблеми. Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, суддів, адвокатів-захисників виникають значні проблеми при призначенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця.

Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовки порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертизи. Це викликало потребу у функціонуванні нових процесуальних методів і способів в обсязі реалізації прав і свобод людини, а також нової криміналістичної методології. Для цього, як зазначає В.В.Шабанов, доцільно мати необхідний тактичний і стратегічний

засіб – систему технологій, що складають композицію криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, розслідування, обвинувачення, захисту і судової діяльності [1, с.10]. Це і зумовлює виокремити й дослідити нові підходи до розроблення криміналістичних засад забезпечення діяльності слідчих, суддів та адвокатів.

Тому, актуальність теми дослідження визначається необхідністю розробки системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Стан дослідження. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці увагу Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренко, В.Г. Доспулова,

А.В. Дулова, В.П. Колмакова, Ю.К. Орлова, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, Н.О. Селіванова, М.Я. Сагая, О.Б. Соловйова, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковського та інших вчених, зусиллями яких розроблялися основи використання спеціальних знань в різних видах судочинства, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологичних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологичних засад проведення слідчих дій, проблем формування та використання тактичних прийомів і групування їх в системи, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов'язані з комплексом існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є аналіз теоретичних питань і розробка практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, їх систематизація залежно від ситуаційної обумовленості, виявлення

особливостей їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Методика дослідження обрана з урахуванням поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. Правильний вибір відповідних умовам конкретної ситуації тактичних прийомів забезпечує швидкість і результативність вирішення задач розслідування. Цей вибір передбачає «витяг» з безлічі можливих того прийому, який виявиться найефективнішим. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка дозволяє здійснювати необхідний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів. На необхідність розробки єдиного класифікаційного апарату тактичних прийомів неодноразово зазначалося в юридичній літературі [2, с.42; 3, с.71].

Проте, складність, і в деяких випадках, неоднозначність визначення тактичних прийомів, специфіка слідчих дій, надали безліч підстав їх класифікації [3, с.87-89; 4, с.12-13; 5, с.33].

На наш погляд, є помилковими спроби створення єдиної універсальної системи, яка включала б все різноманіття тактичних прийомів у всіх їх можливих проявах, оскільки, враховуючи сутність класифікації, така система неминуче міститиме неточності й суперечності.

При відібранні зразків почерку і підписів застосовується не один тактичний прийом, а комплекс або система взаємозв'язаних прийомів, які залежать від слідчої ситуації, що склалася.

На думку В.С. Комаркова, системи тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій мають подвійну структуру: з одного боку, вони за своєю природою відносяться до певного виду слідчої дії (наприклад, відібрання зразків для експертного дослідження); з іншого боку, ці системи мають підсистеми, які існують відповідно до мети

проведення конкретної слідчої дії [6, с.72]. Вважаємо, що мають рацію В.Є. Коновалова і В.Ю. Шепітько, на думку яких при створенні систем тактичних прийомів окремих слідчих дій потрібно виходити з їх специфіки, а не з універсальної загальної їх природи. У цьому випадку системи виконуватимуть широку роботу (практичну) функцію, що й визначатиме їх ефективність [7, с.30].

Ми дотримуємося сталого у криміналістичній літературі визначення, даного Р.С. Белкіним, згідно з яким сукупність тактичних прийомів або слідчих дій, яка має на меті вирішення конкретної задачі розслідування, зумовлена цією метою й слідчою ситуацією, називається тактичною комбінацією [8, с.210-213]. У зв'язку з цим, на нашу думку, сукупність тактичних прийомів вживаних при відібранні експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

Специфіка відібрання експериментальних зразків почерку та підписів визначає необхідність розробки систем тактичних прийомів, зумовлених слідчою ситуацією, яка склалася. Нами виділені такі системи тактичних прийомів.

1. Тактичні прийоми, засновані на результатах попереднього дослідження почеркових об'єктів з метою встановлення обставин та умов їх виконання. Мета застосування цих прийомів полягає у моделюванні обставин і умов відібрання експериментальних зразків почерку та підписів від особи, яка перевіряється. Ці прийоми застосовуються на підготовчій стадії відібрання зразків почерку і підписів.

Система тактичних прийомів цієї групи, як ми показали раніше, широко представлена у літературі. Наприклад, у ході попереднього дослідження досліджуваних почеркових об'єктів фахівцем можуть бути встановлені

ознаки: зміни пишучої руки (ліворучне написання), наслідування друкарського тексту та ін. У зв'язку з цим у ході підготовки до відібрання експериментальних зразків почерку та підписів слідчий обирає найефективніші прийоми, застосування яких зумовлене властивостями почеркового матеріалу та умовами його виконання, й моделює хід майбутньої слідчої дії, тобто її технологічний процес. Наприклад, якщо досліджуваним почерковим об'єктом буде «ліворучний» текст, то у процесі відібрання експериментальних зразків, разом зі зразками почерку, виконаними звичною рукою, необхідно відбирати й зразки почерку зі зміною пишучої руки.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови. Ці прийоми застосовуються у ході підготовки до проведення судово-почеркознавчої експертизи, коли в результаті вивчення особи підозрюваного. слідчим буде зроблений прогноз про вірогідну відмову особи надавати зразки для порівняння.

У цій ситуації слідчий не повинен заздалегідь інформувати про проведення судово-почеркознавчої експертизи особу, яка перевіряється, до моменту винесення постанови про призначення експертизи. Після того, як постанова винесена, слідчому необхідно співвіднести це ознайомлення з одержанням експериментальних зразків почерку і підписів. У цій ситуації чинник раптовості дозволить уникнути виникнення в особи, яка перевіряється, настанови на відмову від надання зразків.

Якщо є вагомі підстави вважати, що особа, яка перевіряється, відмовиться надати зразки почерку і підписів, то в якості порівняльного матеріалу необхідно використовувати умовно-вільні зразки. Наприклад, при одержанні від обвинуваченого (підозрюваного) будь-якої заяви або клопотання у справі йому можна запропонувати оформити

їх таким чином, щоб вони були максимально зіставними з досліджуваним почерковим матеріалом. Слідчий обґрунтовує необхідність саме такої форми документів при провадженні у кримінальних справах, пропонує внести до реквізитів цих документів певні слова, цифри, які є в почерковому матеріалі досліджуваних документів. При цьому можна рекомендувати особі, яка перевіряється, виконати текст у прописному варіанті, почерком за типом друкарського та іншими способами, схожими з почерком у досліджуваному документі.

3. Тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї. Їх використання дозволяє слідчому встановити психологічний контакт з особою, яка перевіряється; створити сприятливу обстановку слідчої дії; запобігти або уникнути відмови особи від надання зразків; одержати орієнтуючу інформацію про наміри особи спотворити почерковий матеріал, який відбирається, і своєчасно запобігти її протидії.

Для встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, можуть бути рекомендовані такі прийоми [9, с. 197]:

- бесіда з особою на вільну тему, з можливим повідомленням інформації про її сім'ю, що не відноситься до матеріалів розслідування;
- позитивна оцінка її громадських, особистих, професійних якостей;
- вираз співчуття і розуміння стану обвинуваченого, з'ясування умов знаходження його у слідчому ізоляторі та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення спроби особи, яка перевіряється, спотворити свій почерк тісно пов'язані з участю у ході цієї слідчої дії спеціаліста-почеркознавця. При виявленні ознак спотворення (уповільнення, прискорення темпу написання, зміна загальних ознак та ін.)

спеціаліст повинен негайно сповістити про це слідчого.

У ході вербальної взаємодії з особою, яка перевіряється, слідчий здійснює психологічний вплив, який, на думку О.Р. Ратінова, є одним з елементів слідчої тактики [9, с.197]. Правомірний вплив повинен, перш за все, спонукати особу, яка перевіряється, до свідомого перегляду своєї позиції, яка суперечить інтересам слідства.

4. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії особи, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів.

Розглянуті нами раніше [10, с.197] форми і прийоми протидії осіб відбиранню експериментальних зразків почерку та підписів зумовлюють необхідність наукової розробки спеціальних тактичних прийомів та їх систем, які дозволяють нейтралізувати протидію і досягти поставленої мети – одержання експериментальних зразків порівняння, які задовольняють вимоги безсумнівності, репрезентативності і зіставності.

На сьогодні у криміналістиці й судовому почеркознавстві не розроблені системи тактичних прийомів, які спрямовані на подолання протидії осіб, які перевіряються, при відібранні у них експериментальних зразків почерку та підписів.

Нами пропонуються наступні прийоми, що можуть бути використані ізольовано одне від одного, або у поєднанні, що утворює тактичну комбінацію „Подолання відмови особи, яка перевіряється, від надання експериментальних зразків почерку та підписів”.

А. При відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів:

- повідомлення про мету цієї слідчої дії та її необхідність для встановлення обставин злочину;
- пропозиція особі змінити свою поведінку;
- використання переконання у формі наказу;

- переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції;
- роз'яснення необхідності надання допомоги слідчим органам;
- використання факту надання свідчень свідками, співучасниками у справі про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом.

Слід зазначити, що більшість запропонованих прийомів заснована на психологічному впливі на особу, яка перевіряється. Дійсно, емоційний вплив на позитивні сторони особи, від якої відбираються зразки почерку та підписів, нерідко призводить до її відмови від протидії.

У випадку, якщо пропозиція особі змінити своя поведінку впливу не має, використовується переконання у формі наказу, як одного з різновидів переконання. Така форма переконання у деяких випадках надає можливість різко змінити позицію особи, яка бере участь у відібранні експериментальних зразків почерку та підписів, змінити конфліктну ситуацію на сприятливу.

Важливе значення має тактичний прийом, пов'язаний з роз'ясненням неправильно зайнятої позиції протидії особі, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів. Цей прийом також заснований на методі переконання. Процес переконання повинен сприяти особі розібратися у суперечливих обставинах, допомогти прийняти правильне рішення, виявити допущені помилки, усвідомити свою провину.

Позитивного ефекту досягає тактичний прийом, який полягає у повідомленні про мету й необхідність відібрання зразків для проведення судово-почеркознавчої експертизи. Тактичний прийом, спрямований на переконання особи у сприянні органам розслідування, полягає у роз'ясненні обвинуваченому положень ст.ст. 45, 66 КК України.

Якщо під впливом прийомів емоційного характеру особа відмовляється надати експериментальні зразки почерку та підписів, то слід використовувати прийом логічного впливу, який полягає у використанні свідчень свідків, співучасників про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, яка перевіряється.

Б. При спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості письма.

При повідомленні спеціаліста-почеркознавця, який бере участь у відібранні зразків, про спроби спотворити почерк необхідно не тільки прискорити темп написання, але й збільшити тривалість часу відібрання. Мета такого прийому – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень.

В. При повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини у випадку підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою, яка перевіряється, від її імені – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Запропонований нами тактичний прийом не традиційний, тому вимагає окремого розгляду.

У слідчій та експертній практиці однією зі складних і таких, що найчастіше зустрічається, задач є дослідження підпису, виконаного від імені іншої особи, з наслідуванням справжнього підпису. Найчастіше підrobка підписів здійснюється такими способами: “на око”, “по пам'яті”, “у результаті тренування”.

У методичній літературі можна зустріти суперечливі рекомендації щодо виду і кількості зразків порівняння і способів їх відібрання для експертного дослідження підписів, виконаних від імені іншої особи з наслідуванням справжнього підпису.

Так, В.Є. Бергер та О.П. Сапун рекомендують в особи, яка перевіряється, відбирати зразки підпису і рукописного тексту. В експериментальних зразках почерку повинні бути слова, які включають поєднання букв у досліджуваному підписі. Особі, яка перевіряється, пропонується виконати декілька зразків підписів від імені особи, підпис якої досліджується. При цьому забороняється показувати особі, яка перевіряється, справжній підпис або давати його змалювати [11, с.15]. Проте автори не наводять будь-яких аргументів щодо зазначеної заборони. О.М. Фількова для цього виду досліджень пропонує надавати експерту зразки підписів і текстів, виконаних як особами, від імені яких виконані підписи, так і особою, яка перевіряється. При цьому підписи осіб, які перевіряються, повинні бути виконані не від свого імені, а від імені особи, чий підпис досліджується [12, с.89]. Про те, чи показувати досліджуваній підпис особі, яка перевіряється, чи ні при відібранні у неї зразків підписів від імені іншої особи, не згадується.

В інших посібниках зазначений аспект технології відібрання експериментальних зразків підпису від особи, яка перевіряється, взагалі не розглядається.

Аналіз наведених рекомендацій дозволяє поставити важливі для слідчої й експертної практики питання, які вимагають вирішення.

По-перше, який тактичний прийом застосувати слідчому у випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що не знає, як розписується особа, підпис якої є досліджуваним? Чи слід обмежитися відібранням рукописного тексту, у словах якого є поєднання букв, однакових з досліджуваним підписом? А як вчинити, якщо досліджуваний підпис має обмежену кількість букв або взагалі безбуквену транскрипцію? У такому разі, за наявності тільки зразків почерку, проведення ідентифікаційного дослідження практично неможливе, оскільки поєднання букв у

словах і в підписі, як правило, мають різні характеристики. Як відзначають Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова, на відміну від почерку: „у підписі виникають своєрідні побудови, з'являються спрощення букв, їх елементів та їх поєднань, збільшується темп руху, автоматизм досягає найвищого рівня” [13, с. 178].

По-друге, чи необхідно показувати (або давати змалювати) особі, яка перевіряється і від якої відбираються зразки підписів від імені іншої особи, справжній підпис?

Для вирішення поставлених питань був проведений експеримент, у ході якого визначався ступінь схожості справжніх і підроблених підписів, виконаних вказаними вище трьома способами. Імітаторами виступали 120 студентів вузів, які мали різний ступінь загальної пам'яті, спеціальної пам'яті графічних зображень і здібність до малювання. Кожному випробуваному були показані підписи різного ступеня складності, тривалість сприйняти кожного підпису складала приблизно 5 хвилин. Потім випробувані повинні були виконати підписи: а) «змалюванням без попередньої підготовки»; б) «змалюванням з попередньою підготовкою»; в) «по пам'яті» через 15-20 хвилин після сприйняття. Були одержані такі результати.

При підробці підпису «змалюванням без попередньої підготовки» досягається близька зовнішня схожість. Проте, оскільки виконання підписів у цих випадках є процесом неавтоматичним, то у підписі-підробці виявляються ознаки, які свідчать про незвичні рухи виконавця: звивистість рухів, тупі начала й закінчення рухів, втрата темпу через невинуваті зупинки пишучого приладу та ін. Прагнучі досягти максимальної зовнішньої схожості, підроблювач втрачає істотні часткові ознаки, що дозволяють експертним дослідженням встановити недостовірність підпису. У результаті попереднього тренування, тобто багаторазового повтору ознак справжнього підпису, які запам'яталися

(спочатку через безпосереднє зорове сприйняття, а з часом і без нього), у виконавців вироблялася письмова навичка. Внаслідок цього при виконанні підпису від імені іншої особи виконавцям вдавалося відобразити загальні і деякі часткові ознаки підроблюваного підпису. При наслідуванні „по пам'яті”, як правило, також не вдається досягти повної схожості зі справжнім підписом. У цьому випадку при відтворенні підпису увага підроблювача спрямована на його загальний вигляд, а деякі загальні й більшість часткових ознак не знаходять свого прояву.

Проведеним авторами дослідженням експериментальних підписів, які виконані студентами всіма трьома видами наслідування, встановлені ознаки, які різняться: загальні (виробленість, форма і протяжність рухів по вертикалі і горизонталі, зв'язність, будова лінії рядка підпису та ін.) і окремі (ті ж, що властиві ознакам почерку, а також такі, що відображають особливості виконання безбуквеної частини підпису: розміри кутів, ступінь кривизни дугоподібних елементів, розміщення розчерку та ін.). Встановлені розбіжності дозволяють зробити категоричний негативний висновок про тотожність особи, яка виконала досліджуваний підпис й експериментальні зразки.

Таким чином, проведені експерименти показали, що рекомендації В.Є. Бергера та О.П. Сапуна про заборону показу досліджуваного підпису особі, яка перевіряється, - необґрунтовані. Огляд справжнього підпису особою, яка перевіряється, не призводить до його повного копіювання. Наш особистий досвід роботи експертом і проведені експерименти підтверджують висновок Л.Ю. Ароцкера про те, що «експертна практика не знає випадків, коли б у підписі, виконаному з наслідуванням у результаті тренування, і справжніх підписах певної особи співпадали крім загальних ознак, всі без винятку часткові ознаки» [14, с.167].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що слід відмовитися від існуючих рекомендацій. У випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що їй невідомо, як розписується особа, підпис від імені якої є досліджуваним (її конструкція, транскрипція), то їй необхідно надати для короткочасного огляду (не змальовування) вільні зразки підписів особи, від імені якої виконаний досліджуваний спірний підпис. Якщо зазначена демонстрація неможлива у зв'язку з відсутністю вільних зразків підпису, то особі, яка перевіряється, надається підпис у досліджуваному документі – речовому доказі.

На користь запропонованих рекомендацій свідчать не тільки результати проведених експериментів, але й наукові засади почеркознавства, і, зокрема, основні властивості підписів. Підпис, як почерковий матеріал, має такі ідентифікаційні властивості, як індивідуальність й стійкість. Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова відзначають, що процес формування підпису може йти значно швидше, ніж процес формування навичок почерку. У підписі виявляється високий ступінь автоматизму, а сам підпис набуває значної стійкості. Частини повторення вдосконалюють і закріплюють навички виконання підпису [13, с.178]. Тому, для того, щоб змінити свій підпис або виконати підпис від імені іншої особи, необхідно виробити новий динамічний стереотип, необхідний тривалий час і тренування. В умовах же короткочасного огляду особою, яка перевіряється, чужого підпису це практично неможливе, оскільки «специфічні для письма людини нервові зв'язки виробляються й закріплюються протягом тривалого періоду» [13, с.86]. Доречно навести слова засновника судової експертизи документів Є.Ф. Буринського про те, що «судово-доказова сила письмових актів базується на переконанні, що кожній людині належить особливий почерк, відмінний від всіх інших і здатний, у разі потреби, служити надійним визначником

її особи. Якби кожен міг вільно писати будь-яким почерком, письмові докази не мали б сенсу» [15, с.205].

Висновки.

За результатами дослідження та викладеного вище, автор стверджує, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється. Прогноз здійснюється двома способами: безпосереднім сприйняттям особистісних характеристик особи, яка перевіряється, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано – шляхом збирання й аналізу інформації, яка характеризує особу.

3. Тактичні прийоми відібрання експериментальних зразків почерку та підписів класифікуються за: 1) етапами проведення (такі, що використовуються на підготовчому та робочому етапах); 2) об'єктом впливу (особа, яка перевіряється, почерковий матеріал); 3) видом слідчої ситуації (сприятлива, конфліктна); 4) характером інформації, що передається особі, яка перевіряється (матеріалізована, словесна); 5) змістом (операційні, поведінкові прийоми). Сукупність тактичних прийомів створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

4. Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, системи тактичних прийомів відібрання зразків, спрямовані на: 1) встановлення обставин та умов виконання рукопису;

2) одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови; 3) спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї у ході відібрання зразків; 4) подолання протидії особи, яка перевіряється.

5. Тактичні прийоми подолання протидії особи, яка перевіряється, включають: а) при відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів – використання прийомів психологічного впливу та логічного переконання; б) при спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості написання; в) при повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Останній прийом заснований на результатах проведеного автором експерименту.

Література:

1. Шабанов В.Б. Особенности информационно-криминалистических технологий // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 45-летию кафедры криминалистики юрид. фак. БГУ, Минск, 12-13 окт. 2017 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 10-11.
2. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.
3. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 156с.
4. Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: Вища школа, 1975. – 64с.
5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200с.
6. Комарков В.С. Вопросы систематизации тактических приемов расследования // Вопросы криминалистической методологии, тактики и

методики расследования. – М.: Юрид. лит., 1973. – С.68 - 97.

7. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – 256с.

8. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юрист, 1997. – 480с

9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.

10. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркової експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.

11. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. – К.: РИО МВД УССР, 1974. – 78с.

12. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464с.

13. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: Учебник для вузов МВД СССР. – Волгоград: Изд. «Волгоградская правда» 1977. – 208с.

14. Ароцкер Л.Е. Основные вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с подражанием. / Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1958. – №3. – С.136 – 179.

15. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. – М.: «ЛексЭст», 2002. – 464с.

References:

1. Shabanov V.B. Features of information and criminalistic technologies // Criminalistic provision of crime investigation: materials of International scientific and practical conference, dedicated. To the 45th anniversary of the Department of Criminalistics of the Legal Faculty. BSU, Minsk, October 12-13, 2017 Minsk: Publishing House of the BSU Center, 2017. – pp. 10-11.

2. Konovalova V.E. Criminalistic tactics: principles and functions // Criminalistics and forensic expertise. – K.: Vishcha shkola, 1981. – Issue 22. – pp.40-47.

3. Komissarov V.I. Theoretical problems of investigative tactics. – Saratov: Publishing House of the Saratov University, 1987. – 156s.

4. Komarkov V.S. Interrogation tactics: Textbook. – H.: Vishcha shkola, 1975. – 64s.

5. Shepitko V.Yu. Theoretical problems of systematization of tactical techniques in criminalistics. – H.: RIP Original, 1995. – 200s.

6. Komarkov V.S. Questions of systematization of tactical techniques of investigation // Questions of forensic methodology, tactics and methods of investigation. – М.: Yurid. lit., 1973. – pp.68-97.

7. Konovalova V.E., Shepitko V.Yu. Criminalistic tactics: theories and trends: Textbook. – H.: Vulture, 1997. – 256s.

8. Belkin R.S. Course of criminalistics in 3 vols. Vol. 3: Forensic tools, techniques and recommendations. – М.: Jurist, 1997. – 480s

9. Ratinov A.R. Forensic psychology for investigators. – М.: LLC "Legal-tinform", 2001. – 352s.

10. Semenikhin M.V., Kachurin S.G. Protidiya zatsikavlenikh osib during the examination of the ship-handwriting expertise: understanding, formi ta priyomi // Kriminalistichny visnik: Nauk. - zbirknik – Kiev Ave., 2018. – Vip. 1 (29). – pp. 233-242.

11. Berger V.E., Sapun A.P. Preparation and direction of materials for forensic examinations. – K.: RIO of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, 1974. – 78s.

12. Filkova O.N. Handbook of an ex-Perth criminalist. – М.: Jurisprudence, 2001. – 464s.

13. Vinberg L.A., Shvankova M.V. Handwriting expertise: Textbook for universities of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. – Volgograd: Publishing house "Volgogradskaya Pravda" 1977. – 208s.

14. Arotsker L.E. The main issues of forensic investigation of signatures made with imitation. / Theory and practice of forensic examination. – М., 1958. – No.3. – Pp.136 – 179.

15. Burinsky E.F. Judicial examination of documents, its production and use. – М.: "Lexest", 2002. – 464s.

Kachurin S.G. Forensic tactics during forensic handwriting examination. *The article investigated the norms of the current legislation and problems on the tactics of selecting experimental handwriting samples and signatures in the context of opposition, during forensic handwriting examinations. A system of*

tactical techniques and forensic recommendations was developed to overcome and prevent counteraction by verified persons, which would ensure the speed and effectiveness of solving the problems of pre-trial investigation and litigation during forensic handwriting examinations.

According to the results of the research and the above, the author claims that:

The use by the investigator, the defense side and the court of systems of tactical techniques in conflict and non-conflict situations when taking samples in order to obtain good-quality experimental samples of handwriting and signatures is a necessary prerequisite for the effectiveness of forensic handwriting examination.

The choice of tactical techniques for the selection of experimental samples for expert research at the stage of preparation of the forensic handwriting examination is based on the results of forecasting the existing investigative situation and the behavior of the person being examined. The forecast is carried out in two ways: by direct perception of the personal characteristics of the person being checked during the preliminary investigative actions; indirectly - by collecting and analyzing information that characterizes a person.

Tactical methods of selecting experimental samples of handwriting and signatures are classified according to: 1) stages of implementation (those used at the preparatory and working stages); 2) the object of influence (the person being checked, handwritten material); 3) type of investigative situation (favorable, conflict); 4) the nature of the information provided to the person being checked (materialized, verbal); 5) content (operational, behavioral techniques). A set of tactical techniques creates a tactical combination, the purpose of which is to obtain representative, high-quality samples.

Depending on the investigative situation that has developed, systems of tactical methods of sample selection are aimed at: 1) establishing the circumstances and conditions for the execution of the manuscript; 2) obtaining samples of the handwriting of the person being checked, in the case of possible refusal; 3) communication with the person being checked and the influence on him during the sample collection; 4) overcoming the resistance of the person being checked.

Tactical methods of overcoming the reluctance of the person being checked include: a) in case of refusal to provide experimental samples of handwriting and signatures - use of methods of psychological influence and logical persuasion; b) when the person being tested distorts his handwriting - acceleration of the pace and duration of writing; c) in the case of reporting false information about the fact that the person being checked does not know the transcription of a particular person's signature - providing the person under investigation with the signature for a short-term visual inspection. The last technique is based on the results of an experiment conducted by the author.

Key words: forensic handwriting examination, samples of handwriting and signatures, selection of samples, opposition to handwriting examination, tactical techniques systems.

Авторська довідка:

Качурін Сергій Гурійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного права Східно-українського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0001-5167-5655>

Стаття надійшла до редакції 22 травня 2022 р.

УДК 341.9.01

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-64-72>

АКТУАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Матвєєва А. В.

CURRENT TRANSFORMATION PROCESSES IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Matvieieva A. V.

Стаття присвячена основним тенденціям розвитку міжнародного приватного права на сучасному етапі. У зв'язку з докорінним реформуванням законодавства України у багатьох різних сферах нашого буття, сьогодні відбуваються й зміни приватного права, особливо на тлі набуття кандидатури до ЄС. Будь-яка демократична держава прагне до співпраці, перш за все, у сфері спрощення механізму реалізації прав та свобод своїх громадян, а також дотримання загальнолюдських цінностей.

Найбільш гострим питанням є те, що кожна держава має свою власну правову систему. Сформовано ефективні механізми реалізації матеріально-правових та колізійних норм. Більшість норм є кодифікованими трансформацією. Викликає певні дискусії і сама назва галузі – «міжнародне приватне право» та її правової природи. Основні підходи щодо її визначення такі: як приватно-правової галузі національного права, як складової частини міжнародного публічного права чи як наднаціонального права.

На розвиток міжнародного приватного права впливають: а) інтернаціоналізація господарського життя; б) різке посилення міграції населення унаслідок воєн, різного роду конфліктів, політичних і національних причин, а також з метою працевлаштування, отримання освіти; в) науково-технічний прогрес, що робить можливим транснаціональне використання інформаційних даних, досягнень науки, техніки і культури.

Приватно-правові відносини – це не тільки майнові і особисті немайнові відносини, що охоплюються власне цивільним правом (власності, інтелектуальної власності, зобов'язальні, в тому числі деліктні, спадкові), але також відносини, в регульовані нормами господарського (комерційного), сімейного, трудового та процесуального права в їх приватно-правовому аспекті.

Сьогодні виникає проблема конкуренції різних міжнародних організацій. Вона потребує нагального вирішення шляхом визначення цілей та принципів роботи кожної з них, або ж створення єдиної міжнародної організації щодо уніфікації норм міжнародного приватного права.

Норми уніфікації потенційно можуть знижувати можливості для конкуренції між правовими системами. Це знижує варіативність експериментів на шляху до вирішення цього питання. Взаємоузгоджені рішення та укладення уніфікуючих договорів – це оптимальний шлях до удосконалення законодавства у сфері міжнародних приватних відносин. Роль міжнародних організацій, які займаються уніфікацією норм міжнародного приватного права, має визначальне значення для інтернаціоналізації правового регулювання.

Ключові слова: міжнародне приватне право, уніфікація приватного права, предмет міжнародного приватного права, джерела міжнародного приватного права.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що інтеграція України в системі міжнародних економічних відносин, активна участь іноземних інвесторів у розвитку вітчизняного виробництва, а також діяльність українських підприємств за кордоном і торгове співробітництво українських компаній з закордонними партнерами вимагає знання норм і принципів як власного, так і міжнародного приватного права. При цьому сьогодні, внаслідок російської агресії, постало питання становлення Української держави як повноправного члена європейської спільноти. А тому питання сьогодні постає у декількох вимірах: яким чином інтегруватись до європейського правового поля у сфері приватних відносин, яким чином співвідносити двосторонні угоди нашої держави, укладені з державами, які не є членами ЄС, із зобов'язаннями, які накладає членство в ЄС. І багато інших проблем.

Аналіз міжнародних напрацювань у цьому напрямку дає всі підстави стверджувати, що для регулювання того чи іншого приватноправового відношення, ускладненого іноземним елементом, регламентація якого не узгоджена, а також у разі потреби зробити вибір між нормами права, досить актуальним та нагальним є застосування колізійного методу регулювання зовнішньоекономічних правовідносин. Міжнародне приватне право, яке зазвичай вирішує питання дії законів різних місцевостей у просторі, нерідко зустрічається з проблемами іншого характеру.

Не дивлячись на всі успіхи в уніфікації права, в сучасному світі зберігається істотні розбіжності в регулюванні приватноправових правовідносин у різних державах. Виникає проблема вибору права, яке підлягає застосуванню до того чи іншого правовідношення.

При цьому нині змінюється не тільки сам статус нашої держави на міжнародній арені, але й трансформується саме міжнародне приватне право. Саме тому необхідно ретельно аналізувати основні тенденції його розвитку та надавати можливі правові моделі переформування національного законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. З українських праць, присвячених проблемам міжнародного приватного права, слід назвати наукові роботи таких провідних вчених як: С. В. Бобровник, М. Галянтич, А. С. Довгерт, В. Кисіль, О. Р. Кібенко, В. М. Корецький, О. М. Мережко, А. А. Степанюк, Г. Цірат, Г. С. Фединяк та ін. Ці вчені дали поштовх розвитку науки міжнародного приватного права в Україні, ними запропоновані власні бачення категоріального апарату цієї галузі науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Окремі правники займалися й займаються вивченням проблем та перспектив подальшого розвитку міжнародного приватного права. Проте сьогодні очевидно, що підходи до розуміння міжнародного приватного права змінилися. Став іншим вектор розвитку цієї галузі права, а також повинні змінитись й основні цілі та завдання розвитку такої науки як міжнародне приватне право в Україні крізь призму якраз таки перспектив входження до Європейського співтовариства. Насамперед, необхідно переосмислити сам зміст цієї категорії згідно з вимогами воєнного часу.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою цієї статті є визначення основних підходів щодо трансформації сутності міжнародних приватноправових відносин і самої цієї

галузі права, надання подальших рекомендацій для внесення змін до законодавства. Завданнями цієї наукової статті є: аналіз наукових доробок з проблем розвитку міжнародного приватного права як науки та галузі права на сучасному етапі; вивчення позицій науковців щодо проблем розвитку цієї галузі права та дослідження основних чинників, що впливають на трансформацію міжнародного приватного права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Усі цивілізовані держави прагнуть до співпраці в різних сферах, зокрема, у сфері міжнародного приватного права. Тому що взаємодія в різних сферах приватного життя є важливим пріоритетом у зовнішній політиці кожної демократичної країни, яка прагне спростити реалізацію прав і свобод своїх громадян.

Основна питання полягає у тому, що більшість держав світу вже сформували свої системи матеріально-правових і колізійних норм. Ці системи відрізняються в різних державах. Досить часто ці норми кодифікуються в спеціальних правових актах, що також значно ускладнює їх трансформацію.

Сьогодні у сфері міжнародного приватного права існує досить багато питань і проблем, які привертають увагу. У цій статті ми розглянемо найважливіші з них і спробуємо дати своє бачення їх вирішення.

І найперше, на що необхідно звернути увагу при вивченні міжнародного приватного права, є саме вживання терміна «міжнародне приватне право», а також його значення. Термін «міжнародне приватне право» вперше з'явився в науковій літературі в XIX столітті, але, незважаючи на його широке використання, є суперечливим, оскільки до цього часу немає його єдиного визначення ні у вітчизняних, ні в зарубіжних виданнях.

Зокрема, у вітчизняній правовій науці висловлюються різні підходи до розуміння природи міжнародного приватного права: як приватноправової галузі національного права, як складової міжнародного публічного права чи як наднаціональної юридичної особи [1, с. 27–33].

Навіть сама назва «міжнародне приватне право» досить умовна, оскільки ця галузь не є строго «міжнародною» у прямому сенсі, оскільки не регулює відносини між націями; не є виключно приватним правом, оскільки включає низку положень публічного права (наприклад, положення про публічний порядок); не є правом у повному розумінні, оскільки колізійні норми, що складають основу міжнародного приватного права, не встановлюють прав та обов'язків суб'єктів відповідних відносин, а лише визначають правовий порядок, відповідно до якого певні правовідносини необхідно регулювати [1, с. 7].

Незважаючи на вказані протиріччя наукового характеру, саме виникнення цієї галузі права є об'єктивним явищем, на її розвиток впливають умови сучасної дійсності. Зокрема такі як: а) інтернаціоналізація господарського життя; б) різке посилення міграції населення внаслідок воєн, різноманітних конфліктів, політичних і національних причин, а також з метою працевлаштування та навчання; в) науково-технічний прогрес, який робить можливим транснаціональне використання інформаційних даних, досягнень науки, техніки і культури.

Водночас специфіка і водночас завдання міжнародного приватного права полягає в тому, що за наявності різних національних правових систем і збереження відмінностей у правових системах різних держав необхідно визначити, право якої держави є застосовним у відносинах такого міжнародного спілкування.

Історично міжнародне приватне право виникло як система колізійних норм, що ви-

значають, норми якої держави мають регулювати певні правовідносини, і саме в такій якості воно сприймається юристами ряду держав.

Тому слід враховувати, що загальновизнане бачення міжнародного приватного права в різних державах «різне»: його предмет, методи регулювання, система тощо.

Приватно-правовий характер відносин, регульованих міжнародним приватним правом, означає, що їх учасники не підпорядковуються один одному, жоден з них не виступає суб'єктом влади. З іншого боку, кожен із цих учасників, беручи участь у цих відносинах, діє у своїх «приватних», а не в суспільних чи громадських інтересах.

Останнє дає змогу розрізнити відносини, що регулюються міжнародним приватним правом, і міжнародним публічним правом так само, як свого часу римські юристи розрізняли «приватне» і «публічне» право. По-перше, учасниками таких відносин є фізичні та юридичні особи різних держав, але в таких відносинах можуть брати участь і держави, але як «невладний» суб'єкт.

Приватні правовідносини – це не лише майнові та особисті немайнові відносини, передбачені цивільним законодавством (майнові, інтелектуальна власність, зобов'язання, у тому числі деліктні, спадкові), а й відносини, врегульовані нормами господарського (господарського), сімейного, трудового та процесуального права. в їх приватноправовому аспекті. Все це входить в предмет правового регулювання міжнародного приватного права. Адже, наприклад, процесуальні відносини за участю іноземного елемента, які у вітчизняній літературі традиційно зараховуються до курсу міжнародного приватного права, за своєю суттю навряд чи можна вважати приватноправовими. Загалом обмежувати предмет міжнародного приватного права виключно відносинами, на які поширюється цивільне право, буде неправильно [2, с. 9-12].

Міжнародний характер відносин, що регулюються міжнародним приватним правом, зумовлений наявністю в їх складі «іноземного елемента». Іноземний елемент цих правовідносин може виявлятися, зокрема, в тому, що:

- а) у них беруть участь іноземні особи;
- б) об'єктом таких правовідносин є майно, що знаходиться за кордоном;
- в) вони пов'язані з юридичним фактом, що мав місце за кордоном.

У реальному житті можливі ситуації, коли «чужий, елемент» присутній не окремо в жодному із зазначених видів, а в тій чи іншій комбінації зазначених елементів. Однак для того, щоб такі відносини набули міжнародного характеру, достатньо наявності лише одного з цих елементів.

Другим із найважливіших питань, на які необхідно звернути увагу при вивченні такої галузі, як міжнародне приватне право, є питання уніфікації норм цієї галузі права на національному та міжнародному рівнях. Як слушно зауважує Є. М. Грамацький, інтеграційні процеси в міжнародному приватному праві проявляються у взаємодії: по-перше, міжнародного та національного права; по-друге, національні правові системи між собою; по-третє, елементи одного порядку, що складають національну правову систему (внутрішня правова взаємодія) [3, с. 127].

Безумовно, домінуючою тенденцією сучасного розвитку міжнародного приватного права вважається посилення такого явища, як уніфікація права [4, с. 26]. Водночас було створено багато організацій, які опікуються питаннями уніфікації міжнародного приватного права, зокрема Гаазька конференція з міжнародного приватного права, Світова організація торгівлі, Асоціація уніфікації приватного права, ЮНСІТРАЛ та ін. Ці організації доклали значних зусиль до уніфікації правового регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Уніфікація права означає, що однакові норми різних країн встановлюються шляхом укладення міжнародного договору, який передбачає, що кожна країна зобов'язана підтримувати своє внутрішнє законодавство відповідно до норм договору. Основною ознакою правової уніфікації є те, що вона відбувається у двох правових системах — у міжнародному праві (шляхом укладення міжнародного договору) та у внутрішньому праві (шляхом імплементації положень договору у внутрішньодержавне право). З іншого боку, об'єднанням можна назвати національне співробітництво з метою створення єдиного міжнародного механізму регулювання відносин для спільних інтересів цих країн.

Уніфікація права вважається різновидом правотворчого процесу, який відбувається переважно в рамках міжнародних організацій. Його результати найбільш помітні у сфері міжнародного приватного права, оскільки лише ця галузь національного права охоплює інтереси двох і більше держав. Основними її результатами є розробка уніфікованих колізійних норм та уніфікованих матеріальних норм.

Уніфікація права, на думку низки вчених, — це процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання однаковості правовому регулюванню однотипних або подібних видів суспільних відносин у різних країнах [5, с. 27].

Уніфікація норм, що регулюють приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом, відбувається на двох рівнях: універсальному та регіональному. Прикладом регіонального об'єднання на американському континенті є Міжамериканська конвенція про право, застосовне до міжнародних договорів 1994 р., Міжамериканська конвенція про міжнародний комерційний арбітраж (Панамська конвенція) 1975 р. тощо.

Європейська комісія постійно розробляє та приймає конвенції, спрямовані на регулювання приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом, такі як Брюссельська конвенція про державний імунітет 1972 р., Європейська конвенція про усиновлення 2008 р. Найбільш вдалий приклад уніфікації продемонстрували країни ЄС. міжнародного приватного права на регіональному та міжнародному рівнях. Гаазький план, прийнятий Європейською Радою 5 листопада 2004 року, започаткував уніфікацію колізійних норм Європейського Союзу.

На універсальному рівні діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права та Міжнародного інституту уніфікації приватного права (УНІДРУА) в основному присвячена розробці уніфікованих колізійних норм. Уніфікацією права міжнародної торгівлі в основному займаються СОТ, ЮНСІТРАЛ і Міжнародна торгова палата. Гаазька конференція з міжнародного приватного права була створена в 1893 р. На сьогодні вже сформульовано та прийнято понад 40 конвенцій, які традиційно називаються «Гаазькими конвенціями». На прикладі історії Гаазької конференції з міжнародного приватного права можна помітити, що процес уніфікації — це низка злетів і падінь. Безсумнівно, уніфікація пережила періоди забуття, так само як і поширені ідеї про можливість уніфікації значної частини національних правових систем у найкоротші терміни. Між тим, не перебільшуючи і не применшуючи можливості створення однакових норм національного права, слід зазначити, що поступове накопичення досвіду уніфікації дозволяє як удосконалювати її форми, так і розширювати предметну сферу [6, с.247].

Загальною метою кодифікаційної діяльності є прийняття кодифікаційного акта, спрямованого на вдосконалення форми та змісту законодавства. Водночас кодифіковані акти

забезпечують чіткість, стабільність та ефективність функціонування та розвитку певної галузі законодавства. Для ефективної кодифікації важливо враховувати при регулюванні однорідних суспільних відносин близькість окремих галузей законодавства. Тому прийняття відповідного акта повинно бути узгоджено з іншими кодифікованими актами та правовими нормами, що регулюють відповідні відносини. Тобто надзвичайно важливу роль для його кодифікації відіграє уніфікація норм міжнародного приватного права.

З проблеми доцільності уніфікації окремих галузей права виникає питання про те, як її вирішити. Сьогодні покоління нової політичної економії все більше висловлює побоювання щодо того, наскільки добре використані методи та інститути, залучені до створення єдиного права, в тому числі єдиного права, придатні для створення таких правових інструментів.

Останніми роками між міжнародними організаціями точиться «конкурентна боротьба» за першість у розробці найбільш актуальних проблем, пов'язаних з регулюванням питань міжнародного приватного права, а також намагання міжнародних організацій популяризувати власні розробки, узагальнення та публікації практики їх застосування проявляються. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне зосередитися на цій проблемі та припинити «перетягувати» ковдру між різними організаціями. Для цього доцільно було б або визначити чіткі цілі та принципи роботи кожного з них, або створити щось на зразок Вищої координаційної ради з уніфікації норм міжнародного приватного права. Проекти нормативних актів передадуть йому для узгодження та затвердження.

На нашу думку, слід звернути увагу на те, що уніфікаційні норми можуть зменшити можливості конкуренції між правовими системами, що, у свою чергу, обмежує простір для

інновацій та експериментів на шляху до кращого вирішення правового питання. Потреба в єдиному регулюванні змушує держави шукати та знаходити взаємоузгоджені рішення та укладати уніфікуючі договори [6, с. 248]. Визначальне значення для інтернаціоналізації правового регулювання має роль міжнародних організацій, які займаються уніфікацією норм міжнародного приватного права, зокрема Гаазької конференції з міжнародного приватного права.

Однією з актуальних тенденцій кодифікації міжнародного приватного права є закріплення у певних нормативно-правових актах положень міжнародного цивільного процесу, які регулюють цивільну правоздатність іноземців, підсудність у справах з іноземним елементом, виконання судових наказів, визнання та примусове виконання іноземних судових та арбітражних рішень та деякі інші. Незважаючи на те, що терміни «міжнародний цивільний процес» та «норми міжнародного цивільного процесу» є умовними, врегулювання кодифікаційного питання в цій сфері має значний вплив на форму, структуру та зміст кодифікації міжнародного приватного права. Саме комплексний підхід законодавців до кодифікації норм міжнародного приватного права зумовив фіксування норм міжнародного цивільного процесу в нормативно-правових актах з міжнародним приватним правом.

Говорячи про кодифікацію, варто звернути увагу на самі функції кодифікаційного процесу. Зокрема, можна виділити дві головних мети: кодифікація являє собою вищу форму систематизації внутрішнього права; закріплюючи на законодавчому рівні норм відповідної галузі, можна говорити про можливість уніфікованого правозастосування у цій сфері. Окрім цього, можна виділити наступні особливості кодифікації: кодифікаційний акт, зазвичай, містить в собі найголовніші питання тієї чи іншої галузі законодавства; даний акт регулює досить широкий спектр суспільних

відносин; кодифікаційний акт є своєрідним підсумком поліпшення законодавства, узгодженим документом, який включає в себе як діючі норми, так і нові правила регулювання, зумовлені зміною суспільного життя та відповідними потребами суспільства; кодифікація спрямована на формування більш стійких, стабільних норм, що розраховані на тривалий час дії; кодифікаційний процес сприяє зміцненню системності нормативних актів, а також поліпшенню юридичної єдності та узгодженості; кодифікаційний акт допомагає побудувати чіткішу систему нормативних приписів, а також зручність використання їх.

Важливість кодифікації загалом і кодифікації міжнародного приватного права, зокрема, зумовлена наявністю відповідних переваг такої форми систематизації правових норм. Серед аргументів на користь кодифікації можна виділити наступні: а) стабільність права; б) зручність використання; в) узгодженість та єдність в межах конкретної держави.

У більшості випадків кодифікація норм міжнародного приватного права відбувається за пандектною схемою (принцип побудови цивільного кодексу, при якому виділяється загальна та особлива частини); на відміну від матеріально-правових кодексів, кодифікація міжнародного приватного права дозволяє поєднати матеріальні положення щодо дії колізійних норм, безпосередньо колізійних норм та правил міжнародного цивільного процесу [7, с. 22]. Одним із головних питань кодифікаційного процесу є вибір найкращої форми для систематизації норм міжнародного приватного права.

Прийняття автономних законів про міжнародне приватне право є актуальною тенденцією з другої половини XX ст., і виявилось, що це найкращий варіант кодифікації. Проте навіть сьогодні, не враховуючи розвиток законодавства у сфері міжнародного приватного права протягом 60- 90-х р., це не єдиний мож-

ливий варіант. Кожна країна, розробляючи законодавчі акти про міжнародне приватне право, виходить із власного становища соціально-економічного та політичного життя, особливостей джерел права. Окремі країни йдуть інноваційним шляхом, приймаючи самостійні акти про міжнародне приватне право, а інші, навпаки, вважають за краще кодифікувати норми міжнародного приватного права на основі чинних законів. На тлі цих тенденцій дискусійним залишається питання про єдину оптимальну форму кодифікації міжнародного приватного права. Винятковою особливістю спеціальних законів про міжнародне приватне право, прийнятих у другій половині XX ст., є те, що вони поряд із загальними положеннями та колізійними нормами містять розділи про міжнародний цивільний процес, особливо цивільну процесуальну правоздатність іноземців, міжнародну юрисдикцію, виконання судових рішень, їх визнання. Ці процесуальні питання, які вивчає наука міжнародного приватного права, очевидно, потребують врегулювання на законодавчому рівні [8, с. 478]. При цьому ідея щодо автономної кодифікації підтримується і в сучасних роботах. Отже, прагнення держав мати єдиний акт щодо міжнародного приватного права є актуальною тенденцією розвитку цієї сфери.

Насамкінець хотілося б зазначити, що основні проблеми сучасного етапу розвитку міжнародного приватного права полягають у самій правовій природі цієї галузі права, її предметі та методі правового регулювання цих відносин. Вирішення цих питань ускладнюється певним нашаруванням різних правових систем, а також їх взаємодією з правом міжнародних організацій, а також міжнародно-правовими нормами як загальними, так і спеціальними.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сьогодні основні зусилля як науковців, так і законодавця повинні бути

спрямовані на моделювання тих чи інших перспектив розвитку міжнародного приватного права саме виходячи з реалій українського законодавства та базових трансформаційних процесів нашого суспільства. Необхідно в цілому працювати над певними стратегіями розвитку цієї галузі права в Україні та світі, а також визначити найбільш оптимальні варіанти саме для нашої країни і наших громадян.

Література:

1. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2008. 608 с.
2. Міжнародне приватне право: навчальний посібник /за ред. В. М. Гайворонського, В.П. Жущмана. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 366 с.
3. Грамацький Е. М. Актуальні проблеми міжнародного приватного права у світлі гармонізаційних процесів в Європі. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 126–129.
4. Стрельцова Є. Д. Уніфікація як закономірна тенденція розвитку міжнародного приватного права: загальний огляд. Вісник академії адвокатури України. 2015. Том 12. Вип.2. С. 26–33
5. Ющик О. І. Уніфікація в праві. Юридична енциклопедія : в 6 т. 2004. Том 6. 765 с.
6. Комарук І. А. Розвиток та актуальні проблеми конвенційної уніфікації норм міжнародного приватного права. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Випуск 111 (Частина І). С. 242–249.
7. Яблочков Т. М. Курс международного гражданского процессуального права. Ярославль: Типография Губернс. Правления, 1909. 212 с.
8. Кибенко О. Р. Міжнародне приватне право: навч.-практ. посіб. Х: Еспада. 2003. 512 с.

References:

1. Chubaryev V. L. Mizhnarodne pryvatne pravo: navchal'nyy posibnyk. Kyiv: Atika, 2008. 608 s.
2. Mizhnarodne pryvatne pravo: navchal'nyy posibnyk /za red. V. M. Hayvorons'koho, V.P. Zhushmana. Kyiv : Yurinkom Inter, 2007. 366 s.
3. Hramats'kyi E. M. Aktual'ni problemy mizhnarodnoho pryvatnoho prava u svitli

harmonizatsiynykh protsesiv v Yevropi. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2010. № 3. S. 126–129.

4. Strel'tsova YE. D. Unifikatsiya yak zakonodavna tendentsiya rozvytku mizhnarodnoho pryvatnoho prava: zahal'nyy ohlyad. Visnyk akademiyi advokatury Ukrayiny. 2015. Tom 12. Vyp.2. S. 26–33

5. Yushchik O. I. Unifikatsiya v pravi. Yurydychna entsyklopediya : v 6 t. 2004. Tom 6. 765 s.

6. Komaruk I. A. Rozvytok ta aktual'ni problemy konventsionoyi unifikatsiyi norm mizhnarodnoho pryvatnoho prava. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2012. Vypusk 111 (Chastyna I). S. 242–249.

7. Yablochkov T. M. Kurs mezhdunarodnoho hrazhdanskoho protsessual'noho prava. Yaroslavl': Typohrafiya Huberns. Pravleniya, 1909. 212 s.

8. Kybenko O. R. Mizhnarodne pryvatne pravo: navch.-prakt. posib. KH: Espada. 2003. 512 s.

Matvieieva A. V. Current transformation processes in private international law. – Article.

The article is devoted to the main trends in the development of international private law at the current stage. In connection with the fundamental reform of Ukrainian legislation in many different spheres of our existence, changes in private law are also taking place today, especially against the background of the acquisition of the EU candidacy. Any democratic state strives for cooperation, first of all, in the field of simplifying the mechanism for realizing the rights and freedoms of its citizens, as well as the observance of universal values.

The most pressing issue is that each state has its own legal system. Effective mechanisms for the implementation of material legal and conflict of laws norms have been formed. Most norms are codified transformation. The very name of the field - "private international law" and its legal nature - causes certain discussions. The main approaches to its definition are as follows: as a private legal branch of national law, as a component of international public law, or as supranational law.

The development of international private law is influenced by: a) internationalization of economic life; b) a sharp increase in population migration as a result of wars, various conflicts, political and national

reasons, as well as for the purpose of employment and education; c) scientific and technical progress, which makes possible the transnational use of information data, achievements of science, technology and culture.

Private legal relations are not only property and personal non-property relations covered by civil law (property, intellectual property, obligations, including delict, inheritance), but also relations regulated by the rules of economic (commercial), family, labor and procedural law in their private law aspect.

Today there is a problem of competition between various international organizations. It needs an urgent solution by defining the goals and principles of work of each of them, or creating a single international organization for the unification of norms of private international law.

Rules of unification can potentially reduce opportunities for competition between legal systems. This reduces the variability of experiments on the way to solving this issue. Mutually agreed decisions and the conclusion of unifying agreements are the optimal way to improve legislation in the field of international

private relations. The role of international organizations, which are engaged in the unification of norms of international private law, is of decisive importance for the internationalization of legal regulation.

Key words: international private law, unification of private law, subject of international private law, sources of international private law.

Авторська довідка:

Матвєєва Анастасія Володимирівна – к.ю.н., старший науковий співробітник, доцент кафедри права Гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Стаття надійшла до редакції 19 травня 2022 р.

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-73-79>

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЛУЖБОВО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН КОМАНДУВАЧА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Назимко О. В., Пискун О. В.

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY AS AN ELEMENT OF SERVICE AND LABOR RELATIONS OF THE COMMANDER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

Nazimko O. V., Piskun O. V.

У статті розкрито особливості адміністративної відповідальності в діяльності командувача Національної гвардії України. Встановлено, що адміністративна відповідальність виступає у якості комплексного правового механізму реагування держави на різноманітні прояви адміністративної протиправної поведінки. Зроблено висновок про тісний зв'язок адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців НГУ, на підставі порівняльно-правового аналізу статті 15 КУпАП та Дисциплінарного статуту ЗС України. Визначено поняття грубого дисциплінарного проступку, як умисної дії або бездіяльності військовослужбовця, вчиненого всупереч принципам і завданням Збройних Сил України та інших військових формувань із правоохоронними функціями, наслідком якої стало заподіяння істотної шкоди особі, суспільству або державі, а рівно посягання на організацію управління Національної гвардії України.

Запропоновано доповнити Порядок проведення службових розслідувань у Національній гвардії України кваліфікуючими ознаками грубого дисциплінарного проступку, вчиненого військовослужбовцем, до числа яких мають бути віднесені: можливість застосування до правопорушника двох і більше видів юридичної відповідальності; вчинення дисциплінарного проступку керівником органу військового управління; вчинення дисциплінарного проступку під час несення служби в наряді; вчинення дисциплінарного проступку двома і більше військовослужбовцями; дисциплінарний проступок, пов'язаний із неправомірним застосуванням військовослужбовцем НГУ фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, Національна гвардія України, адміністративне правопорушення, адміністративні стягнення, юридична відповідальність, адміністративно-правові норми, дисциплінарна відповідальність.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Однією з найважливіших умов нормального функціонування системи органів державної влади, дотримання прав людини в державному управлінні та розвитку демократії слугує забезпечення законності та правопорядку в усіх сферах соціально-економічного та політичного життя країни. Разом з

цим, вимога щодо неухильного дотримання законності та дисципліни у військово-правоохоронній сфері набуває особливого значення, з огляду на першорядне місце військових та правоохоронних органів держави у забезпеченні національної безпеки та оборони країни.

Цілі й завдання реформування військово-

правоохоронного сектору визначають, з одного боку, підвищені вимоги до гарантування безпеки систем озброєння, військової і спеціальної техніки та іншого військового майна, як матеріальної основи боєздатності і боєготовності військ Національної гвардії, а з іншого - невідкладне вирішення правових питань комплектування НГУ, причому переважно на контрактній основі, і створення дієвого механізму соціального і правового захисту військовослужбовців Нацгвардії.

Тим часом, кримінальна обстановка серед військовослужбовців НГУ, як і раніше, залишається досить складною. Зокрема, спостерігається високий рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних із перевищенням посадових повноважень, і частіше всього - із застосуванням командування Національної гвардії насильницьких дій по відношенню до підлеглих. Збільшуються показники злочинності, спрямованої проти порядку проходження військової служби, зберігається високий рівень порушень статутних взаємовідносин між військовослужбовцями НГУ за відсутності між ними відносин підлеглості.

Продовжують мати масовий характер порушення посадовими особами органів військового управління Національної гвардії вимог законів України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», а також орендного, земельного та житлового законодавства. Однак, особливого занепокоєння викликає зростання кількості корупційних правопорушень серед командування НГУ. Службою запобігання і виявлення корупції відділу адміністративно-аналітичної та правової роботи апарату командувача Національної гвардії України у 2020 році вивчено питання щодо вчинення військовослужбовцями НГУ корупційних правопорушень протягом 2017-2019 років. За вказаний період правоохоронними органами внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань

відомості про 61 кримінальне корупційне правопорушення, до вчинення яких причетні військовослужбовці та працівники НГУ. На цей час засуджено 10 осіб, з яких 4 військовослужбовця старшого офіцерського складу.

Однією з основних причин невтішної ситуації із станом дисципліни та законності у військах Національної гвардії є відсутність з боку командування та виховних органів чіткої й налагодженої системи роботи з профілактики правопорушень. При цьому, цілком очевидно, що дієвість профілактичних заходів обумовлюється ефективністю механізму адміністративної відповідальності в діяльності керівництва НГУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми адміністративної відповідальності не відносяться до нового напрямку наукового пошуку фахівців у галузі права. За різних часів вищевказана проблематика була відображена в роботах В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, А.О. Буличева, В.В. Галунька, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, О.В. Дяченка, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, В.І. Олефіра, М.П. Пихтіна, М.С. Строговича, Н.О. Цюприка. Однак, адміністративна відповідальність як елемент службово-трудових відносин в роботах вищевказаних учених розглядалась побіжно (здебільшого до неї звертались вчені у галузі трудового права, такі як М.І. Іншин, М.М. Клемпарський, Л.В. Могилевський, Д.І. Сіроха, В.І. Щербина та деякі інші), а тому – слугує новим напрямком наукового пошуку у сфері функціонування військових та правоохоронних органів.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного адміністративного законодавства та практики його реалізації з'ясувати особливості адміністративної відповідальності як елемент службово-трудових відносин командувача національної гвардії України.

Викладення основних положень. В науці адміністративного права інститут

адміністративної відповідальності не завжди має однозначне тлумачення. Так, за позицією В. Б. Авер'янова адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [1, с. 430]. Т. О. Коломєць розглядає адміністративну відповідальність як різновид правової відповідальності, специфічну форму негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [2, с. 134]. В. К. Колпаков тлумачить адміністративну відповідальність як примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [3, с. 76]. Ю. П. Битяк пропонує розглядати під адміністративною відповідальністю накладення на правопорушників загальнообов'язкових правил, які діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, що тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [4, с. 170]. А. Т. Комзюк під адміністративною відповідальністю розуміє застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами

на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права [5, с. 6].

Аналіз вищевказаних суджень дозволяє розглядати адміністративну відповідальність у якості комплексного правового механізму реагування держави на різноманітні прояви адміністративної протиправної поведінки, який уособлює матеріально-правові підстави та процесуальний порядок порушення справи про адміністративне правопорушення, призначення та виконання адміністративних стягнень або припинення провадження у визначених законом випадках. Поряд із кримінальною, цивільною, дисциплінарною та матеріальною, адміністративна відповідальність виступає складовим елементом юридичної відповідальності, санкціонованим державою, шляхом видання адміністративно-правових норм, спрямованих на визначення правових підстав адміністративної відповідальності, примусових заходів, які застосовуються до правопорушників, а також порядку розгляду адміністративних справ та виконання адміністративних рішень.

Таким чином, можемо констатувати, що адміністративна відповідальність не тільки виступає в якості одного з рівнозначних елементів юридичної відповідальності, але й має тісний зв'язок із іншими її видами, що особливо яскраво проявляється під час дослідження юридичної відповідальності командувача НГУ, наділеного статусом військовослужбовця Національної гвардії.

Зокрема, порівняльно-правовий аналіз статті 15 КУпАП та Дисциплінарного статуту ЗС України свідчить про тісний зв'язок адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців НГУ.

Відповідно до частини 2 статті 45 Дисциплінарного статуту ЗС України, за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність, за винятком випадків, передбачених

Кодексом України про адміністративні правопорушення. Іншими словами, у статті 15 КУпАП визначені склади адміністративних правопорушень, за які військовослужбовці та інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. Водночас, у деяких науковців складається хибне враження про сутність терміну «загальні підстави», як можливості притягнення осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, до одного виду юридичної відповідальності (адміністративної) та неможливості одночасного притягнення до іншого виду (дисциплінарної). Наприклад, Х.З. Босак безпідставно стверджує про те, що стаття 15 КУпАП фактично замінила дисциплінарну відповідальність військовослужбовців адміністративною, встановивши перелік складів адміністративних правопорушень, за вчинення яких останні несуть відповідальність на загальних підставах [6, с. 251]. Аналогічної позиції притримуються й інші науковці [7, с. 430; 8, с. 19; 9, с. 3; 10, с. 144; 11, с. 102].

Разом з тим, загальні підстави притягнення до юридичної відповідальності визначені статтею 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення [12].

Крім того, раніше нами вже було наведено зміст статті 15 КУпАП, аналіз якої дозволяє виявити дві групи адміністративних правопорушень, відповідальність за які для військовослужбовців Національної гвардії настає відповідно до норм: а) Дисциплінарного статуту ЗС України; б) КУпАП. Причому притягнення військовослужбовців НГУ до адміністративної відповідальності за правопорушення, визначені статтею 15 КУпАП, не позбавляє орган військового управління Національної гвардії в особі його керівника

одночасно застосовувати до військовослужбовців НГУ також і дисциплінарну відповідальність. Зазначений факт свідчить про те, що вказані у статті 15 КУпАП склади адміністративних правопорушень можуть також кваліфікуватися як грубі дисциплінарні проступки або проступки із підвищеною дисциплінарною відповідальністю.

Але в той же час, Дисциплінарний статут ЗС України не використовує у своїх положеннях поняття «грубий проступок», «грубе порушення дисципліни» і т.д., відтак, і санкція за вчинення грубого дисциплінарного проступку може визначатися суб'єктом накладення дисциплінарного стягнення довільно, на власний розсуд.

Кваліфікація тяжкості дисциплінарного проступку, вчиненого військовослужбовцем НГУ також не знайшла свого відображення і в Порядку проведення службових розслідувань у Національній гвардії України, затвердженого наказом МВС України від 21.04.2020 № 347, відповідно до якого підставами проведення службового розслідування в НГУ є:

- невиконання або неналежне виконання військовослужбовцем службових обов'язків, вимог законодавства, наказів начальників (керівників) чи інших розпорядчих документів;
- неправомірне застосування військовослужбовцем заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки;
- порушення правил несення вартової або внутрішньої служб;
- розголошення змісту або втрати службових документів;
- установлення фактів дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, а також сексуальних домагань;

- установлення фактів завдання шкоди державі [13]. Як бачимо, формулювання на кшталт «невиконання або неналежне виконання», «порушення правил», «розголошення змісту», «дискримінація за ознаками...» і т.д., не дають чіткого однозначного уявлення про тяжкість дисциплінарного проступку.

З іншого боку «грубість», як елемент об'єктивної сторони правопорушення доволі активно використовується у національному законодавстві.

Зокрема, відповідно до статті 24 КУпАП, за грубе порушення правопорядку до іноземців може бути застосовано адміністративне видворення; грубе або систематичне порушення порядку користування правом полювання є підставою для позбавлення такого права на строк до трьох років (частина 1 статті 30 КУпАП); аналогічна санкція може бути застосована до громадянина за грубе порушення права керування транспортними засобами (частина 2 статті 30 КУпАП); грубе порушення правил рибальства (частина 4 статті 85 КУпАП) та грубе порушення механізмами правил технічної експлуатації тракторів, комбайнів, інших самохідних сільськогосподарських машин і правил техніки безпеки під час їх експлуатації (стаття 108 КУпАП), тягнуть за собою посилену адміністративну відповідальність [14].

Висновки. З огляду на окреслену проблематику, вважаємо, що Порядок проведення службових розслідувань у Національній гвардії України має бути доповнений кваліфікуючими ознаками грубого дисциплінарного проступку, вчиненого військовослужбовцем НГУ, до числа яких мають бути віднесені:

- можливість застосування до правопорушника двох і більше видів юридичної відповідальності (наприклад, за вчинення ДТП без потерпілих військовослужбовець НГУ може бути притягнутий одночасно до

адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності і т.д.);

- вчинення дисциплінарного проступку керівником органу військового управління НГУ;

- вчинення дисциплінарного проступку під час несення служби в наряді;

- вчинення дисциплінарного проступку двома і більше військовослужбовцями;

- дисциплінарний проступок, пов'язаний із неправомірним застосуванням військовослужбовцем НГУ фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї.

Крім того, вважаємо за доцільне доповнити Дисциплінарний статут ЗС України визначенням поняття грубого дисциплінарного проступку, як умисної дії або бездіяльності військовослужбовця, вчиненого всупереч принципам і завданням Збройних Сил України та інших військових формувань із правоохоронними функціями, наслідком якої стало заподіяння істотної шкоди особі, суспільству або державі, а рівно посягання на організацію управління Національної гвардії України.

Література:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: в 2 т. ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. К. : Юридична думка, 2004 Т. 1: Загальна частина. 2004. 584 с.
2. Адміністративне право України: навч. посіб.: в 2 т.; за заг. ред. В. В. Галунька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня» 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 2011. 320 с.
3. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
4. Адміністративне право України: підруч. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дяченко О. В. та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
5. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посіб.; За заг. ред. доц. А. Т. Комзюка. 2-е вид., перероб. і доп.. Х. : Ун-т внутр. справ, 2000. 99 с.

6. Босак Х. З. До питання про поняття та сутність адміністративної відповідальності працівників органів внутрішніх справ України. *Митна справа*. 2011. № 5. С. 247-252.

7. Ринажевський Б. М. Відповідальність військовослужбовців Служби правопорядку. *Форум права*. 2010. № 2. С. 425-434.

8. Кісіль З. Р. Правові та психологічні заходи запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 19.00.06. Київ, 2011. 42 с.

9. Кузнецов В. О. Відповідальності працівників податкової міліції за адміністративні проступки та порядок її реалізації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Ірпін', 2004. 23 с.

10. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2008. 182 с.

11. Комзюк А. Т. Застосування заходів дисциплінарного впливу до працівників органів внутрішніх справ, які вчинили адміністративні проступки. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 8. С. 101-104.

12. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Про затвердження Порядку проведення службових розслідувань у Національній гвардії України: наказ МВС України від 21.04.2020 № 347. *Офіційний вісник України*. 2020. № 44. Ст. 1420.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

References:

1. Administrativnoye pravo Ukrainy. Akademicheskiiy kurs: pídrukh.: v 2 t. ; vídp. red. V. B. Aver'yanov. K. : Yuridicheskaya dumka, 2004 T. 1: Zagal'naya chast'. 2004. 584 s.

2. Administrativnoye pravo Ukrainy: navch. posíb.: v 2 t.; za zag. red. V. V. Galun'ka. Kherson : PAT «Khersons'ka mís'ka drukarnya» 2011. T. 1: Zagal'noye administrativnoye pravo. 2011. 320 s.

3. Kolpakov V. K. Administrativna

vidpovídal'níst' (administrativno-delíktne pravo): navch. posíb. K.: Yurínkom Inter, 2008. 256 s.

4. Administrativnoye pravo Ukrainy: podruch. Bityak YU. P., Garashchuk V. M., Dyachenko O. V. ta v.; za red. YU. P. Bityaka. K. : Yurínkom Ínter, 2007. 544 s.

5. Administrativnaya vídpovídal'níst' v Ukraine: navch. posíb.; Za zag. red. dots. A. T. Komzyuka. 2-ye víd., pererob. i dop.. KH. : Un-t vnutr. sprav, 2000. 99 s.

6. Bosak KH. Z. Do pitannya pro ponimaniye i sutnist' administrativnoy vídpovídal'ností rabotniki organov vnutrennikh spravok Ukraíni. *Mitna sprava*. 2011. № 5. S. 247-252.

7. Rinazhevskiy B. M. Vídpovídal'níst' víys'kovosluzhbovt sív Sluzhby pravoporyadka. Forum prava. 2010. № 2. S. 425-434.

8. Kisil' Z. R. Pravovyye i psikhologicheskkiye zapiski zapobígannya professional'nykh deformatsiy pratsívnikív organov vnutrennikh spravok Ukraíni : avtoref. dis. ... dokt. yur. nauk : 19.00.06. Kiyev, 2011. 42 s.

9. Kuznetsov V. O. Vídpovídal'ností protsívnikív podatkovoi mílitsíi za administrativní prostupki i por-yadka yeye realizatsii : avtoref. dis. ... kand. yur. nauk : 12.00.07. Írpín', 2004. 23 s.

10. Aleksandrov V. M. Víys'kova sluzhba yak osobyiy víd derzhavnoi sluzhby v Ukraine: dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.07. Natsional'naya yuridicheskaya akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo, Khar'kov, 2008. 182 s.

11. Komzyuk A. T. Zastosuvannya zakhodív distsiplinarnogo vlivu do pratsívnikív organív vnu-trennikh spravok, yakí vchinili admínistrativní prostupki. *Vísnik Universitetu vnutrennikh sprav*. 1999. Vip. 8. S. 101-104.

12. Konstitutsiya Ukrainy. Vidomosti Verkhov-noy Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.

13. Po utverzhdeniyu Poryadka provedena slu-zhba razvedki v Natsional'noy gvardii Ukrainy: prikaz MVS Ukrainy ot 21.04.2020 № 347. Ofitsíyniy vísnik Ukraíni. 2020. № 44. St. 1420.

14. Kodeks Ukrainy ob administrativnykh prav-onarusheniyakh: Zakon Ukrainy ot 07.12.1984 № 8073-KH. Vidomosti Verkhovnoy Rady Ukrainskoy RSR. 1984. Dodatok do № 51. St. 1122.

Nazimko O. V., Piskun O. V. administrative responsibility as an element of service and labor relations of the commander of the national guard of Ukraine. – Article.

The article reveals the features of administrative responsibility in the activities of the commander of the National Guard of Ukraine. It is established that administrative responsibility acts as a comprehensive legal mechanism for the state's response to various manifestations of administrative behavior. It is concluded that the administrative and disciplinary responsibility of NSU servicemen is closely linked, based on a comparative legal analysis of Article 15 of the Administrative Code and the disciplinary Charter of the armed forces of Ukraine. The concept of gross disciplinary offense is defined as an intentional action or omission of a serviceman committed contrary to the principles and tasks of the Armed Forces of Ukraine and other military formations with law enforcement functions, which resulted in causing significant harm to a person, society or the state, as well as an encroachment on the management organization of the National Guard of Ukraine.

It is proposed to supplement the procedure for conducting official investigations in the National Guard of Ukraine with qualifying signs of a gross disciplinary offense committed by a serviceman, which should include: the possibility of applying two or more types of legal liability to the offender; the commission of a disciplinary offense by the head of a military administration body; the commission of a disciplinary offense while serving in an outfit; the commission of a disciplinary offense by two or more military personnel; disciplinary offense related to the illegal use of physical force, special means or firearms by an NSU serviceman..

Авторська довідка:

Назимко Олена Вікторівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

УДК 346.12+346.5

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-80-90>

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ПОНЯТТЯ «СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ» У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Серєбряк С.

TO DETERMINE THE LEGAL NATURE OF THE CONCEPT "SPECIAL REGIME" IN THE FIELD OF MANAGEMENT

Sieriebriak S.

Стаття присвячена проблематиці визначення сутності категорії «спеціальний режим господарювання». В умовах воєнного стану ця категорія потребує якісного перегляду та внесення відповідних змін до законодавства. На підставі аналізу господарського законодавства, праць українських дослідників – спеціалістів у зазначеній сфері, фактичного становища суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, а також кореляції ефективності роботи національної економічної системи із здобутками в оборонній сфері зроблено висновки про необхідність перегляду понятійного апарату господарського права. Визначено, що розкриттю для розкриття змісту поняття «спеціальний режим господарювання» сприяє чітке розуміння сутності, основних ознак та видів правових режимів як загальнотеоретичної категорії. Наголошується, що поняття «правовий режим» є однією з базових термінів більшості галузей національного законодавства.

Виявляються вади нормативно-правового регулювання в українському законодавстві: відсутні визначення основних понять та їх закріплення на законодавчому рівні (зокрема, й поняття «спеціальний режим господарювання» не закріплено в Господарському кодексі України), відсутні критерії віднесення тих чи інших правил ведення господарської діяльності до спеціальних правових режимів, потребують перегляду й види спеціальних режимів господарювання, а також критерії їх класифікації. З цих позицій автором пропонується власне визначення поняття «спеціальний правовий режим господарювання», а також його специфічні характеристики. Запропоновано внесення змін до законодавства у цій сфері.

Ключові слова: режим; правовий режим; спеціальний правовий режим; правове регулювання; господарська діяльність.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Сьогодні, в умовах повномасштабної війни в Україні, національна економічна система держави, її стабілізація та зростання (хоча б мінімальне) є критично важливими для виживання цілої нації. Актуальність зміцнення економіки країни зараз не викликає жодного супротиву з боку яких би то не було груп суспільства:

боєздатність нашої армії повністю залежить від рівня видатків на неї. Збільшити суми видатків Державного бюджету України можливо за рахунок податкової системи. Загальновідомо, що переважну більшість податків сплачують саме суб'єкти господарювання (як правило, середній та великий бізнес). Тому сьогодні нагальною є потреба переглянути умови здійснення ними господарської діяльності. І почати необхідно з розуміння базової

термінології, зміст якої повинен змінюватися у відповідь на глобальні суспільні зміни в державі та світі у 2022 році. Одним з таких основних понять, що безпосередньо може вплинути на господарюючих суб'єктів, є розуміння категорії «спеціальний режим господарювання».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. Базовим поняттям відносно терміну «спеціальний режим господарювання» є загальнотеоретична категорія «правовий режим». Остання була опрацьована вченими ще з часів радянської доби і сьогодні знайшла своє відбиття у працях українських вчених-теоретиків. Найбільш вагомим внеском у дослідження питання правового режиму стали праці таких українських правників, як-то: С. В. Бобровник, В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, І. О. Соколова, М. В. Цвік. Зокрема, ними було розроблено зміст та основні ознаки поняття «правовий режим», а також його основні види.

Поняття спеціального режиму господарювання знайшло своє відображення у роботах А. В. Балян, А. Г. Бобкової, О. М. Вінник, О. Р. Зельдіної, Р. І. Зименкова, Ю. В. Макогона, В. К. Мамутова, А. В. Матвєєвої, В. І. Пили, О. П. Подцерковного, Л. В. Таран та ін. У їхніх роботах досліджені як теоретичні питання змісту, ознак та видів спеціального режиму господарювання, так і проблеми функціонування різних видів спеціальних режимів господарювання, наприклад, спеціального режиму інвестиційної діяльності, спеціального режиму інноваційної діяльності тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на той факт, що окремі вчені-юристи займалися дослідженням змісту спеціального правового

режиму господарювання, на сучасному етапі розвитку нашого суспільства розуміння цього терміну потребує нових досліджень та перегляду його сутності відповідно до умов нового часу. Насамперед, необхідно переосмислити сам зміст цієї категорії згідно з вимогами воєнного часу.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою цієї статті є розкриття сутності та змісту категорії «спеціальний режим господарювання», його специфічних ознак. До завдань даної наукової роботи слід віднести: 1) аналіз наукових доробок з питань визначення терміну «правовий режим», визначення його ознак та видів; 2) опрацювання думок правників щодо правової природи спеціального режиму господарювання; 3) дослідження законодавчого підґрунтя виокремлення категорії «спеціальний режим господарювання».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для визначення сутності та правової природи спеціального режиму господарювання необхідно спочатку проаналізувати, що є правовим режимом у загальнотеоретичному значенні, його ознаками, специфічними особливостями та які види виокремлюються вченими.

Саме по собі формулювання «правовий режим» виникло не в теорії держави і права, а в галузевих науках, здебільшого, міжнародному публічному праві, земельному праві, цивільному, господарському та адміністративному галузях права. Зокрема, досить часто-густо, ми зустрічаємо як у нормативно-правових актах, так і в науковій літературі такі поняття: «правовий режим земель», «міжнародно-правовий режим», «правовий режим майна», «правовий режим обігу цінних паперів» тощо. Все це зумовило необхідність детальної розробки цього терміну з теоретичної точки зору, тобто як загальнотеоретичної

правової категорії, яка б могла застосовуватись у всіх галузях права.

У теорії права категорія «правовий режим» вперше згадувалась ще за радянських часів як комплексна, проте вона суттєво трансформувалась з часом. Зараз є сенс розглядати це поняття крізь призму останніх досліджень у цій сфері.

У підручнику за ред. М. В. Цвіка та О. В. Петришина під правовим режимом розуміють певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів та типів правового регулювання [1, с. 217]. Таке ж саме визначення пропонують і автори підручника під кер. Ю. А. Ведернікова [2, с. 393].

Майже аналогічне визначення пропонують й автори підручника з загальної теорії права за заг. ред. М. І. Козюбри: «правовий режим – це особливий порядок правового регулювання певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів» [3, с. 103].

О. Ф. Скакун вважає, що «режим правового регулювання суспільних відносин (правовий режим) – це правова форма, що визначає порядок (стан) правового врегулювання конкретної сфери суспільного життя, встановлений через специфічне поєднання мети, предмета, методів, способів і типів правового регулювання, які забезпечують розвиток правовідносин у просторовому й часовому вимірах та їх галузевоправову належність» [4, с. 264].

Іноді поняття правового режиму плутають з поняттям «тип правового регулювання». Так, зокрема, у навчальному посібнику «Теорія держави і права» тип правового регулювання визначається як особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні способів (дозво-

лів і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права. Автори зазначають, що тип правового регулювання встановлює тип правового режиму [5, с. 259].

Досить неоднозначною є думка П. П. Богущького, який фактично ототожнює поняття «правовий режим» та «процес правового регулювання», зазначаючи, що сутність категорії правового режиму «зосереджується у визначенні правил поведінки, які якраз і дозволяють досягти визначену мету. Тобто йдеться про...процес правового регулювання» [6, с. 183]. В цілому, звичайно ж процес правового регулювання вимагає наявності певних стадій, яких немає у правового режиму. Проте у цілому це не два взаємопоглинаючих, на нашу думку, явища, а вони реально доповнюють одне одного. Так, правове регулювання – це саме процес, а правовий режим у цілому – це вже конкретний результат правового регулювання, певний його підсумок.

При цьому у науковій літературі часто при аналізі процесу правового регулювання застосовуються термін «механізм правового регулювання». Ця категорія також не є тотожною поняттю «правовий режим». З цього приводу досить точно зазначає Л. В. Томаш, якщо механізм правового регулювання – юридична категорія, яка розкриває процес правового регулювання, то правовий режим – юридична категорія, яка розкриває зміст конкретних правових засобів (елементів правового регулювання), покликаних організовувати певну сферу суспільних відносин [7, с. 22].

Правовий режим має свій певний об'єкт впливу, регулювання якого чи регулювання відносин щодо його забезпечується складовими правового режиму. Видається, що до таких об'єктів можна відносити матеріальні об'єкти (речі, майно різного роду), нематеріальні об'єкти (об'єкти інтелектуальної власності тощо), процеси, діяльність.

Водночас не можна погодитись із існуванням правового режиму певних галузей права, адже у такому випадку поняття «правового режиму» розпорошується, тобто втрачає цілісність та стає незрозумілим з погляду його місця у правовій системі чи, навпаки, змішується чи ототожнюється з іншими правовими категоріями. Так, зокрема, Т. П. Мінка наголошує, що «правовий режим галузі права складається з великої групи однорідних суспільних відносин, які становлять окрему, відносно самостійну сферу суспільного життя», чим ототожнюється правовий режим галузі права із предметом галузі. При цьому тут же вчена акцентує увагу на тому, що «для правового режиму галузі права характерна особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність норм» [8, с. 20]. Фактично мова йде про два різних змісти: про сукупність суспільних відносин та про систему регулятивного впливу. Система регулятивного впливу власне й створена для регулювання певних відносин, їх сукупності. Тому, звичайно, з цим визначенням важко погодитись. До того ж викликає суттєві сумніви виокремлення правового режиму цілої галузі, оскільки кожна галузь тому й поділяється на підгалузі, інститути і так далі, саме через особливості цих її складових. Тому говорити про режим цілої галузі як окреме явище вважаємо передчасним.

Переважаючим є тлумачення правового режиму як специфічного виду правового регулювання певної сфери суспільних відносин, спрямований на вирішення тих чи інших задач, для чого використовується різне сполучення правових засобів.

На підставі вищенаведених визначень правового режиму можна дійти висновку, що правовий режим обов'язково передбачає наявність сукупності правових норм, в яких закріплені правила як імперативного, так і диспозитивного характеру, які покликані врегулювати певну сферу суспільних відносин.

Враховуючи загально-теоретичні та галузеві підходи до розуміння ознак правових режимів, слід погодитись з висновками Л. В. Вакарюк, що для цих режимів характерним є таке [9, с. 12-13]:

1. Правовий режим встановлюється, змінюється, скасовується та гарантується і забезпечується державою.

2. Правовий режим характеризується особливою метою. Мета правового режиму є результатом, на який він орієнтується, а тому, «з нормативного погляду це стан урегульованості правових відносин, а з погляду права реалізації – розвиток конкретних правовідносин у наміченому векторі, слідування за нормами права в межах правового режиму» [10, с. 82]. Отже, слід погодитись із тим, що мета, котра стоїть перед правовим режимом, вельми різноманітна. Однак єдиною (комплексною) метою правових режимів, виходячи з їхньої сутності, можна визнати оптимальне регулювання суспільних відносин, подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення суб'єктами (правовими засобами та способами) своїх інтересів, створення сприятливого режиму для правомірних дій та несприятливого режиму для протиправних діянь.

3. Правовий режим характеризується певним об'єктом та предметом. Об'єктом у правовій науці виступають суспільні відносини. Відповідно, об'єктом правових режимів є ті суспільні відносини, на які цілеспрямовано впливає означений режим. При цьому предмет – це модель реального об'єкта (земельна ділянка, грошові кошти, час роботи, дисципліна праці тощо).

4. Правовий режим передбачає специфічний порядок регулювання правового становища учасників суспільних відносин. Спершу слід зазначити, що суб'єктами правового режиму є суб'єкти права, хоча в окремих випадках правовий режим може встановлюватись до об'єктів, що ще не набули статусу суб'єкта права (ще ненароджені діти).

5. Правовий режим існує в матеріальній та процесуальній площині. У теорії права правові режими за юридичною природою поділяють на матеріальні та процесуальні правові режими.

Детальний аналіз позицій науковців щодо категорії правовий режим зумовлює необхідність погодитись з такими висновками:

1) правовий режим є певним станом врегулювання відносин щодо об'єкта впливу, що зумовлюється особливим поєднанням способів правового регулювання;

2) правовий режим є правової категорією, що пов'язана із певним об'єктом впливу, в якості якого можуть виступати матеріальні та нематеріальні об'єкти, процеси, діяльність;

3) з'ясування змісту правового режиму передбачає надання правової характеристики певному об'єкту впливу шляхом з'ясування його правового поняття, змісту та форми правових засобів, дослідження прав та обов'язків суб'єктів права щодо цього об'єкта впливу та інших складових, що визначають специфіку його використання (здійснення) у суспільних відносинах [11, с. 89].

Таким чином, ми погоджуємось з позицією науковців харківської школи теорії держави та права, які визначають правовий режим як певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів та типів правового регулювання.

При цьому загальновизнаною є думка, що способи правового регулювання (із певної

сукупності яких складається правовий режим) поділяються на основні та допоміжні. Для основних способів правового регулювання належать дозвіл, зобов'язання та заборона. Допоміжними способами правового регулювання є примус, заохочення, покарання, надання пільг, виключення з переліку обов'язків, пом'якшення юридичної відповідальності та ін. Ці способи не мають самостійного регулятивного значення, а застосовуються паралельно з основними способами правового регулювання для посилення та оптимізації їх дії.

Поряд з імперативним та диспозитивним методами, які є основними різновидами методів правового регулювання, в ньому можуть застосовуватись також методи рекомендацій та заохочення, що мають переважно допоміжний характер.

Типи правового регулювання відображають його загальну будову на рівні окремих ділянок суспільного життя (підсфер сфери правового регулювання – економічної, політичної, культурної, військової та інших галузей суспільного життя), які опосередковуються правом [1, с. 213-217].

Розрізняють два типи правового регулювання: загальнодозволений і спеціально дозволений. При застосуванні першого типу правового регулювання можливість певної соціальної поведінки зумовлюється відсутністю її прямої юридичної заборони. Коли обрано спеціально дозволений тип правового регулювання, то застосовується юридична формула: заборонено все, крім того, що дозволено.

Застосування конкретного типу правового регулювання визначається характером завдань, які воно виконує у відповідній сфері життєдіяльності суспільства. Зокрема, там, де більш важливим є підтримання високої соціальної активності, максимальної свободи особи (як, наприклад, у сфері підприєм-

ництва), має бути реалізований загальнодозволений тип правового регулювання. Якщо ж на перший план виходить потреба у забезпеченні високого рівня впорядкованості суспільних відносин, дисциплінованості їх учасників (як, наприклад, у сфері державного управління), перевага надається спеціально дозволеному типу правового регулювання.

Якщо вести мову саме про правові режими, в рамках яких здійснюється господарська діяльність, то слід спочатку визначити поняття «господарювання», а також можливі види правових режимів, які пропонуються законодавцем для здійснення господарської діяльності.

Цілком слушною є думка про те, що сферу господарювання не можна собі уявити як сферу абсолютно однорідну – в ній складаються багатоманітні господарські відносини, які потребують адекватного особливого, залежного від конкретних умов, правового регулювання [12, с. 682]. Звичайно, що різноманіття видів господарської діяльності обумовлює й різні підходи щодо її правового регулювання. Дійсно, правова база здійснення господарської діяльності піддається постійному впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Це обумовлено особливостями окремих галузей економіки, умовами господарювання, соціальними потребами, територією здійснення та іншими чинниками.

Діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва незалежно від того, здійснюється така діяльність з метою отримання прибутку чи без такої мети, здійснюється в межах певного правового режиму із дотриманням його вимог.

Поряд із загальними правилами здійснення господарської діяльності, Господарським кодексом України (далі – ГК України) передбачена можливість здійснення господарської діяльності в спеціальних режимах господарювання.

В українському законодавстві поняття «спеціальний режим господарювання» з'явилося із прийняттям Господарського кодексу України. У розділі 8 цього кодексу регламентовано й основні різновиди спеціальних режимів господарювання.

Однак, легального визначення поняття спеціального режиму господарювання немає й до цих пір. Також відсутні закріплені на законодавчому рівні його ознаки, засоби державного регулювання, які є невід'ємною складовою будь-якого правового режиму, критерії розмежування на види, тобто, як вірно зазначає Матвеєва А. В., «законодавчо не закріплено фактично базовий інструментарій спеціального режиму господарювання» [13, с. 40].

Незважаючи на те, що категорія «спеціальний режим господарювання» закріплена на законодавчому рівні ще у 2003 році, й досі немає єдиного підходу до тлумачення поняття спеціального режиму не спостерігається. Так, спеціальний режим господарювання визначається як:

1) інститут господарського законодавства, що визначає особливий порядок здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки або у процесі здійснення господарського договору, який відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, та вводиться для досягнення цілей, встановлених державою [14, с. 835; 12, с. 612];

2) особливий порядок правового регулювання певних суспільних відносин, який встановлюється відносно до певного кола суб'єктів або сфери їх діяльності та який відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною направленістю регулювання, обумовленою публічним інтересом, проявляючись у всіх елементах його механізму, зокрема, через гарантії, пільги, фо-

рми державної підтримки, обмеження, заборони та додаткові підстави юридичної відповідальності [15, с. 86];

3) правовий режим, який встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з метою забезпечення розумного сполучення публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [14, с. 4] тощо.

О. Р. Зельдіна визначає спеціальний режим господарювання як правовий режим, що визначає порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з певною метою для забезпечення розумного сполучення публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [16, с. 9]. Хоча це визначення й містить, як нам уявляється, більшість основних ознак спеціального режиму господарювання, проте ми не можемо погодитись із застосуванням у визначенні такої фрази як «розумне сполучення публічних і приватних інтересів», оскільки це може призвести до довільного тлумачення та розуміння сутності спеціального режиму господарювання тими, хто буде займатись правозастосуванням.

Аналіз вищенаведених визначень поняття «спеціальний режим господарювання» дозволяє виокремити його характерні особливості, зокрема:

- 1) такий режим встановлюється законодавством і забезпечується державою;
- 2) є особливим правовим способом регулювання господарських відносин;

3) даний режим складається із сукупності юридичних засобів і характеризується відповідним їх поєднанням;

4) створює певний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів господарювання.

ГК України закріплено можливість створення і функціонування 9 видів спеціальних режимів господарювання, таких як [17]: 1) спеціальні (вільні) економічні зони (глава 39, ст. 401-405); 2) концесії (глава 40, ст. 406-410); 3) виключна (морська) економічна зона України (ст. 411); 4) господарська діяльність на державному кордоні України (ст. 412); 5) господарська діяльність в санітарно-захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються (ст. 413); 6) спеціальний режим господарювання в окремих галузях економіки (ст. 414); 7) ст. 415 щодо здійснення господарської діяльності на території пріоритетного розвитку була виключена відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 р. №2389 [18]; 8) здійснення господарської діяльності в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації (ст. 416); 9) здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану (ст. 417).

На підставі аналізу законодавчих конструкцій щодо формулювання видів спеціальних режимів господарювання А. В. Матвєєва пропонує власну класифікацію видів спеціальних режимів господарювання: спеціальний правовий режим господарювання загального типу та галузевий спеціальний правовий режим господарювання. При цьому авторка акцентує увагу на тому, що спеціальний правовий режим загального типу визначає «правила гри» для видів господарської діяльності, передбачених

Розділом 8 ГК України. Галузевий спеціальний правовий режим господарювання стосується лише окремих галузей економіки, прямо визначених законом як таких, що потребують стабілізації та прискореного розвитку [13, с. 40-41]. Хоча пропонується класифікація є спірною, проте вона дозволила виокремити специфічні ознаки, за допомогою яких можна відрізнити спеціальний режим господарювання від загального режиму господарювання: для спеціального режиму господарювання характерна або пільгова, або обмежувальна направленість правового регулювання; спеціальний режим встановлюється на певній території або у певній галузі економіки; спеціальний режим встановлюється або відносно до певного кола суб'єктів або до сфери їх діяльності [13, с. 41]. При цьому із наведених ознак, на нашу думку, не зовсім зрозумілим є, яким чином вони охоплюють режим воєнного стану, режим надзвичайного стану, оскільки ГК України містить відсілюючі норми. Це питання потребує подальшого детального опрацювання.

У своєму дисертаційному дослідженні О. Р. Зельдіна пропонує класифікувати спеціальні режими господарювання залежно від застосовуваних законодавцем правових засобів. Так, авторка всі спеціальні режими господарювання поділила на три групи [16, с. 12]:

1) обмежувальний спеціальний режим господарювання – це такий режим, де законодавець за допомогою встановлення обмежень у процесі здійснення господарської діяльності досягає певних цілей по охороні територій, об'єктів тощо (господарська діяльність на державному кордоні України, в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації, в умовах воєнного стану, виключна (морська) економічна зона, а також господарська діяльність в Збройних Силах України);

2) заохочувально-обмежувальний спеціальний режим господарювання – це ті режими, де за допомогою сполучення певних обмежень у процесі здійснення господарської діяльності та надання пільг досягаються необхідні цілі (концесія, господарська діяльність в санітарно-захисних та інших охоронних зонах, що особливо охороняються);

3) заохочувальний спеціальний режим господарювання – це режими, введення яких пов'язане з необхідністю вирішення соціально-економічних проблем, залучення інвестицій на певну територію держави, у певну галузь економіки, створення нових робочих місць за допомогою надання різного роду заохочень для суб'єктів господарювання. (С(В)ЕЗ, території пріоритетного розвитку, а також господарювання в окремих галузях економіки.

На підставі такої класифікації науковець зазначає, що до особливостей спеціального режиму господарювання відносяться: поєднання норм права, що встановлюють специфіку правового регулювання для досягнення певних цілей; використання специфічних правових засобів; відособленість юридичних норм, які комплексно регулюють організацію та здійснення господарської діяльності [16, с. 9]. Таран Л. В. досить вірно підмічає, що однією із суттєвих ознак спеціального правового режиму є те, що він надається спеціальному суб'єкту [15, с. 126].

Таким чином, можна зробити висновки щодо поняття та основних ознак спеціального режиму господарювання, а також стосовно напрямів подальших досліджень у цій царині.

Аналіз вищенаведених визначень та ознак спеціального режиму господарювання дозволяє узагальнити та запропонувати своє уточнення до визначення цієї категорії.

Так, вважаємо, що з урахуванням вищенаведених пропозицій науковців та наших міркувань, слід до ознак спеціального режиму господарювання віднести:

1) це один із різновидів правового режиму, який містить усі його основні ознаки, проте відрізняється специфікою самої галузі;

2) спеціальний режим господарювання завжди має свою визначену мету, а тому для нього характерна наявність пільгової, обмежувальної або ж пільгово-обмежувальної направленості правового впливу;

3) спеціальний режим господарювання – це завжди своєрідне поєднання правових засобів регулювання господарської діяльності;

4) в залежності від мети запровадження спеціальні режими господарювання характеризуються пільговою, обмежувальною або пільгово-обмежувальною спрямованістю;

5) основна мета запровадження спеціального режиму господарювання – це комплексне регулювання організації та здійснення господарської діяльності;

6) спеціальний режим господарювання розповсюджується в окремих випадках на спеціальних суб'єктів;

7) спеціальний режим встановлюється на певній території або у певній галузі економіки або ж або відносно до певного кола суб'єктів або до сфери їх діяльності

Спираючись на наведені ознаки спеціального режиму господарювання можна підійти й до розкриття сутності цієї категорії. Так, на нашу думку, під *спеціальним режимом господарювання* слід розуміти правовий режим, який запроваджує особливий порядок здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, щодо певного кола осіб або щодо певного кола осіб, який характеризується або пільговою, або обмежувальною, або змішаною направленістю правового впливу на господарські відносини для досягнення визначеної законодавцем мети.

Спеціальний режим господарювання застосовується на конкретно визначеній території протягом чітко встановленого періоду і передбачає наявність спеціальних правових

норм, що регулюють порядок здійснення господарської діяльності в межах даного режиму. На законодавчому рівні різновиди спеціальних режимів господарювання закріплені в ГК України, а на доктринальному рівні проведена класифікація спеціальних режимів, які в залежності від наявності заохочувальних чи обмежувальних умов здійснення господарської діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Основна робота, яка сьогодні повинна проводитись при вивченні проблематики спеціального режиму господарювання сьогодні, має зводитись до закріплення сутності та основних ознак спеціального режиму господарювання на законодавчому рівні, розширення та аналізу критеріїв віднесення тих чи інших правил здійснення господарської діяльності до спеціального режиму господарювання, а також перегляд вже існуючих видів спеціальних режимів здійснення господарської діяльності.

Література:

1. Загальна теорія держави і права: підручник /М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Теорія держави і права: підручник /кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.
3. Загальна теорія права: підручник /за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
5. Теорія держави та права: навч. посіб. /С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

6. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системотворення українського права. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 182-186.

7. Томаш Л. В. Правовий режим: поняття та ознаки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*: збірник наукових праць. 2005. Вип. 282. С. 20-26.

8. Мінка Т. П. Правовий режим як критерій поділу права на галузі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 18-22.

9. Вакарюк Л. В. Ознаки правового режиму у теорії права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 50. С. 11-14.

10. Зубенко К.В. Зміст правового режиму нерухомості, що поширюється на рухомі речі. *Право і суспільство*. 2016. № 4 (2). С. 80–85.

11. Чайковська В. В. Про поняття «правовий режим» (на прикладі правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності). *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. Том 19 № 2 (23) (2014). С. 87-94.

12. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України /за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; кол. авт.: О.А. Беяневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.

13. Матвєєва А. В. Спеціальний правовий режим господарювання: поняття і види. *Право та інновації*. 2018. № 4. С. 39-44.

14. Хозяйственное право: учебник /В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 910 с.

15. Таран Л. В. Специальный правовой режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование). Харків: Видавець СПД ФО-П Вапнярчук Н.М., 2004. 256 с.

16. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Донецьк, 2007. 40 с.

17. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення 15.07.2022 р.).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної

регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 р. №2389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#n6> (дата звернення 15.07.2022)

References:

1. Zahal'na teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk /M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APnN Ukrayiny M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APnN Ukrayiny O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2009. 584 s.

2. Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk /ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. YU.A. Vedyernikov. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2016; Lira LTD. 480 s.

3. Zahal'na teoriya prava: pidruchnyk /za zah. red. M.I. Kozyubry. K.: Vaite, 2015. 392 s.

4. Skakun O. F. Teoriya prava i derzhavy: pidruchnyk. K.: Alerta; TSUL, 2011. 524 s.

5. Teoriya derzhavy ta prava: navch. posib. /YE. V. Biloz'orov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zaval'nyy, N. V. Zayats' ta in. ; za zah. red. S. D. Husaryeva, O. D. Tykhomyrova. K.: NAVS, Osvita Ukrayiny, 2017. 320 s.

6. Bohuts'kyi P. P. Pravovyy rezhym viys'kovoho prava u konteksti systemotvorenniya ukrayins'koho prava. Yurydychna nauka. 2011. № 6. S. 182-186.

7. Tomash L. V. Pravovyy rezhym: ponyattya ta oznaky. Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu. Pravoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats'. 2005. Vyp. 282. S. 20-26.

8. Minka T. P. Pravovyy rezhym yak kryteriy podilu prava na haluzi. Chasopys Kyiv's'koho universytetu prava. 2010. № 3. S. 18-22.

9. Vakaryuk L. V. Oznaky pravovoho rezhymu u teoriyi prava. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo». 2018. № 50. S. 11-14.

10. Zubenko K.V. Zmist pravovoho rezhymu nerukhomosti, shcho poshyryuyet'sya na rukhomi rechi. Pravo i suspil'stvo. 2016. № 4 (2). S. 80-85.

11. Chaykovs'ka V. V. Pro ponyattya «pravovyy rezhym» (na prykladi pravovoho rehulyuvannya zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti). Visnyk

Odes'koho natsional'noho universytetu. Pravo-
navstvo. Tom 19 № 2 (23) (2014). S.87-94.

12. Naukovo-praktychnyy komentar Hospo-
dars'koho kodeksu Ukrainy /za zah. red. H.L. Zna-
mens'koho, V.S. Shcherbyny; kol. avt.: O.A. Belya-
nevykh, O.M. Vinnyk, V.S. Shcherbyna ta in. K.:
Yurinkom Inter, 2008. 720 s.

13. Matvyeyeva A. V. Spetsial'nyy pravovyy
rezhym hospodaryuvannya: ponyattya i vydy. Pravo ta
innovatsiyi. 2018. № 4. S. 39-44.

14. Khozyaystvennoe pravo: uchebnyk /V. K.
Mamutov, H. L. Znamensky, K. S. Khakhulyn y dr.;
pod red. V. K. Mamutova. Kyiv: Yurynkom Ynter,
2002. 910 s.

15. Taran L. V. Spetsyal'nyy pravovoy rezhym
predprynimatel'skoy deyatel'nosti v svobodnykh
ekonomicheskikh zonakh Ukrainy (kompleksnoe ys-
sledovanye). Kharkiv: Vydavets' SPD FO-P Vapnyar-
chuk N.M., 2004. 256 s.

16. Zel'dina O. R. Teoretychni aspekty spet-
sial'noho rezhymu hospodaryuvannya : avtoref. dys. ...
d-ra yuryd. nauk. Donetsk, 2007. 40 s.

17. Hospodars'kyi kodeks Ukrainy vid
16.01.2003 r. № 436-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (data
zvernennya 15.06.2022 r.).

18. Pro vnesennya zmin do deyakykh
zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad
derzhavnoyi rehional'noyi polityky ta polityky vid-
novlennya rehioniv i terytoriy: Zakon Ukrainy vid
09.07.2022 r. №2389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#n6> (data
zvernennya 15.06.2022 r.).

**Sieriebriak S. To determine the legal nature of
the concept "special regime" in the field of manage-
ment. – Article.**

*The article is devoted to the problem of defining
the essence of the category "special economic re-
gime". In the conditions of martial law, this category*

*needs a qualitative review and the introduction of ap-
propriate changes to the legislation. On the basis of
the analysis of economic legislation, the works of
Ukrainian researchers - specialists in the specified
field, the actual situation of economic entities in the
conditions of martial law, as well as the correlation of
the effectiveness of the national economic system with
achievements in the defense sphere, conclusions were
drawn about the need to revise the conceptual appa-
ratus of economic law. It was determined that a clear
understanding of the essence, main features and types
of legal regimes as a general theoretical category con-
tributes to the disclosure of the meaning of the concept
of "special economic regime". It is emphasized that the
concept of "legal regime" is one of the basic terms of
most branches of national legislation.*

*Defects of normative and legal regulation in
Ukrainian legislation are revealed: there are no defi-
nitions of the main concepts and their consolidation at
the legislative level (in particular, the concept of "spe-
cial economic regime" is not enshrined in the Eco-
nomic Code of Ukraine), there are no criteria for as-
signing certain rules of economic activity to special
legal regimes, and the types of special economic re-
gimes, as well as criteria for their classification, need
to be revised. From these positions, the author offers
his own definition of the concept of "special legal
management regime", as well as its specific charac-
teristics. Amendments to the legislation in this area
are proposed.*

Keywords: regime; legal regime; special legal
regime; legal regulation; economic activity.

Авторська довідка: к.ю.н.

Стаття надійшла до редакції 20 червня
2022 р.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-91-102>

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗГЛЯДУ СПІРНИХ ПИТАНЬ У ОПОДАТКУВАННІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.

Солодченко С.В., Гриценко Г.М.

MECHANISM FOR ADMINISTRATIVE CONSIDERATION OF DISPUTED ISSUES IN TAXATION: A PRACTICAL ASPECT.

Solodhenko S. Hritsenko H.

Проведеним аналізом практики досудового (адміністративного) оскарження спірних (конфліктних) питань відносно податкового законодавства між суб'єктами господарювання та ДПП (контролюючим органом), з урахуванням звітності наданої Радою Бізнес-омбудсмена відносно зазначених питань, встановлено, що частина рішень ДПП винесено з порушеннями прав суб'єктів господарювання. Це все створює негативний вплив та додаткове навантаження на суб'єктів господарювання для відновлення порушених прав при здійсненні господарської діяльності й, відповідно, приваблює для залучення інвестицій як внутрішніх так і зовнішніх в економіку держави. В свою чергу це негативно позначається на наповненні державного бюджету та стабільному економічному розвитку держави, бо є елементом всієї системи економіки держави.

У статті проаналізовано особливості законодавства, що регулює правовідносини з оскарження спірних (конфліктних) питань які виникають між суб'єктами господарювання та ДПП (контролюючим органом), щодо неправильно визначених сум грошового зобов'язання або будь-якого іншого рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу. У дослідженні проаналізовані, як практичні дії суб'єктів господарювання, так і дії ДПП, відносно оскарження рішень щодо неправильно визначеної суми грошового зобов'язання або будь-якого іншого рішення, що суперечить законодавству чи виходить за межі повноважень контролюючого органу. Встановлено, що законодавство дуже часто піддається змінам і через це є неузгоджені норми, а в діях ДПП при виконанні механізму розгляду оскарження є прогалини які можуть створювати додаткове навантаження на суб'єктів господарювання як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

У процесі дослідження удосконалено визначення механізму адміністративно-правового оскарження спірних (конфліктних) питань відносно податкового законодавства, зазначені його елементи та розроблені шляхи до удосконалення законодавства й усунення практичних прогалин при досудовому (адміністративному) оскарженні рішень та дії ДПП.

Ключові слова: *контролюючий орган, спірні питання, досудове врегулювання спору, механізм адміністративно-правового регулювання податкових спорів, судовий розгляд спору.*

Постановка проблеми. На даний час відбуваються деякі зміни законодавства щодо оплати податків та зборів це змінює механізм

правовідносин між Державною податковою інспекцією ((контролюючим органом) – далі ДПП) та суб'єктами господарювання у нашій

державі. Наприкінці 2021 року на початку 2022 року загострились та стали більш актуальними спірні питання щодо ведення господарської діяльності відносно податкового законодавства між суб'єктами господарювання та ДПІ. Протистояння публічних та приватних відносин при веденні господарської діяльності в нашій державі є не новою темою, але у зв'язку з постійною зміною законодавства вона не втрачає уваги як з боку засобів масової інформації, так і юристів-практиків. У теперішній час, якщо ДПІ надала рішення з яким не згодні суб'єкти господарювання, вони мають право на досудове врегулювання спору або на судове оскарження даного рішення. При чому на законодавчому рівні досудове врегулювання спору не є обов'язковим, на відмінну від деяких Європейських держав, де адміністративне оскарження рішень податкових органів є обов'язковим. Згідно з таблицею наданою Державною податковою службою України: порівняння результатів розгляду скарг платників податків щодо перегляду рішень контролюючих органів: із 100 відсотків скарг платників податків у 2019 році залишено без змін податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 80%; скасовано повністю податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 18%; скасовано частково податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 2%; у 2020 році залишено без змін податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 74%; скасовано повністю податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 22%; скасовано частково податкових повідомлень-рішень (вимог, рішень) 4% [1, с.23]. Якщо дивитися статистику ДПІ, то складається думка, що більшість винесених рішень відносно скарг суб'єктів господарювання, ДПІ правильна, але якщо подивитися статистику Ради бізнес-омбудсмена (далі - РБО) то вона у 2019 році відносно скарг суб'єктів господарювання до державної податкової інспекції склалась наступним чином: кейси які закриті РБО успішно 49,66%;

кейси які закриті РБО з рекомендаціями 5,20 %; кейси які закриті РБО без успіху 45,14 %, предмети скарг стосувались податкових питань [2, с.39]. А, у 2020 році стосовно скарг суб'єктів господарювання до державної податкової інспекції склалась наступна статистика: кейси які закриті РБО успішно 45,65 %; кейси які закриті РБО з рекомендаціями 6,28 %; кейси які закриті РБО без успіху 48,07 %, предмети скарг стосувались податкових питань [3, с.59]. Судова статистика оскарження рішень ДПІ відносно податкових спорів має зовсім інші цифри і вони не на користь останньої.

Питанням законодавчого регулювання правовідносин відносно скарг суб'єктів господарювання до ДПІ, приділяється дуже багато уваги як з боку органів державної влади (в обличчі Верховної ради України та Кабінету Міністрів України), так і науковців. РБО у 2015-2020 роках до ДПС, ДМС, ДФС розробили і надали 2482 рекомендації, відносно законодавства з яких виконано 2291 рекомендація, що складає 92 відсотка. Однак постійні зміни, які вносяться до податкового законодавства і статистика оскарження дії ДПІ у адміністративному порядку та оскарження у судовому порядку, що стосуються безпосередньо з порушення прав та обов'язків суб'єктів господарювання, має негативну динаміку. Тому, виникає потреба провести дослідження механізму адміністративного оскарження та розроблення пропозицій стосовно корегування останнього щоб зменшити навантаження на судову систему та спрощення ведення господарської діяльності суб'єктами господарювання. Тобто, норми законодавства будуть ефективними тільки тоді, коли буде розроблений механізм їх використання, і це підтверджує у своєму дослідженні Ю. М. Тодика який зазначає, що використання в юридичній літературі категорії «механізм» пов'язане з усвідомленням того, що недостат-

ньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, а потрібні чіткі механізми їх утілення в життя [4, с. 337].

Дослідження та публікації. Питання стосовно даної теми досліджували наступні науковці: Маринів Н.А., Кучерявенко М.П., Усенко Є.А., Білоус В.Т., Мінаєва К.В., Тильчик В.В., Курило О.В., Кисіль Л.Є., Бондаренко О.М., Любченко Я.П. й інші. Але, проблеми вирішення податкових спорів досліджувались лише у теоретичній площині та в останні роки ніхто не проводив комплексне дослідження законодавства, яке регулює досудовий (адміністративний) механізм оскарження рішень та дії ДПП, щодо оподаткування суб'єктів господарювання.

Метою дослідження є законодавство яке регулює відносини з досудового (адміністративного) оскарження рішень ДПП про неправильно визначену суму грошового зобов'язання або будь-якого іншого рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу та удосконалення визначення і корегування (удосконалення) механізму адміністративно-правового регулювання податкових спорів, який зможе захищати порушені права суб'єктів господарювання та держави і створить економічний клімат у державі привабливим до внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час правовідносини відносно спірних (конфліктних) питань між суб'єктами господарювання та ДПП регулює ст.56.1 Податкового кодексу України [5], де зазначено що, «рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку». Кодекс Адміністративного судочинства України [6] не має норми яка б вимагала від сторони спору обов'язкового адміністративного оскарження, тобто, досудового розгляду, ч.1 ст.17 даного закону зазначає, що «сторони вживають заходів для досудового врегулювання

спору за домовленістю між собою, або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом». Слушно зазначив, Бородін І. Л, що визнання за правом громадян на оскарження такої властивості, як спосіб захисту прав та свобод, що має адміністративно-правовий характер, ставить перед наукою адміністративного права якісно нові завдання, а саме: створення механізму реалізації цього права, і, особливо, правової регламентації провадження за справами, що виникають із адміністративно правових та податкових відносин [7, с.131]. Чинне законодавство передбачає два способи вирішення спірного (конфліктного) питання між суб'єктом господарювання та ДПП - адміністративне оскарження (досудовий розгляд питання) або з позовом звертатися до Адміністративного суду (судовий розгляд питання). Адміністративне оскарження для суб'єктів господарювання залишається більш привабливим, чим судовий розгляд, тому що не потребує залучати професійного юриста (складання позову до суду), не потрібно платити судовий збір який регулюється Законом України «Про судовий збір» [8] та терміни розгляду набагато швидше. Цю думку підтверджують як вітчизняні та і закордонні вчені.

У своїх дослідженнях податкових спорів М.П.Кучерявенко, зазначає що для доюрисдикційних податкових процедур наявність правопорушення не завжди є обов'язковим, але логічне що початком доюрисдикційних податкових процедур є момент виникнення розбіжностей та причини виникнення таких розбіжностей не завжди мають зв'язок з правопорушеннями. [9, с.105]. Погоджуємось з Кучерявенко Н.П., що спір (конфлікт) між суб'єктами господарювання та ДПП не завжди є навмисним правопорушення податкового законодавства відносно ведення господарської діяльності. Причинами такого спірного питання є неправильне розуміння відповідної законодавчої норми, або технічні помилки

електронної системи при формуванні звітності, але ще дуже важливий елемент правильності дії органів які приймають звітність, та їх зацікавленість у правильному використанні приписів та наказів стосовно суб'єктів господарювання.

З урахуванням того, що не завжди навмисно суб'єкт господарювання вчиняє порушення податкового законодавства, а часто і ДПП відносно правильного виконання процедур та законодавчі прогалини (не узгодженість норм діючого законодавства) не повною мірою виконують покладені на них обов'язки, це все призводить до спірних (конфліктних) ситуацій. Нашу думку також у своїх дослідженнях підтверджує Є.А.Усенко «При цьому варто мати на увазі, що доктрина «добросовісності держави» об'єктивно має містити як податкову складову, так і неподаткову складову. Перша обумовлює врахування при вирішенні податкових спорів добросовісності держави щодо встановлення правил поведінки в податкових відносинах через відповідні законодавчі приписи». [10, с.100]

Спірні (конфліктні) питання відносно податкового законодавства, складаються як з матеріальних, так із процесуальних правовідносин, тому, при комплексному практичному дослідженні адміністративно-правового механізму досудового (адміністративного) оскарження рішень ДПП (контролюючих органів) потрібно розглянути його визначення та елементи які до нього входять.

У своєму дисертаційному дослідженні Бердак Н.О. зазначає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це система адміністративно-правових засобів, які спрямовані на урегулювання відносин, що виникають у процесі задоволення публічно-правових інтересів публічними органами управління. Механізм адміністративно-правового регулювання як спосіб реалізації відповідного адміністративно-правового режиму можна розгля-

дати у двох аспектах: по-перше, механізм адміністративно-правового регулювання є структурним елементом правового режиму; по-друге, є рушійною силою щодо забезпечення відповідного режиму. [11, с.10]

Не можна не погодитися з визначенням О. Ф. Скакун, яка визначає що сутність механізму правового регулювання як процесу перекладення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, що здійснюють за допомогою системи правових засобів і форм, з метою задоволення публічних і приватних інтересів, забезпечення правопорядку. [12, с.680]

О.Г. Розгон досліджуючи правове регулювання малої приватизації в Україні надає наступне визначення - механізм адміністративно-правового регулювання малої приватизації визначено як систему адміністративно-правових засобів у процесі їх використання уповноваженими особами для регулювання на засадах законності, відкритості, прозорості, контролю та відповідальності адміністративно-правових відносин у сфері малої приватизації для забезпечення її ефективності та прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки. [13, с.64]

У вітчизняних дослідженнях науковці розглядали визначення механізму розв'язання податкових спорів, так В. С. Кіценко зазначає, що під механізмом розв'язання податкових спорів слід розуміти сукупність організаційних та правових засобів розв'язання податкових спорів, що виникають між суб'єктами податкових правовідносин [14, с. 10]. К. Колюшко, говорить про механізм розв'язання податкових спорів із позицій його інституційного змісту, слід виходити із того, що такий спір має розглядатися через призму і правових засобів, за допомогою яких він розв'язується, і через систему органів (інституцій), чії

зусилля мають застосовуватися для його вирішення [15, с. 62]. Тильчик В.В. зазначає, що учені, котрі досліджували адміністративно-правовий механізм, також не визначають єдиного переліку його елементів. Та надає визначення, що адміністративно-правовий механізм розв'язання податкових спорів - це комплексний засіб (система), в якому (якій) функціонує взаємопов'язана та взаємодоповнююча одна одну чітко визначена, структурована сукупність процедур й інших засобів, що здійснюються послідовно та логічно, з метою розв'язання податкового спору. [16, с. 568,570].

На наш погляд є правильним виділення елементів механізму адміністративно-правового регулювання зазначені Ракул О.В. у дослідженні механізму адміністративно-правового регулювання фіскальної політики держави виділяє наступні структурні елементи механізму адміністративно-правового регулювання: адміністративно-правові норми [17, с. 165], акти тлумачення адміністративно-правових норм [17, с. 167], акти застосування адміністративно-правових норм, адміністративні правовідносини [17, с. 168].

З урахуванням того, що механізм адміністративно-правового регулювання податкових спорів входить до складу механізму адміністративно-правового регулювання та визначення цього поняття є динамічними у часі, то авторами пропонується наступне - механізм адміністративно-правового регулювання податкових спорів становить собою систему правоустановчих та правозастосовних засобів, які мають публічну та приватну складову, які організовані в процесуальній послідовності з метою захисту економічних інтересів держави і суб'єктів господарювання та попередження утворення конфліктів між останніми, що буде сприяти сталому розвитку економічних відносин у державі.

Потрібно зазначити правильні на нашу думку висновки Полуховича В. якій при розгляді терміна «господарсько-правовий механізм державного регулювання фондового ринку» звернув увагу на такі принципові положення, де одним із яких є «...по перше, наявність структурно-функціональних зв'язків елементів системи; по-друге, наявність прямих і зворотних зв'язків між елементами системи.» [18, с. 132]. Погоджуємось з тим, що механізм правового регулювання будь-яких відносин повинен складатись з процесу і мати системний характер, мета якого направлена на захист порушених прав та розвиток відносин між суб'єктами, врегульованих нормами матеріального права. У нашому випадку прямим зв'язком у механізмі адміністративно-правового регулювання податкових спорів є правильне нарахування суб'єкту господарювання контролюючим органом податків та зборів які повинні бути виплачені до державного бюджету, а зворотним структурно-функціональним зв'язком повинні бути можливість суб'єктами господарювання у більш коротший час та менш витратний спосіб можливості захисту порушених прав та обов'язків у досудовому порядку, що позитивно позначитися на розвитку економіки та зацікавленості інвесторів у вкладенні інвестицій у розвиток нашої держави.

Тобто, у даному визначенні механізм адміністративно-правового регулювання складається з наступних елементів: законодавчого (нормативного) регулювання відносин, процесуального порядку дій як суб'єктів господарювання та контролюючих органів які врегулюванні законодавцем, та структурно-функціонального зв'язку, якій повинен бути прямим та зворотнім щодо спірних питань між контролюючим органом і суб'єктом господарювання для сталого розвитку економічних відносин у державі з метою захисту прав держави і суб'єктів господарювання.

Розглянувши теоретичні питання механізму адміністративно-правового регулювання спірних питань потрібно детально розглянути практичне оскарження рішень та дії ДПІ, яке діє у даний час. Процес подання скарги на дії ДПІ регулюється «Порядком оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами» (далі - Порядок) [19] затвердженого Наказом Міністерства фінансів України № 916 від 21.10.2015 року.

Початком процесу подання скарги вважається факт коли, суб'єкт господарювання отримує від контролюючого органу рішення про неправильно визначену суму грошового зобов'язання або будь-яке інше рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу. Отримавши рішення у суб'єкта господарювання з'являється право звернутися із скаргою про перегляд цього рішення до контролюючого органу вищого рівня. Скарги на рішення територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, подаються до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. Суб'єкт господарювання подає скаргу до контролюючого органу вищого рівня у письмовій або електронній формі (подання скарги в електронній формі здійснюється за допомогою засобів електронного зв'язку платника податків, які подають звітність в електронній формі або пройшли електронну ідентифікацію та мають електронний кабінет). Після отримання податкового повідомлення-рішення або будь-якого іншого рішення контролюючого органу стосовно виникнення спірних питань суб'єкт господарювання має 10 робочих днів, щоб подати скаргу. Якщо скарга не була подана в даний термін то у суб'єкта господарювання виникає право протягом шести місяців з дати закінчення строку подання скарги, подати скаргу разом з клопотанням про

поновлення пропущеного строку на подання скарги в адміністративному порядку.

Під час процедури адміністративного оскарження обов'язок доведення того, що будь-яке нарахування, або будь-яке інше рішення контролюючого органу є правомірним, покладається на контролюючий орган, а у суб'єкта господарювання виникає обов'язок одночасно з поданням скарги контролюючому органу вищого рівня письмово або в електронній формі повідомляти контролюючий орган який прийняв рішення, про його оскарження.

Щоб було винесене позитивне рішення контролюючого органу щодо поданої скарги, то в скарзі суб'єкт господарювання повинен надати наступну інформацію, яка зазначена Розділом 4 «Оформлення скарги» даного Порядку: прізвище, ім'я, по батькові, найменування (для юридичних осіб), податкову адресу платника податків, який подає скаргу; найменування контролюючого органу; реквізити оскаржуваного рішення; підстави, за якими оскаржується рішення, обставини справи, які, на думку заявника, встановлені контролюючим органом неправильно чи не встановлені взагалі; обґрунтування незгоди платника податків із рішенням контролюючого органу з посиланням на норми законодавства; вимоги та клопотання платника податків, який подає скаргу; відомості щодо повідомлення контролюючого органу, рішення якого оскаржується, про подання скарги до контролюючого органу вищого рівня; відомості про оскарження рішення контролюючого органу до суду; адресу, на яку слід надіслати рішення, прийняте за результатами розгляду скарги; перелік документів, які додаються до скарги. Суб'єкт господарювання також має право додавати до скарги всі розрахунки та докази, які він вважає необхідними для розгляду та вони стосуються даного питання. Ще одна особливість передбачена законодавцем,

що скарги на рішення та на дії контролюючих органів подаються окремо.

Контролюючий орган, який розглядає скаргу має 20 календарних днів щоб прийняти вмотивоване рішення відносно спірних питань і надіслати його поштою або надати під розписку суб'єкту господарювання який оскаржував рішення. Також керівник контролюючого органу може прийняти рішення про продовження строку розгляду скарги суб'єкта господарювання, але не більше як на 60 календарних днів при чому він має обов'язково повідомити про це суб'єкта господарювання до закінчення строку. Якщо вмотивоване рішення за скаргою суб'єкта господарювання не надсилається йому протягом 20-денного строку або протягом строку, продовженого за рішенням керівника контролюючого органу, така скарга вважається повністю задоволеною на користь суб'єкта господарювання з дня, наступного за останнім днем зазначених строків. Питання стосовно строків подання скарг на рішення контролюючого органу регулюється Податковим кодексом та Кодексом Адміністративного судочинства, але воно має неоднозначне трактування, як судовими органами так і науковцями.

Рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику відносно скарг суб'єкта господарювання є остаточним і не підлягає подальшому адміністративному оскарженню, але його можливо оскаржити у судовому порядку. Тобто, досудове (адміністративне) оскарження податкових спорів в теперішній час має одноступінчатий порядок. Рішення контролюючого органу, яке було оскаржено в судовому порядку не підлягає адміністративному оскарженню, також не підлягають адміністративному оскарженню грошові зобов'язання, самостійно визначені платником податків. Суб'єкт господарювання отримавши негативну відповідь при процедурі адміністративного оскарження має право подати позов до

адміністративного суду відносно податкового повідомлення-рішення або іншого рішення контролюючого органу про нарахування грошового зобов'язання протягом місяця, що настає за днем закінчення процедури адміністративного оскарження.

Скарги надані суб'єктами господарювання до контролюючого органу виконавчої влади в особі Державної податкової інспекції розглядаються двома способами одноособово (керівником контролюючого органу) та комісією (контролюючого органу). Одноособово розглядаються наступні питання: планових та позапланових перевірок, нарахування та сплата єдиного внеску; комісією розглядаються питання які стосуються про відмову у реєстрації податкових накладних та включення платника податків до переліку платників які відповідають критеріям ризиковості платників податків. Ці процесуальні відносини регулюються «Порядком оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами» [19], але п.3 розділу 1 зазначено, що порядок не застосовується щодо оскарження рішень контролюючих органів, дій або бездіяльності їх посадових осіб та інших працівників, якщо спеціальним законом встановлено інший порядок оскарження таких рішень, дій або бездіяльності, а також при оскарженні постанов, прийнятих у справах про адміністративні правопорушення.

Законодавцем об'єктивно передбачені Порядком всі випадки, коли контролюючий орган має право залишити скаргу без розгляду повністю або частково. Розгляд скарги відбувається під час засідання, якщо заявлено клопотання про участь у засіданні представників центрального органу виконавчої влади або представника Ради бізнес-омбудсмена то всі зацікавлені особи повинні бути повідомлені про засідання не пізніше ніж за 3 робочих дні згідно законодавства.

Розділом 9 даного Порядку передбачено що ДПІ коли розглядає скаргу повинен перевірити правомірність та обґрунтованість оскаржуваного рішення. За результатами розгляду скарги контролюючий орган приймає одне з таких рішень: 1) повністю задовольняє скаргу платника податків та скасовує рішення контролюючого органу, яке оскаржується; 2) частково задовольняє скаргу платника податків та в окремій частині скасовує рішення контролюючого органу, яке оскаржується; 3) залишає скаргу без задоволення, а рішення контролюючого органу, яке оскаржується, без змін; 4) зменшує (збільшує) суму грошового зобов'язання.

Зміст рішення ДПІ про результати розгляду скарги регулюється Розділом 9 Порядку повинні складатися з наступних елементів: вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частини. Зазначеними частинами регулюються технічні вимоги до оформлення та правові вимоги що обов'язково повинні бути у рішенні про оскарження. Рада бізнес-омбудсмена має право за 5 робочих днів до граничної дати прийняття рішення надати пропозиції щодо розглянутого питання до ДПІ. У мотивувальній частині рішення обов'язково повинні бути посилання на норми Податкового кодексу України та інші нормативно-правові акти, якими обґрунтовано рішення про результати розгляду скарги. Контролюючий орган має право виправити допущені при оформленні рішення про результати розгляду скарги описки чи арифметичні помилки, не змінюючи при цьому суть такого рішення. Виправлення проводиться шляхом направлення листа платнику податків, в якому зазначається зміст виправлених помилок. Правильність змісту цієї норми має підтвердження рішенням суду, тому що рішення по скарі повинно прийматися по суті, а не по формі.

За останні роки було проведено велику роботу законодавчими органами та органами центральної виконавчої влади з регулювання

правовідносин з оскарження рішень ДПІ в ході адміністративної реформи в державі. Але, як правильно зазначає Бондаренко О.: «Разом із тим не можна не звернути увагу на те, що адміністративна форма має певні недоліки, основними серед яких є те, що: 1) по-перше, юрисдикційний орган, який вирішує спір, належить до тієї ж владної вертикалі, що й контролюючий орган, який виступає стороною спору, і має по відношенню до останнього організаційно-управлінські повноваження. Така ситуація, враховуючи досить невисокий рівень правової свідомості, правової та професійної культури державних службовців у нашій державі, а також існування у владних структурах так званої кругової поруки, дає суттєві підстави сумніватися в тому, що дана форма забезпечує неупереджене та об'єктивне вирішення спору; 2) по-друге, недостатність професійної підготовки посадових осіб, які мають вирішувати спори. Це, зокрема, зумовлено тим, що вирішення податкових спорів є супутньою, а не основною функцією тих адміністративних органів, до компетенції яких належить їх розв'язання; 3) по-третє, досить загальний підхід до правового врегулювання порядку реалізації даної форми, що зумовлює наявність у ньому певних прогалин та інших недоліків». [20, с.118]

Також розглядаючи досудове (адміністративне) оскарження податкових спорів, розробивши визначення цього поняття не можна залишити без уваги значення судового процесу у податкових спорах і це знайшло підтвердження у підручнику Адміністративне право що, адміністративні суди мають перевіряти адміністративні акти, дії або бездіяльність органів влади та її посадових осіб на відповідність Конституції й законам України. Повага до прав людини та забезпечення доступу до правосуддя є двома обов'язковими умовами для реалізації принципу верховенства права й розвитку інституційних механізмів

мів його забезпечення, особливо слід відзначити в цьому роль адміністративного судочинства. [21, с.36]

Висновки.

У процесі дослідження розроблено визначення механізму адміністративно-правового регулювання податкових спорів між суб'єктами господарювання та ДПІ (контролюючим органом) описані всі елементи які потрібно враховувати при розгляді податкових спорів (конфліктних) ситуацій, щоб не порушувати права як держави так і суб'єктів господарювання. Встановлено, що кількість податкових спорів між ДПІ та суб'єктами господарювання має прямий зв'язок з економічною стабільністю у державі, економічна стабільність залежить від надходжень коштів до державного бюджету, а це все залежить від бажання зовнішніх та внутрішніх інвесторів інвестувати у економіку країни.

Що стабілізувати завантаженість адміністративних судів та зайве навантаження на суб'єктів господарювання потрібно внести зміни у норми законодавства та процесуальні дії ДПІ (контролюючого органу) при досудовому (адміністративному) вирішенні податкових спорів (конфліктних ситуацій). На наш погляд потрібно зробити наступні дії:

1. Як зазначають науковці та практикуючі юристи судова практика має деякі розбіжності стосовно трактування де яких норм права відносно податкового законодавства, тому пропонуємо привести судову практику з податкових спорів щоб вона не мала розбіжностей та різного тлумачення норм права, та обов'язково врахувати міжнародний досвід вирішення даного питання.

2. Внести зміни до законодавства, відносно того, що в акті перевірки ДПІ рекомендовано, а у рішенні про оскарження (контролюючого органу) обов'язково ДПІ повинно бути посилання на рішення суду відносно аналогічних фактів порушення податкового законодавства. Ці зміни зменшать навантаження на

адміністративні суди, тому що при аналізі судової практики унеможливить ДПІ винесення необачних рішень навмисних або з неусвідомленості, які порушуватимуть права суб'єктів господарювання та нададуть правової усвідомленості суб'єктам господарювання чи є сенс витрачати кошти та час на оскарження рішення у судовому порядку.

3. Для розвантаження судової системи держави пропонуємо внести зміни з адміністративного оскарження рішень прийнятих контролюючим органом до Податкового кодексу України у ст.56 доповнивши її п.4-1 наступного змісту: «Під час процедури адміністративного оскарження контролюючий орган, який розглядає скаргу платника податків обов'язково зобов'язаний у рішенні яке прийняте здійснити посилання на судову практику з аналогічних питань (рішення суду яке набрало законної сили). У разі наявності судової практики з аналогічних правопорушень контролюючий орган, не має права залишати скаргу платника податків без задоволення.»

4. Якщо контролюючий орган у рішенні про оскарження не зазначив посилання на рішення суду, то рішення автоматично повинно бути винесено на користь суб'єкта господарювання. ДПІ (контролюючий орган) зобов'язати підтверджувати свої дії стосовно податкових спорів (конфліктів) судовими рішеннями.

5. Внести зміни до «Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами» відносно форми адміністративного оскарження, де зазначити що в рішенні обов'язково повинно бути зазначено рішення суду з аналогічних фактів порушення податкового законодавства.

6. Внести адміністративну відповідальність посадових осіб контролюючого органу за порушення ведення форми рішення адміністративного оскарження.

7. Накладання адміністративної відповідальності на посадових осіб контролюючого органу включити до повноважень національного агентства з питань запобігання корупції.

Література:

1. Звіт про результати розгляду податкових спорів в адміністративному порядку. С.23 Київ, грудень 2020 Режим доступу : <http://tax.gov.ua/data/files/254320.pdf>
2. Річний звіт 2019 Ради Бізнес-Омбудсмена . Розділ 2. Огляд найважливіших розслідувань. С.39. Режим доступу : https://boi.org.ua/media/uploads/annual2019/annual_report_2019_ua.pdf
3. Річний звіт 2020 Ради Бізнес-Омбудсмена . Розділ 2. Огляд найважливіших розслідувань. С.59. Режим доступу : <https://boi.org.ua/files/rn/r/6yearsua.pdf>
4. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: учебное пособие / Ю.Н.Тодыка//. – Х.: Факт, 2001. – 382 с.
5. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України — 2011 р., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, стор. 556, стаття 112. [Електрон.ресурс]/ - Режим доступу: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 № 2747-IV Відомості Верховної Ради України офіційне видання - 2005 р., № 35,35-36,37/стор.1358, стаття 446 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Бородин І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / І.Л.Бородин // . — Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2004. — 405 с.
8. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI Голос України — 2011р. № 142 [Електрон.ресурс]/ -Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
9. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. / Н. П. Кучерявенко// – Харьков: Легас. – Т. II: Введение в теорию налогового права. – 2004. – 600 с.
10. Усенко Є. А. Процесуальне регулювання вирішення податкових спорів./ Є.А.Усенко// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Т.23(62). №1.2010. - С.211-215
11. Бердак Н.О.Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю: автор.дис...канд.юрид.наук: 12.00.07./Н.О.Бердак// Київський національний університет внутрішніх справ. Київ.-2010.- 18 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Енциклопедичний курс : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків.- 2009.- 752 с.
13. Розгон О.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні: поняття, ознаки та зміст./ О.Г. Розгон// Forum Prava, 2019. 54(1). С.60–68
14. Кіценко В. С. Правова природа податкових спорів в Україні авторф...кан. юрид. Наук.:12.00.07. / В. С. Кіценко // Національний університет «Одеська юридична академія» – 2010. – с.20.
15. Конюшко К. Інституційний механізм розгляду податкових спорів: поняття та основні елементи. /К.Конюшко// Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2/2014. С. 57-63
16. Тильчик В.В. Поняття адміністративно-правового механізму розв'язання податкових спорів та його ознаки./В.В.Тильчик// Право та управління. - 1/2012. – С.560-572
17. Ракул О. В. Адміністративно-правове регулювання фіскальної політики в Україні: дис...док. юрид. Наук.:12.00.07. / О.В.Ракул // Національна академія внутрішніх справ. Київ - 2010. –439 с.
18. Полухович В. Характеристика та зміст господарсько-правового механізму державного регулювання фондового ринку України./ В.Полухович// Підприємництво, господарство і право. – 5/2011.- С.132-134
19. Порядок оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами: Наказ Міністерства фінансів України № 916 від 21.10.2015 року [Електрон.ресурс]/-Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text>

20. Бондаренко О. Адміністративна форма вирішення податкового спору: переваги та недоліки./ О.Бондаренко// Підприємництво, господарство і право. – 5/2019.- С.115-119

21. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук. 2020.- 466 с

References:

1.Zvit pro rezultaty rozghliadu podatkovykh sporiv v administratyvnomu poriadku. S.23 Kyiv, hruden 2020 Rezhym dostupu : <http://tax.gov.ua/data/files/254320.pdf>

2.Richnyi zvit 2019 Rady Biznes-Ombudsmena . Rozdil 2. Ohliad naivazhlyvishykh rozsliduvan. S.39. Rezhym dostupu : https://boi.org.ua/media/uploads/annual2019/annual_report_2019_ua.pdf

3. Richnyi zvit 2020 Rady Biznes-Ombudsmena . Rozdil 2. Ohliad naivazhlyvishykh rozsliduvan. S.59. Rezhym dostupu : <https://boi.org.ua/files/rn/lr/6yearsua.pdf>

4. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства в обобщенном учебном пособии / Ю.Н.Тодыка//. – Kh.: Fakt, 2001. – 382 s.

5.Podatkovyi kodeks Ukrainy : vid 02.12.2010 № 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — 2011 r., № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17 /, stor. 556, statia 112. [Elektron.resurs]/ - Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

6.Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : vid 06.07.2005 № 2747-IV Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy ofitsiine vydannia - 2005 r., № 35, /35-36, 37/stor.1358, statia 446 [Elektron.resurs]/ -Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

7. Borodin I. L. Administratyvno-pravovi sposoby zakhystu prav ta svobod liudyny i hromadianyna : dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07 / I.L.Borodin // . — Natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav. — Kh., 2004. – 405 s.

8.Pro sudovyi zbir : Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3674-VI Holos Ukrainy — 2011r. № 142 [Elektron.resurs]/ -Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>

9. Kucheriavenko N. P. Kurs nalohovoho prava. V 6 t. / N. P. Kucheriavenko// – Kharkov: Lehas. – . T. II: Vvedenye v teoriyu nalohovoho prava. – 2004. – 600 s.

10.Usenko Ye. A. Protseualne rehuliuвання vyryshennia podatkovykh sporiv./ Ye.A.Usenko// Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho Seryia «Iurydicheskye nauky». T.23(62). №1.2010 .- S.211-215

11.Berdak N.O.Administratyvno-pravove rehuliuвання turystychnoiu haluzziu: avtor.dys...kand.iuryd.nauk: 12.00.07./N.O.Berdak// Kyivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv.-2010.- 18 s.

12.Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava. Entsyklopedychnyi kurs : pidruchnyk. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. Kharkiv.- 2009.- 752 s.

13. Rozghon O.H. Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання maloi pryvatyzatsii v Ukraini: poniattia, oznaky ta zmist./ O.H. Rozghon// Forum Prava, 2019. 54(1). S.60–68

14.Kitsenko V. S. Pravova pryroda podatkovykh sporiv v Ukraini avtorf...kan. yuryd. Nauk.:12.00.07. / V. S. Kitsenko // Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia» – 2010. – s.20.

15. Koniushko K. Instytutsiinyi mekhanizm rozghliadu podatkovykh sporiv: poniattia ta osnovni elementy. /K.Koniushko// Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. – 2/2014. S. 57-63

16. Tylchyk V.V. Poniattia administratyvno-pravovoho mekhanizmu rozviazannia podatkovykh sporiv ta yoho oznaky./V.V.Tylchyk// Pravo ta upravlinnia. - 1/2012. – S.560-572

17. Rakul O. V. Administratyvno-pravove rehuliuвання fiskalnoi polityky v Ukraini: dys...dok. yuryd. Nauk.:12.00.07. / O.V.Rakul // Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv - 2010. –439 s.

18. Polyuhovich V. Harakteristika ta zmist gospodarsko-pravovoho mekhanizmu derzhavnogo reguluvannya fondovogo rinku Ukrainy./ V.Polyuhovich// Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo. – 5/2011.- S.132-134

19.Poriadok oformlennia i podiannia skarh platnykamy podatkov ta yikh rozghliadu kontroliuiuchymy orhanamy: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy № 916 vid 21.10.2015 roku [Elektron.resurs]/-Rezhym dostupu:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text>

20. Bondarenko O. Administratyvna forma vyrishennia podatkovoho sporu: perevahy ta nedoliky./ O.Bondarenko// Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 5/2019.- S.115-119

21. Administratyvne pravo Ukraïny. Povnyï kurs: pidruchnyk / za red. V. Halunka , O. Pravotorovoi. Vydannia tretie. Kyiv: Akademiia administratyvno-pravovykh nauk. 2020.- 466 s

Solodhenko S. Hritsenko H. The mechanism of administrative consideration of disputed issues in taxation: practical aspect. . - Article.

The analysis of the practice of pre-trial (administrative) appeals of disputed (conflict) issues regarding tax legislation between business entities and the State Tax Administration (controlling body), taking into account the reporting provided by the Business Ombudsman Council regarding the specified issues, established that part of the decisions of the State Tax Administration issued with violations of the rights of business entities. All this creates a negative impact and an additional burden on economic entities to restore violated rights in the implementation of economic activity and, accordingly, attractiveness for attracting both internal and external investments in the state economy. In turn, this negatively affects the filling of the state budget and the stable economic development of the state, because it is an element of the entire system of the state's economy.

The article analyzes the peculiarities of the legislation that regulates legal relations on the appeal of disputed (conflict) issues that arise between business entities and DPI (controlling body), regarding incorrectly determined amounts of monetary obligations or any other decision that contradicts the legislation or is beyond the powers of the supervisory body. The study analyzed both the practical actions of business

entities and the actions of the State Financial Institutions in relation to the appeal of decisions regarding an incorrectly determined amount of a monetary obligation or any other decision that contradicts the legislation or exceeds the powers of the supervisory body. It has been established that the legislation is subject to changes very often and because of this there are inconsistent norms, and there are gaps in the actions of the DPI in the implementation of the appeal review mechanism that can create an additional burden on business entities of both an objective and subjective nature.

In the process of the research, the definition of the mechanism of administrative-legal appeal of controversial (conflict) issues in relation to tax legislation was improved, its elements were specified and ways to improve the legislation and eliminate practical gaps in pre-trial (administrative) appeal of decisions and actions of DPI were developed.

Key words: control body, disputed issues, pre-trial settlement of the dispute, mechanism of administrative and legal regulation of tax disputes, judicial review of the dispute.

Авторська довідка:

Солодченко Сергій Вікторович, к.ю.н., доцент кафедри національної безпеки ПАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Гриценко Григорій Миколайович -к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0001-6346-525X>

Стаття надійшла до редакції: 10 квітня 2022 року

УДК 349.378

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-103-111>

МІСЦЕВЕ ОСВІТНЄ ЗАМОВЛЕННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОСТКОНФЛІКТНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Шеремет О.С., Ілларіонов О.Ю.

LOCAL EDUCATIONAL ORDER: STATEMENT OF THE PROBLEM OF STAFFING OF LOCAL GOVERNMENTS IN POST-CONFLICT TERRITORIES

Sheremet O.S., Illarionov O.Yu.

В статті розглядається окремий напрям модернізації законодавства про вищу освіту шляхом імплементації в чинне законодавство України поняття місцевого замовлення у сфері вищої освіти (місцевого освітнього замовлення) поряд із державним та/або регіональним замовленням як засобу подолання кадрового дефіциту в місцевих громадах, які зазнають на себе негативні економічні наслідки депресивності територій та воєнних дій (окупації, деокупації). У зв'язку з цим пропонується три етапи законопроектної роботи з метою побудови гармонійної та взаємопов'язаної системи норм щодо державного, регіонального та місцевого замовлення у сфері вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, модернізація законодавства про освіту, місцеве замовлення у сфері вищої освіти, місцеве освітнє замовлення.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення лютого 2022 р. в рамках вже восьмирічної війни починаючи з 2014 р. спричинило масштабні руйнування економічної системи, системи управління та освітньої інфраструктури (наукові установи, заклади вищої, фахової передвищої, професійної, професійно-технічної чи загальної середньої та дошкільної освіти). Такі події мали місце у значно меншому масштабі ще в 2014 р. – окупації території Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. Тоді агресія російської федерації мала наслідком масовий відтік населення з окупованих територій та територій, які постраждали від тимчасової окупації та

були звільнені в результаті проведення анти-терористичної операції (операції об'єднаних сил – після 2018 р.), а також з тих територій, які знаходились до 24 лютого ц.р. біля «лінії розмежування» (а по факту – лінії фронту). Серед таких осіб, які мають статус внутрішньо переміщених, виділяється наскрізна група «трудові ресурси» – особи працездатного віку, тобто особи віком від 16 років, які не досягли встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку (абз. 13. ч. 1 ст. 1 Закону України від 05.07.2012 № 5067-VI «Про зайнятість населення» [1]).

Будучи під радянською окупацією СРСР (1921-1991 рр.) освітня інфраструктура

України будувалася виходячи з потреб промислового, транспортного, будівельного та ін. галузей економіки, а також системи управління місцевого – муніципального (селища, селища міського типу, міста тощо), середнього – регіонального (області) та найвищого – державного (республіканського) рівнів. В цілому така ж структура, наприклад, на Донбасі, залишалася до 2014 р. із додаванням окремих елементів: закладів освіти (або їх структурних підрозділів) з нових освітніх напрямів: економіка, юриспруденція, державне управління тощо. Тобто тих спеціальностей, які є найбільш затребуваними органами місцевого самоврядування, соціальними сервісами (місцевими органами соціального та пенсійного забезпечення тощо), комунальними підприємствами (поряд із освітніми, технічними та професійно-технічними спеціальностями), і які (спеціальності) спрямовані на, перш за все, підтримання діяльності самих органів місцевого самоврядування як стрижня функціонування місцевого урядування територіальних громад. Але з 2014 р. – початку агресії РФ на вказаних територіях (до повномасштабного вторгнення 2022 р.) почали відбуватися процеси релокації (евакуації) освітніх закладів (переважно переміщені в інші області України за деякими виключеннями) та суттєвий відтік населення, перш за все, з вищою та передвищою фаховою освітою як біженців, внутрішньо переміщених осіб або тих, хто виїхав у пошуках нових місць роботи з більш сприятливими умовами життя та праці. З лютого відповідні процеси набули катастрофічних масштабів: трудові ресурси не просто евакуювалися в інші регіони України (разом з підприємствами та освітніми закладами або без таких), а й виїхали за кордон. На думку Ю. Гречки – керівниці проекту «Допомога українським біженцям з працевлаштуванням», кількість біженців, які не повернуться в Україну – не менше 30% [2]. А скільки внутрішніх біженців не повернуться на території довоєнного

проживання? А отже, місцеві громади на прифронтових та деокупованих територіях втратять значні обсяги трудових ресурсів навіть якщо в Україні встановиться стійкий мир. Як заповнити таку прогалину? Автори цієї статті обґрунтовано вважають, що ключову роль у відновленні трудових ресурсів має зіграти, перш за все, вища та фахова передвища освіта для відновлення функціональних здатностей органів місцевого самоврядування (громад), соціального сервісу, комунальних підприємств тощо. Окремо наголосимо, що важним завданням на постконфліктних (в т.ч. деокупованих) територіях є відновлення освітньої інфраструктури, створення умов для повернення людей, які здобули відповідну освіту та їх подальше працевлаштування, особливо це стосується молоді (молодих спеціалістів) [3]. Саме модернізація законодавства про вищу освіту та введення в правове поле поняття регіонального замовлення у сфері вищої освіти («регіонального освітнього замовлення») надає підстав вважати, що реформа піде далі та «спуститься» на найнижчий рівень – місцевий рівень із одночасним різноступеневим впровадженням поняття «місцевого освітнього замовлення» у чинне законодавство України як засобу підвищення спроможностей громад, їх компетентності та забезпечення фахового кадрового наповнення (носіями, передусім, вищої освіти) для вирішення нестандартних завдань відновлення територій, на яких відбувалися (або відбуваються) воєнні дії.

Стан дослідження. Особливості освітнього замовлення як категорії в праві розглядалися в роботах Б.В. Дерев'янка [4], Є.Ю. Савчук [5], Р.В. Шаповала [6] та ін. Місцеве (муніципальне) освітнє замовлення також розглядалося в контексті системи муніципального управління розвитком освіти [7]. Однак практика замовлення освітніх послуг на муніципальному рівні вимагає переходу від координації такої діяльності на рівні домовленостей між органами місцевого самоврядування та

навчальними закладами, до встановлення правового підґрунтя такого напрямку діяльності громад щодо кадрового забезпечення свого функціонування шляхом вдосконалення чинного законодавства про вищу освіту. Саме тому **метою дослідження** в даній статті є виявлення напрямку модернізації законодавства про вищу освіту щодо легального встановлення можливості формування та реалізації місцевого замовлення у сфері вищої освіти (місцевого освітнього замовлення) поряд із державним та/або регіональним замовленням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту» вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти [8]. Чинне законодавство про вищу освіту містить лише поняття **регіонального замовлення у сфері вищої освіти**. **Державне замовлення у сфері вищої освіти** згадується лише у ст. 72 вказаного Закону від 01.07.2014 № 1556-VII.

Регіональне замовлення у сфері вищої освіти – засіб задоволення потреб економіки держави, регіону та суспільства у кваліфікованих кадрах, забезпечення конституційного права громадян на вищу освіту шляхом укладання регіональним замовником (Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями) із закладом вищої освіти регіонального контракту на підготовку фахівців з вищою освітою (абз. 18-2 п. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту»). При цьому це визначення надане у ст. 1 «Основні терміни та їх визначення», а вказаний

абзац, який містить визначення, доданий Законом України від 18.12.2019 № 392-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» [9]. При цьому термін «регіональне замовлення у сфері вищої освіти» зовсім не імплементований у базовий Закон про вищу освіту. Ситуацію має виправити проєкт Закону України «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту» (реєстр. № 5467 від 05.05.2021), який 07.09.2021 прийнятий Верховною Радою України за основу та очікує на подальший розгляд у 2022 р. (проєкт включений до порядку денного) [10]. В цьому проєкті дещо виправляється зазначений недолік щодо відсутності розвитку положень щодо регіонального замовлення в «тілі» базового Закону про вищу освіту та розвиваються відповідні питання правового забезпечення цього питання. Отже, законодавцем буде створена модель регулювання, яка визначатиметься у загальному вигляді базовим Законом про вищу освіту (наявність базового визначення) та спеціальним законодавством: Законом «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту» та актами Кабінету Міністрів України (наприклад, Методичні рекомендації щодо формування та розміщення регіонального замовлення на підготовку фахівців та робітничих кадрів, схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 994-р та суттєво оновлені відповідними розпорядженнями від 13.06.2018 № 413-р, від

10.06.2020 № 656-р, від 29.04.2022 № 329-р.), Міністерства освіти і науки України тощо.

Цікавим є те, що в проєкті Закону України «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту» (реєстр. № 5467 від 05.05.2021) базові визначення державного та регіонального замовлення у сфері вищої освіти об'єднані в одне. Логіку законодавця слід сприймати, мабуть, таким чином, що в процесі формування та виконання державного та/або регіонального замовлення витрачаються саме державні кошти (кошти Державного бюджету України), а не кошти місцевих бюджетів як основи формування та виконання місцевого замовлення у сфері вищої освіти. Але у ст. 1 проєкту зазначається, що «державне та/або регіональне замовлення здійснюється в межах видатків державного та відповідних **місцевих бюджетів**, які передбачаються на оплату послуг з підготовки здобувачів вищої, фахової передвищої, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, післядипломної освіти на умовах державного та/або регіонального замовлення у відповідних закладах освіти». Відповідно до абз. 34 п. 1 ст. 1 Бюджетного кодексу України місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та **бюджети місцевого самоврядування**. Однак абз. 2 п. 1 ст. 1 зазначеного Кодексу містить більш вузьке поняття **бюджетів місцевого самоврядування** – бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад) [11], яке можна використати при формулюванні визначення саме місцевого замовлення у сфері вищої освіти.

Як зазначалося, поняття **державного замовлення у сфері вищої освіти** розкривається опосередковано в ст. 72 Закону України від 01.07.2014 № 1556-VII «Про вищу освіту». Так, у вказаній статті визначаються: 1) показники державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, які формуються за рівнями вищої освіти та спеціальностями з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку і торгівлі, у порядку, встановленому законом, за участю закладів вищої освіти, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, роботодавців та їх об'єднань; 2) загальний обсяг державного замовлення для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на поточний рік; 3) загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра на поточний рік; 4) загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії на поточний рік; 5) привілеї у отриманні державного замовлення для закладу вищої освіти, що має статус дослідницького; 6) принципи розміщення державного замовлення; 7) особливості розміщення державного замовлення на певних фахівців; 8) особливості розміщення державного замовлення державними замовниками без проведення конкурсу; 9) особливості розміщення державного замовлення за спеціальностями, за якими проводиться конкурс творчих та/або фізичних здібностей; 10) порядок оприлюднення інформації про обсяги розміщеного державного замовлення в розрізі закладів вищої освіти, спеціальностей і рівнів вищої освіти, крім державного замовлення, що розміщено у вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти із специфіч-

ними умовами навчання, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти; 11) обсяги фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за спеціальностями відповідних ступенів вищої освіти в залежності від кількості населення тощо. Ситуація з відсутністю базового визначення у ст. 1 Закону про вищу освіту частково виправиться з прийняттям проєкту Закону України «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту» (реєстр. № 5467 від 05.05.2021), але при цьому і без впровадження поняття місцевого освітнього замовлення (місцевого замовлення у сфері вищої освіти) положення базового Закону про освіту та вказаного проєкту потребують додаткової гармонізації.

Авторами пропонується наступний підхід до вирішення цієї ситуації. На **першому етапі** слід абз. 18-2 п. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» (містить визначення регіонального замовлення у сфері вищої освіти) викласти у редакції, ідентичній до проєкту Закону України «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту» (реєстр. № 5467 від 05.05.2021), тобто ввести визначення саме «державного та/або регіонального замовлення у сфері вищої освіти». Також необхідним є ревізія положень ст. 72 Закону України «Про вищу освіту» в частині зміни назви й змісту із доданням елементу «регіональне замовлення». Стаття матиме в такому разі назву «Стаття 72. Формування та розмі-

щення державного та/або регіонального замовлення». Чинний Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 № 5499-VI вже втратив свою актуальність [12].

На **другому етапі** проаналізувавши всі аспекти ініціатив місцевих громад щодо вирішення питань замовлення підготовки фахівців за кошти саме бюджетів місцевого самоврядування на підставі укладених відповідних меморандумів як з вищими навчальними закладами, які знаходяться у відповідному населеному пункті, так і внутрішньо переміщених закладів вищої освіти з цих територій, або з будь-якими іншими закладами, які мають відповідні фахові напрями підготовки. В цьому контексті можна запропонувати внести доповнення до Закону України «Про вищу освіту» – додати **абз. 18-3 п. 1 ст. 1** із визначенням місцевого замовлення у сфері вищої освіти, яке може виглядати наступним чином: «**місцеве замовлення у сфері вищої освіти** – засіб задоволення потреб економіки сільських, селищних, міських територіальних громад, а також районів у містах (у разі утворення районних у місті рад), забезпечення конституційного права громадян на вищу освіту шляхом укладання місцевим замовником (відповідним виконавчим органом місцевого самоврядування) із закладом вищої освіти місцевого контракту на підготовку фахівців з вищою освітою». Наявність такого визначення запустить процес визначення територіальними громадами потреб у фахівцях, визначення вищих навчальних закладів, здатних задовільнити такі потреби, перелік необхідних кадрів (спеціальностей) у «пілотному» режимі. Паралельно фахівцями, наприклад, Міністерства науки і освіти України може здійснюватися методично-просвітницька робота серед відповідальних представників громад

щодо нових можливостей та моніторинг ситуації й узагальнення практики впровадження місцевого замовлення у сфері вищої освіти (місцевого освітнього замовлення). Така практика слугуватиме напрацюванню концепції щодо формування норм статті 72-1 з назвою «Формування та розміщення місцевого замовлення», де мають бути викладені базові параметри та особливості місцевого замовлення у сфері вищої освіти. Внесення на розгляд Верховної Ради України та прийняття в цілому такого проєкту Закону України означатиме завершення другого етапу.

Третій етап впровадження місцевого замовлення у сфері вищої освіти (місцевого освітнього замовлення) в чинне законодавства має на меті комплексне врегулювання цього питання в спеціальному законодавстві шляхом розширення предмету на той час вже Закону України «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту», який 1) буде мати змінену назву «Про формування та розміщення **державного, регіонального та/або місцевого замовлення** на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту», 2) у ст. 1 Закону міститиметься положення щодо визначення місцевого замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту, місцевого замовника, місцевого контракту на підготовку, 3) за текстом Закону будуть відповідні положення щодо форму-

вання місцевого замовлення (ст. 3-1, наприклад), розміщення місцевого замовлення (ст. 4-1) тощо. У подальшому не виключена можливість імплементації і положень Закону «Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту», і висловлених авторами пропозицій у нову редакцію Закону України «Про вищу освіту», яка вже набуває актуальності.

Важливо також додати, що передумовою оволодіння фаховими навичками у період здобуття вищої освіти є практика. Відповідно до ч. 1 ст. 51 Закону про вищу освіту практична підготовка осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, здійснюється шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними закладами вищої освіти договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. Звісно, логічним і бажаним у зв'язку набуванням необхідних компетентностей здобувачем вищої освіти за місцевим освітнім замовленням є проходження такої практики у безпосереднього замовника – органу місцевого самоврядування (органу об'єднаної територіальної громади), з урахуванням всіх питань безпеки проходження такої практики, якщо замовник знаходиться або у зоні воєнних дій, або на території, що знаходиться у близькості до такої зони. При цьому з урахуванням прогресу в сфері телекомунікацій таке стажування може відбуватися дистанційно.

Висновок. Законодавство про вищу освіту має потенціал для модернізації в контексті вирішення гострої соціально-економічної проблеми громад – відтік кваліфікованих кадрів, що ставить під загрозу функціональну

спроможність органів місцевого самоврядування. Запропоновані три етапи впровадження місцевого замовлення у сфері вищої освіти (місцевого освітнього замовлення) здатні вирішити поставлену проблему, або послабити негативний вплив відповідних явищ.

Результати даного дослідження можуть бути застосовані в інших проблемних регіонах України: в окремих районах Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської та Запорізької областей, які межують з лінією розмежування (воєнних дій), які підконтрольні органам влади України, а також щодо деокупованих територій України Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської, Миколаївської областей, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, а також для територій, які є за своїм економічним станом депресивними та потерпають від відтоку населення та кваліфікованих кадрів.

Література:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.

2. Третина українців не повернеться в Україну // Інформаційно-аналітичне видання TIMES.ZT. – 30.06.2022. URL: <https://times.zt.ua/tretyna-ukraintsiv-ne-povernetsia-v-ukrainu/> (дата звернення: 10.07.2022).

3. Hudima T., Ustymenko V., Dzhabrailov R., Oliukha V., Illarionov O. Labour Market and Educational Services Trends in Post-Conflict Territories of Ukraine // European Journal of Sustainable Development. – 2021. – Vol. 10. – Iss. 3. – P. 262-272. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n3p262>

4. Деревянко Б.В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. – Донецький юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, 2014. – 504 с.

5. Савчук Є.Ю. Господарсько-правове регулювання надання освітніх послуг: дис. ... д-ра філософії з галузі знань 08 «Право» за спец. 081

«Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2021. – 217 с.

6. Шаповал Р.В. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. – 36 с.

7. Маслікова І.В. Формування менеджменту методичної діяльності в системі муніципального управління розвитком освіти: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04. – Донецьк. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2009. – 25 с.

8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004.

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти: Закон України від 18.12.2019 № 392-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – № 24. – Ст. 170.

10. Про формування та розміщення державного та/або регіонального замовлення на підготовку фахівців з вищою, фаховою передвищою освітою, наукових, науково-педагогічних кадрів, кваліфікованих робітників та слухачів підготовчих відділень закладів вищої освіти, на післядипломну освіту: проєкт Закону України реєстр. № 5467 від 05.05.2021 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5467&skl=10 (дата звернення: 10.07.2022).

11. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. № – 50. – Ст. 572.

12. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України від 20.11.2012 № 5499-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 1. – Ст. 6.

References:

1. Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – № 24. – St. 243.

2. Tretyna ukraintsiv ne povernetsia v Ukrainu // Informatsino-analitychne vydannia TIMES.ZT. – 30.06.2022. URL: <https://times.zt.ua/tretyna->

ukraintsiv-ne-povernetsia-v-ukrainu/ (data zvernennia: 10.07.2022).

3. Hudima T., Ustymenko V., Dzhabrailov R., Oliukha V., Illarionov O. Labour Market and Educational Services Trends in Post-Conflict Territories of Ukraine // *European Journal of Sustainable Development*. – 2021. – Vol. 10. – Iss. 3. – P. 262-272. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n3p262>

4. Derevianko B.V. Pravove rehuliuвання hospodarskoi diialnosti navchalnykh zakladiv: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.04. – Donetsk: yuryd. in-t MVS Ukrainy. – Donetsk, 2014. – 504 s.

5. Savchuk Ye.Iu. Hospodarsko-pravove rehuliuвання nadання osvity: dys. ... d-ra filosofii z haluzi znan 08 «Pravo» za spets. 081 «Pravo». – Donetsk: natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. – Vinnytsia, 2021. – 217 s.

6. Shapoval R.V. Administratyvno-pravove rehuliuвання osvity: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. – Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2011. – 36 s.

7. Maslikova I.V. Formuvannya menedzhmentu metodychnoi diialnosti v systemi munitsypalnoho upravlinnia rozvytkom osvity: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.04. – Donetsk. derzh. un-t upr. – Donetsk, 2009. – 25 s.

8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 37-38. – St. 2004.

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia osvity: Zakon Ukrainy vid 18.12.2019 № 392-IX // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2020. – № 24. – St. 170.

10. Pro formuvannya ta rozmishchennia derzhavnoho ta/abo rehionalnoho zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv z vyshchoiu, fakhovoiu peredvyshchoiu osvitoiu, naukovykh, naukovopedagogichnykh kadriv, kvalifikovanykh robitnykiv ta slukhachiv pidhotovchykh viddilen zakladiv vyshchoi osvity, na pisliadyplomnu osvitu: projekt Zakonu Ukrainy reiestr. № 5467 vid 05.05.2021 // Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5467&skl=10 (data zvernennia: 10.07.2022).

11. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2010. № – 50. – St. 572.

12. Pro formuvannya ta rozmishchennia derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv, naukovykh, naukovopedagogichnykh ta robitnychykh kadriv, pidvyshchennia kvalifikatsii ta perepidhotovku kadriv: Zakon Ukrainy vid 20.11.2012 № 5499-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2014. – № 1. – St. 6.

Sheremet O.S., Illarionov O.Yu. Local educational order: statement of the problem of staffing of local governments in post-conflict territories. – Article.

The article considers a separate direction of modernization of the legislation on higher education by implementing into the current legislation of Ukraine the concept of local ordering in the field of higher education (local educational ordering) along with state and/or regional ordering as a means of overcoming the personnel shortage in local communities that are experiencing negative economic consequences of depressed areas and military actions (occupation, de-occupation). In this regard, three stages of legislative work are proposed with the aim of building a harmonious and interconnected system of norms regarding state, regional and local orders in the field of higher education. The first stage is proposed to be devoted to updating the provisions of the basic Law of Ukraine «On Higher Education» with the simultaneous harmonization of its provisions with draft laws of Ukraine, which are at the final stage of consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine. At the second stage, it is proposed to pay attention to methodical and educational work among responsible representatives of communities regarding new opportunities and monitoring of the situation and generalization of the practice of implementing local order in the field of higher education (local educational order). The third stage of the implementation of the local order in the field of higher education (local educational order) in the current legislation aims to comprehensively regulate this issue in special legislation (except for the provisions of the basic Law of Ukraine «On Higher Education»).

Keywords: higher education, modernization of education legislation, local order in the field of higher education, local educational order.

Авторська довідка:

Шеремет Олег Семенович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, філософії та політології, ректор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна. <https://orcid.org/0000-0002-9512-991X>

Ілларіонов Олександр Юрійович, старший науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», м. Київ, Україна. <https://orcid.org/0000-0003-0985-3838>

Стаття надійшла до редакції 21 червня 2022 р.

УДК. 657.6

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-112-117>

ЗАВДАННЯ АУДИТУ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ

Корнієнко І.С.

AUDIT OBJECTIVES IN THE CONTEXT OF CONTROL LIBERALIZATION

Kornienko I. S.

Анотація. Проаналізовано діяльність Аудиторської палати України (АПУ) та Спільки аудиторів України (САУ). На основі їх оцінки охарактеризовано економіко-правові заходи щодо вирішення поточних проблем у сфері аудиту та окреслено проблеми, що мають системний характер. Обґрунтовано актуальність проблематики зміни вимог щодо сплати податку та єдиного соціального внеску з боку підприємців, внутрішньої організації суб'єктів аудиторської діяльності та зовнішньої організації контролю аудиторської діяльності. Викладено аналіз положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 5 березня 2022 року за № 2120-IX. Надано практичний коментар Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки».

Ключові слова: аудиторська діяльність, воєнний стан, контроль у сфері господарювання, аудит, внутрішня організація суб'єктів аудиторської діяльності.

Важливим інструментом підтвердження та/або отримання юридичних фактів вважають результати незалежних перевірок та аудиту. Умови та вимоги щодо надання аудиторських послуг та здійснення аудиторської діяльності закріплено у ГК України та спеціальному законодавстві. Стан спеціального законодавства критично оцінюється Аудиторською палатою України та Спількою аудиторів України на предмет складності його практичної реалізації.

У довоєнний період аудиторська діяльність в Україні, будучи елементом інфраструктури ринкової економіки, знаходилася у стані виявлення потреб нормативного регулювання, яке б сприяло її подальшому розвитку. Формування цілісної системи аудиту в

Україні не було завершено з різних причин. притаманних мирному життю. Зокрема, відбулася лібералізація контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Але аудит у сфері господарювання в умовах війни та у післявоєнний період має свої особливості, обумовлені лібералізацією контролю у сфері господарювання.

Стан вивчення проблеми. Вагомий внесок у наукову розробку дослідження проблем правового забезпечення аудиторської діяльності зробили українські вчені-економісти. Зокрема, це відомі науковці: М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, С.О. Столярова, М.Ф.Огійчук, В.В.Галкін В.В., В.М. Жук В.М. та інші.

У галузях правової науки досліджуються проблеми у сфері забезпечення авторитетності висновків аудиту для настання правових наслідків за його результатами. Так, О.С. Горяєва виконала дисертаційне дослідження, в якому обґрунтувала поняття правових гарантій забезпечення якості послуг у сфері аудиту [1, с. 3–4]. А.А. Петренко наголошує на значимості аналізу аудитором отриманих даних у справі зменшення ризику виникнення помилок, а також – оптимізації організації і ведення бухгалтерського обліку. Він робить акцент на такому основному завданні аудиту як не лише встановлення достовірності фінансової звітності, але й її відповідності законодавству [2, с. 1130–1132]. Про якість аудиторського аналізу, яка впливає на правові наслідки його результатів, а відтак – на рівень авторитетного сприйняття результатів аудиту висловлюються О.В. Шаповалова та А.В. Сидорчук. Вони обґрунтовують доцільність постановки правової проблеми обліку аудиторської діяльності як чинника авторитетного сприйняття її результатів. Її розв'язання є актуальним для пратики детінізації економіки та повернення у межі нормативної поведінки платників податків (суб'єктів господарювання). Також дослідники пропонують активізувати пошукову діяльність щодо вивчення правових проблем обліку аудиторської діяльності фахівця в електронній формі, спеціально призначений для розміщення у зведеному реєстрі результатів аудиту. [3, с. 1130–1132].

Натомість зараз законодавство про аудиторську діяльність в Україні перебуває у стані адаптації до адекватного нормативного регулювання для умов воєнного стану.

Ціль статті – обґрунтування актуальності проблеми методологічних і організаційних засад належної адаптації законодавства нашої країни про аудиторську діяльність ті нагальної потреби її наукового опрацювання відповідно до умов лібералізації контролю.

В умовах воєнного стану контроль у сфері господарювання значно змінюється. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» було припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, Водночас доцільним визнається проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих, законодавством визначених, сферах. Йдеться про запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави.

Внесено корективи щодо вимог сплати єдиного податку, заповнення фізичною особою – підприємцем податкової декларації платника єдиного податку. Також відбулося звільнення від обов'язку сплати єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ) з боку підприємців. Підставою став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 5 березня 2022 року за № 2120-ІХ. Вищезазначені вимоги поширюється на підприємців – платників єдиного податку 1-ї та 2-ї груп. Вони з 1 квітня 2022 року і до припинення дії правового режиму воєнного стану отримали право не сплачувати єдиний податок. Але не скористатися цим правом вони можуть. І тоді, ті, хто сплачує єдиний податок добровільно, виступають взірцем економічного патріотизму.

Відбулися зміни щодо обов'язку сплати єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ). Фізичні особи –підприємці, в тому числі ті, які

обрали спрощену систему оподаткування, звільнені з 1 березня 2022 року та на 12 місяців після припинення воєнного стану, від сплати чувати ЄСВ за себе. Отже розрахунок ЄСВ у складі податкової декларації також здійснювати не потрібно та заповнювати відповідний реквізит такж. Законом передбачена і можливість для роботодавців – платників єдиного податку, які обрали спрощену систему оподаткування, не сплачувати ЄСВ за працівників, яких було призвано під час мобілізації на військову службу, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» тому, що ЄСВ за таких працівників на час мобілізації буде сплачуватись із державного бюджету.

Але не варто сподіватися, що лібералізація контролю у сфері господарювання в умовах воєнного стану та спрощення вимог до суб'єктів контролю у частині оподаткування послаблює його превентивну функцію. Належний контроль Бюро економічної безпеки (далі - БЕБ) України дозволяє викривати та припиняти схеми ухилення від сплати податків. Наприклад встановлено групи нерезидентів Російської федерації, які ухилились від сплати податків в особливо великих розмірах. Внаслідок здійснення процедури недопущення втрат бюджету на товарно-матеріальні цінності (добрива, катанка металева), арештовано товарно-матеріальних цінностей понад 130 млн грн. Також було арештовано 420 вагонів орієнтовною вартістю 500 млн грн. Вирішується питання про їх передачу для використання Укрзалізницею.

“Бюро економічної безпеки України продовжує оцінку товарів що знаходяться у вагонах. Загальна вартість арештованих вагонів становить понад 15 млрд грн. Вартість товарно-матеріальних цінностей у вагонах оцінюється в 3 млрд грн. Всього БЕБ забезпечило накладення арешту на активи Росії та Білорусії на суму близько 30 млрд грн. (Із інтерв'ю Директора БЕБ Вадима Мельника).

Внаслідок належного здійснення контролю на території Вінницької області було упереджено розтрату бюджетних коштів у розмірі понад 2,6 мільйони гривень. Одна з бюджетних установ Вінницької області, на офіційному веб-сайті prozorro.gov.ua оприлюднила звіти по договору про проведення закупівель товарів медичного призначення. Аналітичне опрацювання їх зміст дозволило встановити низку умов договору. Так, ціна обладнання становила понад 2,6 млн грн., але на сайті виробника ціна такого обладнання вказана майже 2 млн грн. Таким чином, завищення вартості закупівлі склало понад 600 тис. грн. З метою забезпечення економічної безпеки держави, БЕБ ініціювало розірвання договору поставки.

#новини #Бюро економічної безпеки

Вищевикладені аргументи дозволяють константувати, що заявлена проблематика стає актуальною для опрацювання питань аудиту у сфері господарювання у воєнний та післявоєнний період

Внаслідок ого, що численні заходи контролю відмінюються, призупиняються, а інші – активізуються, нівелюються, а, отже, і аудит теж має особливості вимог до процедури його проведення. Особливості обумовлюються цілями та завданнями аудиту, а вони дещо змінюються під час війни.

Тому Органом суспільного нагляду за аудиторською діяльністю було ініційовано проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки». Зміст відповідного законопроекту було ухвалено рішенням Ради нагляду за аудиторською діяльністю від 21 березня 2022 року № 3/45. Він був зареєстрований 04 травня 2022 року за № 7347.

На засіданні Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики 10 травня 2022 року його було розглянуто та підтримано. А вже 31 травня 2022 року його було прийнято із введенням в дію з дня, наступного за днем його опублікування. Набуття чинності відбулося 17.06.2022.

Основною метою нового Закону є створення правових механізмів стимулювання аудиторської діяльності та захисту інтересів аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності у період дії воєнного стану або/та післявоєнного відновлення економіки. Важливі новації закону знайшли відображення у наступних положеннях. Зокрема, передбачається виключення з Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності (далі – Реєстр) низки аудиторів. Ознаки, за якими передбачається виключення, є наступними: тих, які мають громадянство країни, що здійснює збройну агресію проти України; тих, які включені до відповідних публічних реєстрів країни, що здійснює збройну агресію проти України, або працюють чи мають власність; тих, які здійснюють управління аудиторськими фірмами, що зареєстровані у країні, що здійснює збройну агресію проти України, а також суб'єктів аудиторської діяльності, які мають у складі засновників (учасників, акціонерів) прямо або опосередковано громадян чи суб'єктів господарювання країни, що здійснює збройну агресію проти України, а також які є учасниками мережі, зареєстрованої на території країни, що здійснює збройну агресію проти України. Передбачається заборона на включення до Реєстру відповідних аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності [5].

Наступна новація закону стосується зменшення фінансового навантаження на аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Пропонується тимчасова відміна сплати внесків у відсотках від суми договорів з обов'язкового

аудиту на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та Аудиторської палати України. Зокрема, передбачається зменшення фіксованого платежу до обсягу однієї мінімальної заробітної плати на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю та 0,1 мінімальної заробітної плати на користь Аудиторської палати України, а також звільнення суб'єктів аудиторської діяльності від сплати членських внесків до Аудиторської палати України.

Виваженою слід вважати новацію щодо тимчасового зупинення вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо застосування стягнень за несплату відповідних внесків аудиторами та суб'єктами аудиторської діяльності [6]. Виправданим також є спрощення порядку атестації. Так, спрощення порядку розповсюджується на осіб-претендентів у аудитори, які мають вищу освіту та досвід роботи у сфері бухгалтерського обліку, ревізії, права, фінансів, банківської справи, економіки або аудиту не менше трьох років. За наявності цих умов претенденти у аудитори атестуються за результатами складання лише кваліфікаційного іспиту. Організаційні заходи щодо його проведення пропонується покласти на Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Також тимчасово зупиняються вимоги щодо проходження стажування кандидатів у аудитори та щодо проходження аудиторами безперервного професійного навчання.

Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» було передбачено строки подання змін у відомостях, внесених до Реєстру, періодичності проходження суб'єктами аудиторської діяльності контролю якості аудиторських послуг та строк виконання суб'єктами аудиторської діяльності обов'язкових рекомендацій, а також строк розгляду дисциплінарних справ аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності [6].

Тимчасове зупинення перебігу строків, встановлених новим Законом, є виправданим.

Внутрішня організація суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, також потребує спрощення деяких вимог. Тому виправданою є запропоноване у новому Законі скасування вимоги щодо наявності у складі таких аудиторських фірм двох осіб, які пройшли атестацію відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», або мають сертифікат (диплом) професійних організацій, який засвідчує знання міжнародних стандартів фінансової звітності.

Зовнішня організація контролю аудиторської діяльності суб'єктів також потребує лібералізації. Тому проведення перевірок контролю якості протягом періоду військового стану та 6 місяців після його скасування лише за згодою суб'єктів аудиторської діяльності, слід визнати доречним та вчасним.

Висновок.

В умовах воєнного стану контроль у сфері господарювання обумовлює особливості аудиту у сфері господарювання в умовах війни та у післявоєнний період. Тому прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» щодо забезпечення аудиторської діяльності на період дії воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки» є вчасним, а його новації – виправданими. Науково-практичний коментар та тлумачення положень вищезазначеного Закону стає новим актуальним напрямом економіко-правових досліджень.

Література:

1. Горяєва О.С. Правове регулювання здійснення аудиторської діяльності в Україні: автореф.

дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. Київ, 2014. 21 с.

2. Петренко А.А. Стаття 363. Хозяйственный кодекс Украины: научнопрактический комментарий / под. общ. ред. А.Г. Бобковой. Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. С. 1130–1132.

4. Шаповалова О.В., Сидорчук А.В. Облік аудиторської діяльності як чинник авторитетного сприйняття її результатів. Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції науковців, юристів та аспірантів. – 20-21 травня 2020 р. – Северодонецьк: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – С. 139-141.

5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність». Голос України. №142 від 16.06.2022.

6. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 9, стор. 5, Ст. 50.

7. Порядок проведення внутрішнього аудиту (контролю) у фінансових установах: затв. розпорядженням Національної комісії, що здійснює держане регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 05.06.2014 р. № 1772 // Офіційний вісник України. 2014. № 63. Ст. 1751.

Reference:

1. Horiaieva O.S. Pravove rehuliuвання zdiisnennia audytorskoi diialnosti v Ukraini: avto-ref. dys. ... kand. yur. nauk: spets. 12.00.04 – hos-podarske pravo, hospodarsko-protsesualne pravo. Kyiv, 2014. 21 s.

2. Petrenko A.A. Statia 363. Khoziaistvennyi kodeks Ukrainy: nauchnopraktycheskyi kommentaryi / pod. obshch. red. A.H. Bobkovo. Kharkov: Yzdatel FL-P Vapniarchuk N.N., 2008. S. 1130–1132.

4. Shapovalova O.V., Sydoruk A.V. Oblik audytorskoi diialnosti yak chynnyk avtorytetnoho spryiniattia yii rezultativ. Pravovi zasoby zabezpechennia ta zakhystu prav liudyny: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii naukovtsiv, yurystiv ta aspirantiv. – 20-21 travnia 2020 r. – Sievierodo-netsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2020. – S. 139-141.

5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist». Holos Ukrainy. №142 vid 16.06.2022.

6. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audyt-torsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 r. № 2258-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 9, stor. 5, St. 50.

7. Poriadok provedennia vnutrishnoho audytu (kontroliu) u finansovykh ustanovakh: zatv. rozporiadzhenniam Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhane rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh vid 05.06.2014 r. № 1772 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2014. № 63. St. 1751.

Kornienko I. S. Audit objectives in the context of control liberalization.

The activity of the Audit Chamber of Ukraine (APU) and the Union of Auditors of Ukraine (SAU) was analyzed. Based on their assessment, economic and legal measures to solve current problems in the field of audit are characterized and problems of a systemic nature are outlined. The relevance of the issue

of changing the requirements for tax payment and the single social contribution on the part of entrepreneurs, the internal organization of audit activity subjects and the external organization of audit activity control is substantiated. The analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms for the period of martial law" dated March 5, 2022 under No. 2120-IX is presented. A practical commentary on the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Auditing Activities" regarding the provision of auditing activities during the period of martial law and post-war recovery of the economy has been provided.

Keywords: *audit activity, martial law, control in the field of management, audit, internal organization of audit activity subjects.*

Стаття надійшла до редакції 02 червня 2022 р.

УДК 351.851.

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-118-126>

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Панов І. В., Татаренко Г. В.

GENESIS OF THE CONCEPT OF DECENTRALIZATION OF POWER

Panov I. V., Tatarenko H. V.

Децентралізація є складним поняттям, що включає такі аспекти як адміністративно-територіальний устрій держави, система органів публічної адміністрації та розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Існуючі сьогодні концепції децентралізації публічної влади є своєрідним результатом боротьби протиріч філософських, політичних, економічних поглядів. У роботі здійснюється аналіз генези ідеї децентралізації в європейській політико-правовій традиції, досліджується поняття «децентралізація» з позицій історіографії та методології формування публічної влади, проводиться узагальнення основних сучасних концепцій децентралізації влади; аналізується вплив процесів глобалізації на децентралізацію публічної влади. Дослідження базується на правовому аналізі значення та форм запровадження стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування.

У роботі зроблено висновок щодо необхідності вивчення досвіду держав з високим рівнем децентралізації. Визначено, що формування демократичних інститутів у галузі розвитку місцевого самоврядування може бути цікавим для України з урахуванням особливостей регіонального розвитку та розвитком муніципально-цивільного партнерства. Наголошено на важливості проведення досліджень адміністративних аспектів децентралізації, як способу формування публічної влади та ефективного розподілу повноважень управлінського характеру.

Ключові слова: децентралізація, концепція, генезис, демократія, місцеве самоврядування, публічна влада, управління, адміністративна децентралізація, фінансова децентралізація, деконцентрація, делегування..

Вступ. Проблематика формування парадигми взаємин між органами центральної державної влади та муніципальними органами влади була і є предметом гострих наукових дискусій. Політичні, економічні, філософсько-історичні та правові аспекти зазначеної проблематики спрямовані на пошук оптимально-ефективних форм взаємодії центральної та муніципальної влади.

На сучасному етапі розвитку України як правової, соціальної та демократичної держави, виникають проблеми балансу співвід-

ношення державного та муніципального управління засобами ефективного розподілу функцій між управлінськими суб'єктами. Постає необхідність вивчення світового управлінського досвіду та успішних практик впровадження принципів децентралізованого управління з метою розуміння прогалин і виділення управлінських форм, що не виправдали себе.

Державна політика більшості демократичних держав, передбачає децентралізацію влади - передачу від органів центральної виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, а також

фінансових ресурсів і відповідальності. Наразі децентралізація публічної влади є одним з проявів принципів верховенства права і демократичного врядування в процесі становлення і розвитку державного конституціоналізму.

Проблематика, пов'язана з процесами децентралізації владних повноважень, традиційно викликає підвищений інтерес як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Як політико-правове явище децентралізація розглядається в різних аспектах, що викликають активні наукові дискусії. У вітчизняній юриспруденції існує значна кількість фундаментальних досліджень в сфері децентралізації влади, зокрема свої роботи присвятили цій темі: Ю. М. Андрійчук, М.О. Баймуратов, К. О. Ващенко, О.В. Євсюкова, Я.Ф. Жовнірчик, І.В. Козюра, В.С. Куйбіда, В.Ф. Погорілко, В. В. Савенок, В.А. Телицька, А. С. Чиркін.

Незважаючи на значну кількість дослідження питань, пов'язаних з децентралізацією слід зазначити, що переважно дослідження стосувалися проблем теоретико-правового та конституційного регулювання, а сфера досліджень адміністративних аспектів децентралізації носить вузький характер і вимагає, на наш погляд, більш пильної уваги.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного наукового аналізу правової природи децентралізації державної влади з позицій адміністративного права

Виклад основного матеріалу. Сучасна концепція децентралізації публічної влади є результатом пошуку найкращої форми організації цієї влади, це своєрідний підсумок боротьби протиріч філософських, політичних, економічних поглядів.

Встановлення змістовного наповнення категорії «децентралізація» дозволяє закріпити однакове розуміння даного терміну та окреслити межі дослідження цієї юридичної конструкції, що використовується при характеристиці громадського управління.

Поняття «децентралізація» має латинське коріння: «de» – заперечення, «centralize» – середній, центральний. Таким чином децентралізація – це заперечення чи ослаблення повноважень центральних органів влади та розширення прав місцевих органів управління.

Вчення про державне управління почало формуватися як складова частина вчення про державу і право ще за часів античності. Аристотель розглядав державне управління як частину суспільного життя, що вкладається в політичну сферу. Необґрунтоване та повне усунення громадян від управління справами держави може призвести, на думку Аристотеля, до заколоту: «...[громадяни], виходячи зі своїх передумов, якщо вони не отримують своєї частки у державному управлінні, піднімають заколот» [1].

Візантійський імператор Діоклетіан, шляхом поділу в 286 р імперії на Західну та Східну, фактично застосував принцип децентралізації, довіривши управління Західною імперією Максиміану Геркулію, залишивши під керуванням Схід імперії. В 293 Діоклетіан ввів систему тетрархії або чотиричасткового управління, здійснюваного тетрархами: двома старшими імператорами-августами і двома молодшими імператорами-цезарями.

У третій книзі діалогу «Про закони» Цицерон, викладаючи своє уявлення про ідеальну державу, говорить про народні збори, пропонуючи покласти на керівні магістрати всю відповідальність за порушення, що відбуваються на зборах, і ввести процедуру голосування відкритого і закритого (за допомогою табличок) типу [2].

У Книзі III «Філософських трактатів «Про Закони» Цицерон, посилаючись на Платона, пише: Отже, треба, щоб існували магістрати (Платон, «Закони», VI, 751 А); адже без їхньої мудрості та старанності громадянська громада існувати не може, і розподілом повноважень між ними підтримується весь

державний устрій. При цьому має бути встановлений не тільки для магістратів міра їхньої влади, але й для громадян міра їхньої покорі. Адже і той, хто розумно наказує, рано чи пізно повинен буде підкорятися, а той, хто покірно підкоряється, гідний того, щоб рано чи пізно почати повелівати (Платон, «Закони», VI, 762 В) [3, С.2]

Згодом підходи до визначення форм та методів державного управління змінювалися відповідно до етапів розвитку держави і права. Державна влада почала співвідноситися з поняттям відповідальності за прийняті рішення, з розподілом фінансових та матеріальних ресурсів. Законодавче закріплення понять у сфері державного управління, розподілу владних повноважень та відповідальності можна знайти у роботах римських юристів. Зокрема, обґрунтовуючи ідею поділу права на приватне та публічне Ульпіан писав: «Публічне право, яке (належить) до положення Римської держави, приватне, яке (ставиться) на користь окремих осіб; існує корисне у суспільному відношенні та корисне у приватному відношенні» [4, С.5]

Вплив римського права на формування та розвиток континентальної та англосаксонської правових систем сучасності не підлягає сумніву. Саме римське право лежить в основі матеріальної та формальної теорії поділу права на публічне та приватне.

У межах цього дослідження інтерес представляє саме формальна теорія, за якою: «... публічне право сприймається як система централізації, а приватне право, як система децентралізації правового регулювання» [5, С. 55]. І.А. Покровський, приймаючи за основу формальну теорію поділу права на публічне та приватне, розробив теорію централізації та децентралізації правового регулювання, згідно з якою «...публічне право є системою юридичної централізації відносин, то громадянське право, навпаки, є системою юридичної децентралізації: воно по самому

своїй суті передбачає для свого буття готівку безлічі центрів, що самовизначаються [6].

На думку Пітера Морґоса: «Кілька останніх десятиліть поняття децентралізації є основним в Європі, воно також стало об'єднуючим гаслом щодо економічного розвитку регіонів у цій частині світу. Децентралізація як концепція набуває безліч форм, з урахуванням історії країн, їх географічних особливостей, рівня розвитку, культури та підходів до державного управління» [7, с. 40].

У контексті історичного розвитку ідея децентралізації пройшла через три значні етапи: перший етап охопив період з кінця XIX і в першу половину XX століття; другий етап – після Другої світової війни та до початку XXI ст.; третій – початок XXI століття до наших днів.

Перший етап формування і поширення ідеї децентралізації публічної влади ознаменувався розвитком теорії суверенної монолітної держави (автор Жан Боден) і протилежної їй теорії федеративного державного устрою (автор Йоган Алтузіус) Полеміка між прихильниками і противниками теорій створила основу для пошуку оптимальних форм державного устрою і побудови взаємозв'язків між його складовими. Зокрема, значний внесок у визначення істотних ознак і формулювання ідеї децентралізації внесли такі європейські мислителі, як І. Кант, Г. Моль (сформували поняття громадянського суспільства і правової держави), А. де Токвіль, Л. Дюгі, М. Оріу обґрунтували ідею парламентаризму як основи демократії і принципу поділу влади.

Виокремлення та правове закріплення інституту місцевого самоврядування дало новий імпульс для розвитку концепції децентралізації загалом та адміністративної децентралізації зокрема. Величезне значення для становлення місцевого самоврядування мали так звані комунальні революції у Західній Європі XI-XIII, внаслідок яких з'явилося комунальне самоврядування, яке означало звільнення міст

від влади феодалів та створення міських органів самоврядування: магістратів та виборних рад, що мали незалежність від центральної влади. Як правило очолювала комуну міська рада, на засіданні якої обирався мер, обраним чиновникам підпорядковувалася міська адміністрація. Норми комунального самоврядування закріплювалися у хартіях міст (Хартії вольностей) і регулювали права на створення виборних органів міського самоврядування, привілеї міської громади, особисті свободи та майнові права її членів, систему управління містом, повноваження, структуру та порядок формування органів міського самоврядування. Яскравим прикладом прояву ідеї децентралізації державної влади в Європі є Магдебурзьке право, що закріплювало особливу систему міського самоврядування, яка в XIX ст. переросла в систему місцевого самоврядування європейських держав в цілому.

Основоположник німецької соціології права Георг Еллінек, обґрунтовуючи доцільність децентралізації влади, писав: «Неможливість в достатній мірі ознайомитися з центру з реальними життєвими відносинами окремих частин держави; непридатність чужої потребам народу і соціально відірваної від нього бюрократії до плідної управління; прагнення підняти самодіяльність громадян і таким чином пробудити і посилити в них інтерес до держави; посилення почуття політичної відповідальності у керованих, якщо їм надається участь в справах правління і управління; необхідність для законодавства і управління зважати на місцеві та професійними інтересами; гарантування законності управління на противагу сваволі центральних установлений; перенесення на зацікавлених витрат місцевого управління, - такі найголовніші мотиви (наше перерахування аж ніяк не представляється вичерпним), що обґрунтовують вимогу децентралізації в різних її видах» [8, с.316].

Науковець висунув тезу про те, що самоврядування виникло в результаті зростання сучасного державного порядку, покликаного звільнити державу від шкідливих наслідків абсолютизму [8, с.316]. В якості основних форм децентралізації Георг Еллінек називає децентралізацію адміністративну та децентралізацію у формі самоврядування [8, с.318].

Сучасні концепції децентралізації дозволяють виділити наступні, найбільш значущі для формування системи державного управління і політичного устрою, її форми: політична, адміністративна, фінансова децентралізація.

Змістом політичної децентралізації є наділення територіальних одиниць та їх представників (регіональне представництво) широкими повноваженнями щодо прийняття політичних і управлінських рішень.

Адміністративна децентралізація характеризується перерозподілом, делегуванням повноважень між рівнями влади: центральної та регіональної (місцевої/муніципальної). На думку Г. Еллінека адміністративна децентралізація передбачає, що «... поруч з єдиними для всієї держави центральними установами організовуються посередницькі і місцеві установи, самостійні у здійсненні своїх адміністративних функцій і в рішенні підвідомчих їм справ. Навіть держава, в якій найбільш послідовно проведений принцип централізації, вимушена надати підлеглим установам самостійну компетенцію, так як видається абсолютно неможливим ставити все акти управління в залежність від індивідуально визначених вказівок центральних установ або вимагати затвердження їх вищою владою» [8, с.320].

Фінансова (бюджетна, фінансова) децентралізація в своїй основі містить чітке закріплення відповідних джерел надходжень або трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і

делегованих повноважень при збереженні фінансової відповідальності. Фінансова децентралізація передбачає встановлення збалансованої системи справляння загальнодержавних і місцевих податків і зборів, отримання від центрального уряду грантів, міжбюджетних трансферів, місцевих позик.

На першому етапі розвитку ідеї децентралізації влади сформувалася англосаксонська модель децентралізації публічної влади (Австралія, Канада, США, Нова Зеландія), яка передбачає здійснення місцевого самоврядування виключно органами самоорганізації населення на місцях без втручання в цю сферу з боку центральних органів виконавчої влади. При даній моделі представницькі органи управління наділені широкою автономією, у своїй відсутності пряме підпорядкування нижчестоящих органів вищим. Значними повноваженнями зазвичай наділяються різного роду комісії (комітети) місцевих представницьких органів, які відіграють значну роль у розробці та прийнятті рішень а населення наділене правом обирати низку посадових осіб.

Після Другої світової війни і до початку ХХІ століття пройшов другий етап становлення ідеї децентралізації державного управління, в ході якого відбулися поняття децентралізації закріпилося на конституційному рівні в багатьох державах. Рада Європи прийняла ідею децентралізації публічної влади як одну з базових передумов становлення демократичного суспільства і зміцнення ролі місцевого самоврядування. Для закріплення ідеї 15 жовтня 1985 року була прийнята Європейська хартія місцевого самоврядування. Європейська хартія місцевого самоврядування визначає повноваження органів місцевого самоврядування щодо вирішення будь-яких питань, що стосуються сфери їх компетенції, забороняє надмірне втручання центральної влади в діяльність органів місцевого самоврядування, за винятком випадків, передбачених

законодавством [9]. Ратифікація Європейської хартії призвела до прийняття, в більшості європейських держав, законів про місцеве самоврядування, які сприяли зростанню повноважень місцевих державних органів і установ та посиленню ролі регіонів у вирішенні як локальних, так і загальнодержавних питань.

Модель децентралізації, що сформувалася в європейських країнах, іменується континентальною і передбачає надання населенню права на самовизначення. Згідно положень Європейської хартії місцевого самоврядування зміст місцевого самоврядування полягає в гарантованому державою праві і реальній здатності самих територіальних громад громадян (територіальних колективів) і сформованих ними органів самостійно і під свою відповідальність вирішувати певні питання в сфері публічного управління, діючи в межах конституції і законів відповідної держави. Органи місцевого самоврядування визнаються однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму.

Третій етап розвитку ідеї децентралізації державного управління - початок ХХІ століття і наші дні. На даному етапі тривають реформи децентралізації влади, вдосконалюється законодавча база. Нині європейська тенденція формування нової управлінської моделі виходить з концепції належного управління, реалізуючи цілісний підхід до визначення сфери місцевого управління та децентралізації, продовжуючи вдосконалення національних законодавств.

Значні конституційні зміни з метою впровадження принципів децентралізації та реалізації положень Європейської хартії місцевого самоврядування відбулися в Україні. Законодавча база реформи почала формуватися в Україні з квітня 2014 року зі прийняттям Кабінетом Міністрів України Розпорядження про схвалення «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» на підставі якої був

затверджений План заходів щодо реалізації Концепції [10; 11]. Положення Концепції та Плану щодо її реалізації могли бути втілені в життя тільки шляхом прийняття відповідних змін до Конституції України з подальшим формуванням пакета нового законодавства.

Передбачувані зміни повинні стосуватися особливостей формування виконавчих органів обласних та районних рад, визначення адміністративно-територіальних одиниць - громад (ОТГ) і реорганізації місцевих державних адміністрацій до органів контрольно-наглядового типу.

У зв'язку зі складною політичною і економічною обстановкою на даному етапі в Україні реформа децентралізації проходить в рамках чинної Конституції.

У 2015 був прийнятий Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», завдяки якому збільшення і об'єднання громад здійснювалося шляхом добровільного об'єднання з урахуванням думки громадян, визначення потенційних ресурсних можливостей території для економічного і соціального розвитку та можливості забезпечити надання якісних послуг мешканцям [12]. З моменту прийняття Закону в Україні 1070 ОТГ, з них в 936 ОТГ відбулися перші місцеві вибори.

Згідно прийнятого Закону України від 16.04.2020 № 562-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» [13], Кабінетом Міністрів України визначені адміністративні центри і фактично сформувалася нова система адміністративно-територіального устрою, і має два рівні: базовий і субрегіональний (районний) рівні з урахуванням стандарту ЄС NUTS 3 (Номенклатура територіальних одиниць для цілей статистики) [14].

Зокрема, з наявних раніше 490 районів в яких проживало від 6 тис. До 180 тис. Жителів

тепер сформовано 136 районів в яких проживає від 150 тис. жителів [15]. Інтереси громадян, які проживають на території ОТГ, представляють обрані голова, депутатський корпус і виконавчі органи ради ОТГ. У населених пунктах, які увійшли до складу ОТГ, право жителів на місцеве самоврядування та надання послуг громадянам забезпечують обрані ними старости.

Так само були прийняті зміни, що сприяють фінансовій децентралізації шляхом внесення змін до чинних Бюджетний і Податковий кодекси України, в результаті яких в розпорядженні місцевих органів самоврядування отримано більше фінансів для підвищення економічної спроможності, зокрема ОТГ отримали повноваження і ресурси, які мають міста обласного значення, наприклад - зарахування до місцевих бюджетів ОТГ 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження. На місцях повністю залишаються надходження від податків: єдиного, на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

Реформи в Україні тривають, тому що необхідно внести зміни до Конституції України щодо закріплення системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Активно йде процес створення та адміністрування Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів України в рамках виконання нової бюджетної програми «Електронне урядування в сфері розвитку громад і територій України». Таким чином, мета політики децентралізації влади в Україні полягає у визначенні та конституційному закріпленні основ адміністративно-територіального устрою держави, порядку створення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів відповідно до європейських стандартів і положень Європейської хартії місцевого самоврядування.

Висновки. Актуальність децентралізації публічної влади на сучасному етапі обумовлена існуючим в суспільстві запитом на залучення населення в управлінські процеси, отримання якісних адміністративних послуг, підвищення рівня відповідальності за прийняті управлінські рішення. Вивчення досвіду держав з високим рівнем децентралізації доводить, що наділення місцевих органів самоврядування широкими повноваженнями, в прийнятті рішень, можливостями розпорядження фінансовими ресурсами, при дотриманні балансу взаємозв'язку з центральними органами влади, підзвітності перед населенням, розробленими механізмами контролю та притягнення до відповідальності є найбільш ефективною формою управління. Для України подібний досвід формування демократичних інститутів в галузі розвитку місцевого самоврядування може бути цікавим, з урахуванням особливостей регіонального розвитку і формування муніципальної-цивільного партнерства.

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
2. М.Т.Ціцерон. Про державу. Про закони. Про природу богів. К.: Основи, 1998. 476 с. - С.: 29-154.
3. Диалоги о государстве - о законах / Марк Туллий Цицерон; Сост.: Веселовский И.Н., Горенштейн В.О., Утченко С.Л.; Отв. ред.: Утченко С.Л. - М.: Наука, Ладомир, 1994. - 223 с.
4. Основы римского частного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.
5. Даньков А.А. Обеспечение баланса публичных и частных интересов в сфере правосудия. Дис....канд. юрид.наук.12.00.01. М., 2014 – 238 с.
6. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский; МГУ им. М.В. Ломоносова. Каф. гражд. права юрид. фак. - Москва: Статут, 1998. - 353 с

7. Моргос П. Процес децентралізації: деякі основні концепції розподілу повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади. Економічний часопис – XXI. 2006. № 5–6.

8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 400 с.

9. Європейська хартія місцевого самоврядування // Офіційний вісник України — 2015 р., № 24, / № 39, 2013, ст. 1418 /, стор. 450, стаття 718, код акта 67165/2013.

10. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р// Офіційний вісник України від 18.04.2014— 2014 р., № 30, стор. 18, стаття 831, код акта 72156/2014

11. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 червня 2014 р. № 591-р//Урядовий кур'єр від 23.07.2014 — № 131

12. «Про добровільне об'єднання територіальних громад»: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91

13. «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад»: Закон України від 16 квітня 2020 року

№ 562-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 35, ст.259

14. Регламент Европейского Парламента и Совета (ЕС) № 1059/2003от 26 мая 2003 об установлении общей классификации территориальных единиц для статистики (NUTS)// Официальный вестник Европейского Союза от 21.06.2003 - 2003 г., / L 154 / стр. 1

15. Реформа децентралізації. Урядовий портал// Електронний ресурс: Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

References:

1. Aristotel`. Polity`ka / Per. z davn`ogr. ta peredm. O. Ky`slyuka. — K.: Osnovy`, 2000. — 239 s.

2. M.T.Ciceron. Pro derzhavu. Pro zakony`. Pro pry`rodu bogiv. K.: Osnovy`, 1998. 476 s. - S.: 29-154.

3. Dy`alogy` o gosudarstve - o zakonax / Mark Tully`j Cy`ceron; Sost.: Veselovsky`j Y`.N., Gorenshtejn V.O., Utchenko S.L.; Otv. red.: Utchenko S.L. - M.: Nauka, Ladomy`r, 1994. - 223 c.

4. Osnovy` ry`ms`kogo pry`vatnogo prava: Pidruchny`k / V. I. Bory`sova, L. M. Baranova, M. V. Domashenko ta in.; Za zag. red. V. I. Bory`sovoyi ta L. M. Baranovoyi. — X.: Pravo, 2008. — 224 s.

5. Dan`kov A.A. Obespecheny`e balansa publy`chny`x y` chastny`x y`nterесov v sfere pravosudy`ya. Dy`s....kand. yury`d.nauk.12.00.01. M., 2014 – 238 s.

6. Основные проблемы grazhdanskogo prava / Y`.A. Pokrovsky`j; MGU y`m. M.V. Lomonosova. Kaf. grazhd. prava yury`d. fak. - Moskva: Statut, 1998. - 353 s.

7. Morgos P. Proces decentralizaciyi: deyaki osnovni koncepciyi rozpodilu povnovazhen` mizh derzhavny`m, regional`ny`m ta miscevy`m rivnyamy` vlady`. Ekonomichny`j chasopy`s – XXI. 2006. # 5–6.

8. Elly`nek G. Obshhee ucheny`e o gosudarstve. Sankt-Peterburg: Yury`dy`chesky`j centr Press, 2004. 400 s.

9. Yevropejs`ka xartiya miscevogo samovryaduvannya // Oficiyny`j visny`k Ukrainy` — 2015 r., # 24, / # 39, 2013, st. 1418 /, stor. 450, stattya 718, kod akta 67165/2013.

10. «Pro sxvalennya Koncepciyi reformuvannya miscevogo samovryaduvannya ta tery`torial`noyi organizaciyi vlady` v Ukraini»: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 1 kvitnya 2014 r. # 333-r// Oficiyny`j visny`k Ukrainy` vid 18.04.2014— 2014 r., # 30, stor. 18, stattya 831, kod akta 72156/2014

11. Pro zatverdzhennya planu zaxodiv shhodo realizaciyi Koncepciyi reformuvannya miscevogo samovryaduvannya ta tery`torial`noyi organizaciyi vlady` v Ukraini: rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 18 chervnya 2014 r. # 591-r//Uryadovy`j kur`yer vid 23.07.2014 — # 131

12. «Pro dobrovil`ne ob`yednannya tery`torial`ny`x gromad»: Zakon Ukrainy` vid 5 lyutogo 2015 roku # 157-VIII // Vidomosti Verxovnoyi Rady` (VVR), 2015, # 13, st.91

13. «Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakoniv Ukrainy` shhodo vy`znachennya tery`torij ta administraty`vny`x centriv tery`torial`ny`x gromad»: Zakon Ukrainy` vid 16 kvitnya 2020 roku

562-IX // Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrainy` (VVR), 2020, # 35, st.259

14. Reglament Evropejskogo Parlamenta y` Soveta (ES) # 1059/2003ot 26 maya 2003 ob ustanovleny`y` obshhej klassy`fy`kacy`y` terry`tory`al`ny`x edy`ny`cz dlya staty`sty`ky` (NUTS)// Ofy`sy`al`ny`j vestny`k Evropejskogo Soyuza ot 21.06.2003 - 2003 g., / L 154 / str. 1

15. Reforma decentralizaciyi. Uryadovy`j portal// Elektronny`j resurs: Rezhy`m dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

Panov I. V., Tatarenko H. V. Genesis of the concept of decentralization of power.

Decentralization is a complex concept that includes such aspects as the administrative-territorial structure of a state, it's system of public administration bodies and the distribution of functions, powers and financial resources between them. The concepts of decentralization of public power existing today are a kind of result of the struggle between contradictions of philosophical, political, and economic views.

This work analyzes the genesis of the idea of decentralization in the European political and legal tradition, examines the concept of "decentralization" from the standpoint of historiography and methodology of the formation of public power; generalization of the main modern concepts of decentralization of power is carried out; the influence of globalization processes on the decentralization of public power is analyzed. The study is based on an analysis of the implementation of the standards of the European Charter of Local Self-Government in regional policy. The work concludes that it is necessary to study the experience of states with a high level of decentralization, the formation of democratic institutions in the development of local self-government. It may be interesting for Ukraine, taking into account the regional development and the formation of municipal-civil partnership. The importance of conducting research on the administrative aspects of decentralization as a way of forming public power and the effective distribution of administrative powers is emphasized.

Key words: decentralization, concept, genesis, democracy, local government, public power, governance, administrative decentralization, financial decentralization, deconcentration, delegation.

Авторська довідка:

Панов Ігор Вікторович – аспірант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права СХУ ім. В. Даля.
<https://orcid.org/0000-0001-6291-4455>

Стаття надійшла до редакції 30 травня 2022 р.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-127-134>

АНАЛІЗ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВІЛЬНОГО ПЕРЕСУВАННЯ ЖИТЕЛІВ ОРДЛО: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ПЕРЕТИН ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА СУДОВА ПРАКТИКА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ

Савочка К.С., Котова Л.В.

ANALYSIS OF RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO FREE MOVEMENT OF RESIDENTS OF ORDLO: RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL CROSSING OF THE STATE BORDER AND JUDICIAL PRACTICE

Savochka K., Kotova L.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених досліджено поняття «право вільного пересування», з'ясовано сутність та особливості відображення стану обмеження цього права, розроблено пропозиції та рекомендації щодо механізмів вирішення проблеми обмеження права вільного пересування на національному рівні.

Ключові слова: *свобода пересування, обмеження права, тимчасово окупована територія, жителі окремих районів Донецької та Луганської областей, постанова про адміністративне правопорушення.*

Постановка проблеми. Свобода пересування людини є одним фундаментальним поняттям правової системи будь-якої демократичної держави, оскільки рівень захисту та межі здійснення вільного пересування відображають реальні показники розвитку суспільства та правових, соціально-культурних й економічних інститутів в країні.

На сьогодні дана тема є досить актуальною, оскільки весь світ наразі переживає часи епідемії, і кожна країна застосовує заходи обмеження свободи пересування свого населення в межах країни для того щоб запобігти поширенню хвороби. України, не стала виключенням. В свою чергу, це мало наслідки обмеження права пересування, коли влада активно почала запроваджувати заходи карантину, спрямовані на максимально можливу ізоляцію кожного.

Але в Україні, існує особлива група людей, що відчули на собі більш жорсткі заходи карантину – це громадяни, що проживають в окремих районах Луганської та Донецької областях (далі- ОРДЛО). Прикро визнавати, але так званий уряд непідконтрольних територій, прикриваючись пандемією, створив штучні обмеження для українців, які мешкають у ОРДЛО. Саме це створює проблему щодо перетину лінії розмежування, їх вільного пересування.

Стан дослідження. Аналізуючи наукові здобутки зарубіжних та вітчизняних вчених, можна зробити висновок, що ступінь вивчення проблеми обмеження права вільного пересування, особливо в період коронавірусної епідемії потребує подальших досліджень та вдосконалень правового регулювання.

Саме тому метою статі є: здійсненні науково-практичного аналізу права вільного пересування, з'ясування сутності та особливостей відображення стану обмеження цього права на національному рівні, розробка пропозицій та рекомендацій щодо механізмів вирішення проблеми обмеження права вільного пересування.

Виклад основного матеріалу. Почати розгляд основного питання, що представлено загальній характеристиці права вільного пересування. Нормативне визначення поняття «свобода пересування» наводиться в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», відповідно до якої свобода пересування – це право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням можуть переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1].

Це право пов'язано саме з прагненнями та потребами людини у вільному пересуванні незалежно від державних обмежень та проявів державного суверенітету на певних територіях, на які поширюється державна влада. Насамперед, виникає питання щодо розуміння сутності та правової природи права на свободу пересування.

І.І.Голубка дотримується думки, що у теоретичному розумінні право на свободу пересування — це складне і комплексне утворення, що включає у себе такі елементи як «свобода», «свобода пересування», «право на свободу», кожне із яких має ряд трактувань [2].

Так, О.В.Кохановська вважає, що свобода пересування передбачає право громадянина вільно пересуватися у межах держави, право на вибір місця перебування, право на вільний виїзд за межі своєї держави, а також

право на безперешкодне повернення у свою країну [3, с. 158].

Повертаючись, до конституційного закріплення права на свободу вільного пересування, варто звернути увагу на ч. 1 ст. 33 Конституції України, а саме: «Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [4].

Хоча вищезгадана стаття, не містить переліку конституційних обмежень на реалізацію права на свободу пересування, які можуть бути встановлені законом, тому застосовувати та тлумачити цю конституційну норму, у тому числі щодо конституційності обмежень, слід у контексті практики Європейського суду з прав людини, яка склалася щодо ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 16 вересня 1963 р. Перелік цих обмежень викладений у ч. 3 цієї статті, а саме ті, що встановлені законом, і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Також, згідно зі ст. 12 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» свободу пересування обмежено: у прикордонній смузі; на територіях військових об'єктів; у зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом; на приватних земельних ділянках; на територіях, щодо яких введено воєнний або надзвичайний стан; на окремих територіях і в населених пунктах, де в разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності. Свобода пересування обмежується також щодо осіб, до яких

відповідно до процесуального законодавства застосовано запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням або позбавленням волі; осіб, які за вироком суду відбувають покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі; осіб, які згідно із законодавством перебувають під адміністративним наглядом; осіб, які згідно із законодавством про інфекційні захворювання та психіатричну допомогу підлягають примусовій госпіталізації та лікуванню; шукачів притулку та осіб, які звернулися за наданням їм статусу біженця до прийняття відповідного рішення компетентним органом (про надання цим особам притулку чи статусу біженця); іноземців та осіб без громадянства, які не мають законних підстав для перебування на території України; осіб, яких призвано на дійсну строкову службу до Збройних Сил України та інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань; іноземців, які перебувають у складі військових іноземних підрозділів і які мають статус військового[1].

Однак на практиці законодавці та правоохоронні органи нерідко переоцінюють допустимі обмеження цих прав і свобод, особливо в інтересах національної безпеки, спотворюючи або навіть усуваючи їх суть [5].

Починаючи з березня 2020 року окупаційні адміністрації Російської Федерації в ОРДЛО постійно перешкоджають виїзду громадян України з тимчасово окупованої території через КПВВ до України. Так, більшість КПВВ на адміністративній межі з ОРДЛО періодично не працювали, або працювали в обмеженому режимі.

У такій ситуації єдиним шляхом для виїзду громадян з тимчасово окупованої території був виїзд через тимчасово непрацюючі пункти пропуску на україно-російському кордоні. Проте, працівники державної прикордонної служби масово складали постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 204-2 КУпАП, згідно

якої порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї - тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за правопорушення, передбачене частиною першою цієї статті, -тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Що на цей час становить від 1700 до 3400 гривень, а при повторному разі – від 3400 до 5100 гривень[7].

Окрім цього, постанови про адміністративні правопорушення нерідко складаються з порушенням вимог чинного національного та міжнародного законодавства.

По-перше, під час винесення постанови про адміністративне правопорушення, посадові особи не ознайомлюють с жодним доказом, який би встановлював наявність адміністративного правопорушення. Принцип 7 Рекомендації № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій від 13.02.1991 р. передбачає обов'язок адміністративного органу нести тягар доведення як складову презумпції невинуватості, і звільняє особу від обов'язку доводити свою непричетність до скоєного правопорушення[8].

По-друге, під час винесення постанови про адміністративне правопорушення, обмежені у своєму праві скористатися юридичною допомогою адвоката або іншого фахівця в галузі права. Верховний Суд у своїй постанові від 18.02.2020 року у справі № 524/9827/16-ц від 18.02.2020 року зазначив, що невжиття дій щодо надання особі можливості реалізувати своє право на отримання правової допомоги тягне за собою закриття справи про адміністративного правопорушення[9].

По-третє, громадян, яким складають постанови не зачитують та не роз'яснюють їх

права, як особам, що притягуються до адміністративної відповідальності, а лише надають заготовлений бланк, про те, що начебто він прочитав та зрозумів свої процесуальні права, що порушує п.5 розділу III Інструкції з оформлення посадовими особами державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні правопорушення, затверджену Наказом міністерства внутрішніх справ України 18.09.2013 року №898 [10].

Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» (далі – Закон) яким встановлено, що до громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, на період дії карантину, або на час блокування діяльності контрольних пунктів в'їзду-виїзду, не застосовуються адміністративні стягнення та заходи впливу за адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї, якщо такі порушення настали з підстав гуманітарного характеру, визначених Кабінетом Міністрів України[11].

Хоча с прийняттям закону про не застосування адміністративного стягнення та заходів впливу за адміністративні правопорушення з підстав гуманітарного характеру зменшила кількість випадків притягнення громадян України за вказане правопорушення, але вони все ж таки залишилися.

Але чому, громадянин України повинен притягуватися до адміністративної відповідальності та сплачувати штраф лише за те, що йому потрібно було повернутися до своєї держави, з будь-якої причини, не дивлячись чи є ця причина гуманітарного характеру чи ні?

Для багатьох жителів окупованої частини Донецької та Луганської областей, що приїжджають на територію підконтрольну українському уряду сплата штрафу у розмірі 1700-5100 гривень за незаконний перетин державного кордону досить великою витратою.

Тому єдиним спосіб уникнути сплати штрафу, є оскарження постанови за незаконний перетин державного кордону в судах.

Починаючи з січня 2021 року громадяни, на яких було складено штраф масово звертаються до юристів та адвокатів за допомогою в складанні процесуальних документів для оскарження постанов.

Однією з громадських організацій, що активно допомагала громадянам ОРДЛО була «Східна правозахисна група». Адвокати та правозахисники якої, на безоплатній основі допомагали оскаржувати рішення посадових осіб Державної прикордонної служби.

За даними громадської організації, юристи та адвокати подали 307 позовних заяв щодо оскарження постанов, складених на жителів ОРДЛО за незаконний перетин державного кордону. Позовні заяви були розглянуті в судах Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Запорізької та Сумської областей[12].

Аналізуючи рішення, що винесені по справах за незаконний перетин державного кордону жителям ОРДЛО

№ 221/83/21
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96467567>),

№ 415/4356/21
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98101921>),

№ 638/3405/21
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97662236>),

№ 592/6303/21(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98250258>),

№ 415/1953/21
(<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97253301>),

можна дійти висновку, що суд аргументує задоволення позовних вимог з наступних підстав:

Постанова про адміністративне правопорушення повинна відповідати статті 283 КУпАП, відповідно повинно бути обґрунтованим, в ній повинно бути викладені обставини правопорушення, а також докази.

Відповідно до вимог КУпАП в порядку притягнення до адміністративної відповідальності, тягар доказування, наявність факту і складу правопорушення лежить на відповідальній особі, що складає постанову.

Факт визнання вини особою, що притягається до адміністративної відповідальності не може бути достатнім доказом правомірності рішення суб'єкта владних повноважень та правомірності прийнятого рішення.

Факт скоєння особою вказаного правопорушення є недоведеним, що в силу презумпції невинуватості трактується на користь позивача.

Також, суд посилається на статтю 1 Закону України «Про державний кордон України» державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що йде по цій лінії, які визначають межі території України - суші, води, надр, повітряного простору[13]. А отже, незаконний перетин державного кордону України не охоплює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 1 ст. 204-2 КУпАП, оскільки положення Порядку забороняють в'їзд/виїзд за певними контрольними пунктами саме через лінію розмежування, а не державний кордон[14].

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження можна дійти наступних висновків:

1. Обмеження права на свободу пересування фізичної особи, встановлене Конституцією України можливе лише у випадках, передбачених нею. Обмеження цього особистого права, як і всіх інших прав людини,

встановлених Конституцією України та іншими законами, можливе лише у випадках, передбачених ними із дотриманням вимог законності, пропорційності цілям, визначеного кола осіб, на які воно поширюється і на територію, на яку поширюється, має здійснюватись компетентним органом і у межах його повноважень.

2. Станом на сьогодні в Україні існує особлива група громадян, яких право на свободу вільного пересування обмежуються незаконно та безпідставно, прикриваючись пандемією, пов'язаною з коронавірусною хворобою – це жителі ОРДЛО.

3. Для вирішення проблеми, щодо вільного пересування жителів ОРДЛО, які опинились залежними від ситуації, що склалася, потрібно внести зміни на законодавчому рівні щодо скасування адміністративної відповідальності за вимушений перетин державного кордону з тимчасово окупованої території через РФ до підконтрольній українському Уряду території. Тому, ми вважаємо, що потрібно внести законодавчі зміни до Закону № 5478 від 11.05.2021 року такого змісту: «Установити, що до громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, на період дії карантину або на час блокування діяльності контрольних пунктів в'їзду-виїзду не застосовуються адміністративні стягнення та заходи впливу за адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї».

Таким чином, прийняття відповідних змін до Закону дозволить установити додаткові гарантії з боку держави щодо дотримання прав та свобод громадян України, які виходячи з обставин, незалежно від їх волі, змушені порушувати законодавство України в частині порядку в'їзду та виїзду на тимчасово окуповану територію України.

Важливо зазначити, що це дослідження робилося до початку повномасштабної війни з боку російської федерації 24 лютого 2022 р., тому не враховувало фактори воєнного стану, що стане предметом наукового аналізу у подальшому.

Література:

1. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
2. Голубка І. І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти / І. І. Голубка // Порівняльно-аналітичне право, 2015. № 5. С. 58-61.
3. Кохановська О.В. Проблеми реалізації права на свободу пересування в Україні і практика Європейського суду /О.В. Кохановська // Часопис цивілістики, 2015. Вип. 18. С. 157-163.
4. Конституція України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах / Ю. Ірха // Вісник Конституційного Суду України. 2015. № 5. С. 78-87.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Штрафи за повернення додому. URL:<https://khhpg.org/1608808927>
8. Рада Європи. Рекомендація R (91)1 Комітету міністрів державам – членам стосовно адміністративних санкцій від 13.02.91 р. // Ліга: Закон: комп'ютер.- прав. система / Всеукр. мережа розповсюдження прав. інф. Версія 8.2.3. – Київ, 2012.
9. Постанова Верховного Суду у справі № 524/9827/16-ц від 18.02.2020 року URL:<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87657275>
10. Інструкції з оформлення посадовими особами Державної прикордонної служби України матеріалів справ про адміністративні

правопорушення URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13#Text>

11. Закон України «Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)».

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1583-20#Text>

12. Аналитический отчет «Штрафы за возвращение домой»

URL:<https://drive.google.com/file/d/1fp2XZkEj9J0vY7CBlaia0vMStwpR354z/view?usp=sharing>

13. Закон України «Про державний кордон України» URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

14. Постанова КМУ № 367 «Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї». URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF>

References:

1. On freedom of movement and free choice of residence in Ukraine: Law of Ukraine URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
2. Golubka II The right to freedom of movement: some theoretical and legal aspects / II Golubka // Comparative and analytical law, 2015. № 5. P. 58-61.
3. Kokhanovskaya OV Problems of realization of the right to freedom of movement in Ukraine and the practice of the European Court /O.V. Kokhanovskaya // Journal of Civilization, 2015. Issue. 18. pp. 157-163.
4. Constitution of Ukraine URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Irkha Yu. Restrictions of constitutional rights and freedoms of man and citizen in the interests of national security of Ukraine in modern conditions / Yu. Irkha // Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. 2015. № 5. pp. 78–87.

6. Code of Ukraine on Administrative Offenses. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

7. Penalties for returning home. URL: <https://khpg.org/1608808927>

8. Council of Europe. Recommendation R (91) 1 of the Committee of Ministers to member states on administrative sanctions of 13.02.91 // League: Law: Computer Rights. system / All-Ukrainian rights distribution network. inf. Version 8.2.3. - Kyiv, 2012.

9. Judgment of the Supreme Court in case № 524/9827/16-ц of 18.02.2020 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87657275>

10. Instructions on registration of materials of administrative cases by officials of the State Border Guard Service of Ukraine offense URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1729-13#Text>

11. Law of Ukraine "On Amendments to Section II" Final Provisions "of the Law of Ukraine" On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Aimed at Preventing the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19) ". URL: <https://zakn.rada.gov.ua/laws/show/1583-20#Text>

12. Analytical Report "Penalties for returning home" URL: <https://drive.google.com/file/d/1fp2XZkEj9J0vY7CBJaia0vMStwpR354z/view?usp=sharing>

13. Law of Ukraine "On the State Border of Ukraine" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

14. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 367 "On Approval of the Procedure for Entry into and Departure from the Temporarily Occupied Territory". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367-2015-%D0%BF>

Savochka K. Kotova L. V. Analysis of restrictions on the right of free movement of residents of ORDLO: responsibility for illegal crossing of the state border and judicial practice. – Article.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, explores the concept of the right to free movement, clarifies the nature and features of the state of restriction of this right, developed proposals and recommendations on mechanisms to address the

problem of restriction of free movement at the national level.

In order to solve the problem of the free movement of residents of ORDLO, who found themselves dependent on the existing situation, it is necessary to introduce changes at the legislative level regarding the abolition of administrative responsibility for the forced crossing of the state border from the temporarily occupied territory through the Russian Federation to the territory under the control of the Ukrainian Government. Therefore, we believe that it is necessary to make legislative changes to Law No. 5478 dated 11.05.2021 with the following content: "To establish that citizens of Ukraine who live in the temporarily occupied territories of Ukraine for the period of quarantine or during the blocking the activity of entry-exit control points shall not be subject to administrative fines and measures of influence for administrative offenses related to violation of the order of entry into or exit from the temporarily occupied territory of Ukraine."

Thus, the adoption of the relevant amendments to the Law will allow the establishment of additional guarantees by the state regarding the observance of the rights and freedoms of citizens of Ukraine who, based on the circumstances, regardless of their will, are forced to violate the legislation of Ukraine in terms of the procedure for entry and exit to the temporarily occupied territory of Ukraine.

It is important to note that this study was conducted before the start of a full-scale war on the part of the Russian Federation on February 24, 2022, so it did not take into account the factors of the state of war, which will be the subject of scientific analysis in the future.

Keywords: freedom of movement, restriction of the right, temporarily occupied territories, inhabitants of separate areas of Donetsk and Luhansk areas, the resolution on an administrative offense.

Авторська довідка:

Савочка Катерина Сергіївна – студентка 1 курсу освітнього рівня магістр спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Котова Любов Вячеславна – к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства Східно-українського національного університету імені

Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2022 р.

УДК 342.9, 342.5

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-135-141>

ДІДЖИТАЛІЗОВАНІ ІНСТРУМЕНТИ У ПРОЦЕСІ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ: ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Стародубцева К.С., Галушко В.Г., Котова Л.В.

DIGITALIZED TOOLS IN THE PROCESS OF PREVENTING CORRUPTION IN THE PUBLIC GOVERNMENT OF UKRAINE: IMPROVING LEGISLATIVE AND PRACTICAL APPROACHES

Starodubtseva K. S., Galushko V. G., Kotova L. V.

Анотація. У статті розглянуті та проаналізовані основні нормативно-правові акти в сфері регулювання боротьби та запобіганню корупції. Надано пропозиції, ідеї щодо законодавчих та практичних підходів вдосконалення діджиталізованих інструментів у процесі запобігання корупції у публічній владі України. Запропоновано розробити стратегію електронного урядування, та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, який би регламентував діяльність електронних застосунків.

Ключові слова: діджиталізація, корупція, боротьба з корупцією, запобігання корупції, публічна влада, нормативно-правовий акт, інструменти, електронні інструменти, електронні застосунки.

Постановка проблеми. Прояви корупції у будь-якій сфері держави несуть за собою загрозливий та небезпечний характер, який підпорядковує собі всі сфери діяльності держави. Дослідницький інтерес викликає ряд положень законодавства, які потребують вдосконалення в аспекті запровадження діджиталізованих інструментів. Досвід використання електронних інструментів у процесі діяльності публічної влади у боротьбі та запобіганні корупції доказують, що впровадження та активне використання їх допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень.

Стан дослідження. Теоретично-правової основою для дослідження зарубіжного досвіду запобігання та протидії корупції стали праці таких вчених, як В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурка, М.Ю. Бездольного, Ю.П. Битяка,

М.В. Буроменського, В.В. Галушка, Р.А. Калужного, Є.В. Зозулі, С.В. Ківалова, Г.М. Котовича, В.А. Кучера, О.В. Сосніна, Н.Г. Чистякова, В.Ф. Дейнека, Н.Г. Шкуренка, Т.В. Сараскіна та інші.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу нормативно-правових актів в сфері регулювання боротьби та запобіганню корупції. Вироблення пропозицій щодо розробки теоретичних та практичних підходів, шляхів ефективної модернізації інструментів запобігання корупції у публічній владі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Показники індексу сприйняття корупції (далі – CPI) світових лідерів, досвід використання електронних інструментів у процесі діяльності

публічної влади «країн-відмінниць» у боротьбі та запобіганні корупції доказують, що впровадження та активне використання їх допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень. В Україні існують антикорупційні: законодавство, державні органи та чимало різних діджиталізованих інструментів. Однак, Індекс сприйняття корупції в Україні показує, що у нас є проблеми з процесом запобігання цього явища. Однак, порівнюючи антикорупційну стратегію України можна констатувати, що вона майже ідентична іншим успішним країнам та, окрім всього цього, діють всі інші можливі інструменти з урахуванням зарубіжного досвіду у сфері інструментарію та законодавчих новел, які спрямовані на подолання корупції.

Вважаємо, що наша держава рухається у правильному напрямку, проте, для того, щоб цей процес був ефективнішим та результативнішим, ми хочемо запропонувати власні пропозиції, які на нашу думку допоможуть мінімізувати прояви корупційних правопорушень та ризиків з урахуванням зарубіжного досвіду та підняти Україну в рейтингу СРІ. Необхідно зробити акцент, передусім на діджиталізованих інструментах боротьби з корупцією та їх законодавчому закріпленні. Адже, як підкреслює директор з державних цифрових інновацій у Банке розвитку Латинської Америки Карлос Сантісо: «саме діджиталізація може зруйнувати корупцію, зменшити свободу дій, збільшити прозорість і забезпечити відповідність за рахунок дематеріалізації послуг та обмежень людської взаємодії» [1].

Перш за все, згідно з обраною нашою державою концепцією діджиталізації, ми повинні мати на меті продовжувати оновляти та розширювати можливості застосунку «Дія». Завданням Міністерства цифрової трансформації України є систематизування в одному застосунку усі існуючі в Україні послуги.

Спираючись на зарубіжний досвід впровадження та розвитку електронного урядування, в застосунок «Дія» в найближчій перспективі можна додати:

- Е-декларування зі спрощеною процедурою, завдяки наявним в «Дія» персональним даних користувачів, застосунок зможе завантажити всі ваші дані необхідні для декларації та створити шаблон для подальшого заповнення;

- Е-петиції. Додати до застосунку можливість створення та голосування за певні електронні петиції. Перший вид петицій будуть ті, які знаходяться на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України, іншими будуть місцеві петиції, з можливістю обрання окремого цікавого вам міста, селища, області чи району. Місцеві петиції та петиції з сайту Офіційного інтернет-представництва Президента України будуть відображатись у порядку за кількістю голосів, починаючи від самих популярних.

- Е-голосування. Досить обговорювана тема в нашому інформаційному просторі. Застосування електронного голосування є одним із найбільш дієвих механізмів боротьби з політичною корупцією. Ідею е-голосування підтримує міністр цифрової трансформації Михайло Федоров. Перехід до е-виборів дозволить пришвидшити підрахунок голосів та зменшити персонал, необхідний для організації виборчого процесу. Крім того, це нові можливості для громадян, яким складно добиратися до виборчих дільниць. Зокрема, це стосується людей, які проживають у віддалених місцевостях, за кордоном або ж на окупованих територіях. За словами політолога Андрія Кучера, «технології диктують нові тенденції», а тому «ми маємо визначатися, як бути далі - стояти на місці чи приймати виклики часу і рухатися за світовими тенденціями». «Електронне голосування «помножить на нуль» підкуп виборців. Підкупувати стане не вигідно, оскільки замовник

підкупу не зможе отримати підтвердження, що людина віддала голос за потрібного кандидата», - розповів він. Волевиявлення через інтернет - доволі поширена практика у світі. Її запровадили у США, Канаді, Естонії, Вірменії, Австралії та інших країнах. Щоправда, така форма волевиявлення стосується необов'язкових голосувань (петицій, плебісцитів, опитувань щодо реалізації місцевих ініціатив) або ж окремих категорій людей. Станом на сьогодні Естонія залишається єдиною державою у світі, в якій парламент обирають на онлайн-виборах. При цьому в країні зберегли традиційний спосіб голосування. У 2019 році на виборах в Естонії через інтернет проголосували 44 % виборців [2].

- Е-медицина. Впровадження інструментарію «HELSI» та «Medcard24».

- Е-освіта. Впровадження інструментарію сайту «School.isuo.org» та «Abitpoisk.org.ua» для вступників в заклади загальної середньої та вищої освіти.

- Е-консультація. Інструмент взаємодії між державними органами та громадянським суспільством у форматі «Запитання й відповіді».

- Е-учасник бойових дій. Надання статусу учасника бойових дій з подальшим додатком у застосунок «Дія» електронного посвідчення учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, в зоні проведення Операція об'єднаних сил, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації від 24 лютого 2022 року.

Е-дитина війни. Можливість надання статусу «Дитина війни» особам, яка є громадянами України та якій на час закінчення війни з Російської Федерацією було менше 18

років. Це можливо зі внесенням правок до Закону України «Про соціальний захист дітей війни».

Задля повної зручності, прозорості та ідеального бачення концепції електронної держави, треба зазначити, що Міністерству цифрової трансформації України потрібно зробити застосунок «Дія» єдиною системою для отримання всіх послуг та видів документів. Застосунок повинен бути доступний не тільки на смартфонах але і окремою програмою на стаціонарних комп'ютерах та ноутбуках. Слід поступово відходити від практики створення безліч різних сайтів, які відповідають за отримання тієї чи іншої послуги. Майбутній успіх буде полягати в тому, що ми не будемо намагатися створювати нові сайти для нових державних структур, а старі сайти будуть ліквідуватися та переходити в цифровий застосунок «Дія». Всі бюрократичні процеси треба викорінювати в нашій державі, тому що бюрократія та людський фактор породжує корупційні ризики.

Також варто акцентувати увагу на тому, що в Україні досі немає стратегії електронного урядування, а тільки його концепція [3], та спеціального нормативно-правового акту, який би регламентував діяльність електронних застосунків. Основою стратегії було б створення єдиної електронної системи урядування, яка забезпечить легший і швидший доступ до даних, простіший обмін інформацією між органами влади і громадянами, підвищення рівня життя громадян через успішну цифровізацію усіх сфер їх життя. а також ефективніше і раціональніше адміністрування в органах публічної влади. Щодо спеціального закону, таким спеціальним законом міг би стати Закон України «Про електронне урядування» який би регламентував технічну, практичну діяльність застосунку «Дія» та способи захисту особистих даних користувачів.

По-друге, ми пропонуємо створити та сформувати структурні підрозділи Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), які безпосередньо відповідатимуть за роботу інформаційно-комунікаційних систем з метою забезпечення їх безперебійного використання. НАБУ – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [4]. Саме НАБУ буде підпорядковуватися ці структурні підрозділи, які будуть діяти у кожному обласному центрі України та мати назву – е-ЗК (електронне запобігання корупції). Це дозволить розгрузувати працівників НАБУ, підняти ефективність та досягти позитивних результатів у боротьбі та запобіганні корупції. Для того, щоб діяльність буда санкціонована державою та мала чітке визначення, необхідно закріпити ці підрозділи, їх назву, сферу діяльності, функції, завдання тощо у національному законодавстві. А саме: у Законах України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII тощо.

Е-ЗК буде новим, інноваційним впровадженням у систему державних органів України, що дозволить нашій е-країні досягати швидких позитивних змін в антикорупційній діяльності. І саме для того, щоб цей структурний підрозділ НАБУ міг швидко пристосовуватися до нових реалів в епоху діджиталізації, ми пропонуємо створити системи моніторингу та оцінки ефективності результатів впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію, а також оцінки економічного та соціального ефекту від їх застосування. Ми вважаємо, що це є необхідним для високої результативності та постійного розвитку.

Моніторинг та оцінка ефективності результатів не може проходити без «грунту» для роботи. Е-ЗК звісно буде слідкувати за існуючими антикорупційними порталами та системами, однак необхідно налагоджувати діджиталізований зв'язок з громадськістю. Тому ще однієї нашої пропозицією буде створення антикорупційного QR-коду, який буде розташовано у кожному органі державної влади. При виявленні або зіткненні людиною з проявами корупції у публічній владі, вона зможе швидко повідомити про це. Для цього необхідно просто мати смартфон, просканувати код та слідкувати інструкції. Після сканування буде висвітлена спеціальна анкета для повідомлення, де буде все детально описано. Всі ці запити будуть відразу попадати до е-ЗК, що зумовить швидке реагування на корупцію.

Ми розуміємо, що не всі мають телефон та швидкий доступ до Інтернету, особливо це стосується літніх людей. Тому поряд з цим QR-кодом буде так званий антикорупційний термінал. Людина, завдяки ньому, може просто скористатися чат-ботом (про який детально ми розповімо нижче) та повідомити про корупційні правопорушення без смартфона.

Тепер детальніше про чат-бот. Ми пропонуємо долучення та використання соціальних мереж для контролю та можливого виявлення випадків корупції у публічній владі. Соціальні мережи – це велика система, якої на сьогодні користуються більшість українців. У соціальних мережах можна не тільки знаходити друзів та спілкуватися, а ще й знаходити актуальну інформацію про компанії, підприємців, актуальність паспортних даних, а також вони дозволяють ФОПам подати звіти в податкову та заплатити податки. Це доступно, зручно, а головне прозоро. Саме тому ми пропонуємо створити чат-бот «Прозора країна» у Telegram та Viber, у яких будуть зібрані всі можливі антикорупційні портали

та системи. В Україні вже існує чат-бот «Медсестра Іванка», який створений Антикорупційним штабом. Мета цього чат-боту – допомагати українцям виявляти корупцію в медичних закладах [5]. Цей бот успішно працює та має позитивні результати, тому наш запропонований чат-бот буде актуальним серед українців, зручним та мати за мету формування максимально прозорої публічної влади та популяризування системи електронних послуг в Україні як таких, що зменшують корупційні ризики. Для того, щоб почав діяти бот «Прозора країна» необхідно натиснути «/start», а далі просто слідкувати інструкцією та нажимати гарячі клавіші та шукати необхідне. Через те, що всі можливі системи будуть запрограмовані у цьому боті, знайти необхідну доступну інформацію буде легко та швидко.

Український уряд повинен докладати багато зусиль, щоб якомога більше громадян нашої країни знали все щодо запобігання, виявлення та протидії корупції, спектр можливостей їх участі у в реалізації антикорупційної політики. Задля цього потрібне проведення регулярних просвітницьких заходів з антикорупційного виховання серед громадян нашої країни. Значну увагу треба приділяти антикорупційному вихованню та навчанню. Звернемося до досвіду Литви. Протидія корупції як академічна дисципліна – явище зовсім нове і дотепер не настільки поширене в Литовській Республіці. Однак в деяких університетах та інститутах Литви існують освітні програми, в які включено викладання антикорупційних навичок і метод. Найчастіше вони включені в дисципліни з професійної етики. Як правило, вони складаються з теоретичного курсу, аналізу етичного кодексу держслужбовців та інших суміжних факторів. Викладання зазвичай розраховане на один семестр і містить від 40 до 160 академічних годин. Такі академічні дисципліни присутні в програмах бакалаврату та магістратури з державного управління на

юридичному факультеті Вільнюського університету, в Каунаському технологічному університеті, в Литовській військовій академії. Центр Сучасної дидактики в тісній співпраці зі Спеціальною слідчою службою та Міністерством освіти і науки Литовської Республіки здійснили ряд антикорупційних проєктів: «Освіта проти корупції», «Попередження корупції за допомогою освіти, інформації і розвитку самосвідомості», «Розвиток підвищення кваліфікації в області програм антикорупційної освіти». В результаті цих проєктів була розроблена програма додаткової освіти для середніх шкіл, програми і курси для антикорупційної освіти в університетах, програма підвищення кваліфікації для вчителів і створена команда тренерів, відповідальних за поширення ідей проєкту [6].

Висновки. Отже, показники СРІ в Україні демонструють, що ми продовжуємо шукати шляхи, які необхідні для вдосконалення існуючої законодавчої бази, діджиталізованих інструментів та оновлення в антикорупційній стратегії з оглядом на зарубіжний досвід. Саме тому пропонуємо оновляти та розширювати можливості застосунку «Дія» і додати до послуг: е-декларування зі спрощеною процедурою, е-петиції, е-голосування, е-медицину, е-освіту, е-консультації. Також необхідно розробити стратегію електронного урядування, та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, який би регламентував діяльність електронних застосунків. Вважаємо, що цим спеціальним законом має бути Закон України «Про електронне урядування», який би регламентував технічну, практичну діяльність застосунку «Дія» та способи захисту особистих даних користувачів.

Також необхідно створити та сформувати структурні підрозділи НАБУ:

Е-ЗК, які безпосередньо відповідатимуть за роботу інформаційно-комунікаційних систем з метою забезпечення їх безперебійного

використання. І після їх створення є потреба внести зміни до Законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII тощо.

Е-ЗК буде безпосередньо займатися системою моніторингу та оцінки ефективності результатів впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію, яку пропонуємо впровадити, а також оцінки економічного та соціального ефекту від їх застосування. Е-ЗК також буде налагоджувати діджиталізований зв'язок з громадськістю. Тому ще однієї пропозицією є створення антикорупційного QR-коду, який буде розташований у кожному органі державної влади. Хто не має можливості скористатися QR-кодом, для тих є альтернатива у вигляді антикорупційного терміналу.

Ще одна з пропозицій – долучення та використання соціальних мереж для контролю та можливого виявлення випадків корупції у публічній владі. Тому пропонуємо створити чат-бот «Прозора країна» у Telegram та Viber, у яких будуть зібрані всі можливі антикорупційні портали та системи, що дозволить підвищити доступність і прозорість.

Таким чином, для запровадження ефективної системи електронного урядування у державі повинна бути створена та функціонувати необхідна інфраструктура, бути розвиненою політика підтримки інновацій та розвитку систем зв'язку, включаючи швидкісний Інтернет, прийняте необхідне законодавство. Якість електронного урядування залежить від певних факторів, включаючи цифрове законодавство, ефективну інформацію та цифрову політику, доступ користувачів до системи електронного уряду, а також їх мотивація та рівень освіти. Запропоновані пропозиції щодо удосконалення діджиталізованих інструментів та законодавства в Україні, як засобу запобігання корупції в публічній владі, є ефективними та

результативними; і саме вони сформулюють потужне громадянське суспільство та правову соціальну та прозору державу.

Література:

1. Carlos Santiso. Digitalisation as an anti-corruption strategy: what are the integrity dividends of going digital? URL: <https://oecd-development-matters.org/2021/08/04/digitalisation-as-an-anti-corruption-strategy-what-are-the-integrity-dividends-of-going-digital/#:~:text=Digitalisation%20can%20disrupt%20corruption%20by,and%0data%2Dsavvy%20civil%20society> (дата звернення: 16.12.2021).

2. Новини Live. Електронні вибори в Україні: рух у майбутнє чи спосіб для фальсифікацій? Веб сайт. URL: <https://novyny.live/politics/elektronnye-vybory-v-ukraine-dvizhenie-v-budushchee-ili-sposob-dlia-falsifikatsii-38899.html> (дата звернення 16.12.2021).

3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 16.12.2021).

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 17.12.2021).

5. Антикорупційний штаб. Запущено чат-бот для перевірки витрат для боротьби з COVID-19. веб-сайт. URL: <https://shtab.net/news/view/zapushhenno-chat-bot-dlya-perevirki-vitrat-dlya-bor/> (дата звернення 17.12.2021).

6. Інформаційно-дослідницький центр Верховної Ради України. Законодавче регулювання впровадження антикорупційної освіти в окремих країнах світу. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XCKW.pdf (дата звернення 17.12.2021).

References:

1. Carlos Santiso. Digitalisation as an anti-corruption strategy: what are the integrity dividends of

going digital? URL: [https://oecd-development-matters.org/2021/08/04/digitalisation-as-an-anti-corruption-strategy-what-are-the-integrity-dividends-of-going-digital/#:~:text=Digitalisation %20can %20disrupt %20corruption%20by,and%0data%2Dsavvy%20civil%20society](https://oecd-development-matters.org/2021/08/04/digitalisation-as-an-anti-corruption-strategy-what-are-the-integrity-dividends-of-going-digital/#:~:text=Digitalisation%20can%20disrupt%20corruption%20by,and%0data%2Dsavvy%20civil%20society) (data zvernennia: 16.12.2021).

2. Novyny Live. Elektronni vybory v Ukraini: rukh u maibutnie chy sposib dlia falsyfikatsii? Veb sait. URL: <https://novyny.live/politics/elektronnye-vybory-v-ukraine-dvizhenie-v-budushchee-ili-sposob-dlia-falsifikatsii-38899.html> (data zvernennia 16.12.2021).

3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 veresnia 2017 roku № 649-r URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (data zvernennia 16.12.2021).

4. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt 2014 r. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (data zvernennia 17.12.2021).

5. Antykoruptsiinyi shtab. Zapushcheno chat-bot dlia perevirky vytrat dlia borotby z COVID-19. veb-sait. URL: <https://shtab.net/news/view/zapushhenochat-bot-dlya-perevirki-vitrat-dlya-bor/> (data zvernennia 17.12.2021).

6. Informatsiino-doslidnytskyi tsentr Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zakonodavche rehuliuвання vprovadzhennia antykoruptsiinoi osvity v okremykh krainakh svitu. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XCKW.pdf (data zvernennia 17.12.2021).

Starodubtseva K. S., Galushko V. G., Kotova L. V. Digitized tools in the process of preventing corruption in the public government of ukraine: improving legislative and practical approaches. – Article

Digitized tools in the process of preventing corruption in the public authorities of Ukraine: improving legislative and practical approaches

Summary. The article considers and analyzes the main legal acts in the field of combating and preventing corruption. Suggestions and ideas on legislative and practical approaches to improving digitalized tools in the process of preventing corruption in the

public authorities of Ukraine are provided. It is proposed to develop an e-government strategy and adopt a special legal act that would regulate the activities of e-applications.

Thus, in order to introduce an effective system of electronic government in the state, the necessary infrastructure must be created and functioning, a policy of supporting innovations and the development of communication systems, including high-speed Internet, must be developed, and the necessary legislation must be adopted. The quality of e-government depends on certain factors, including digital legislation, effective information and digital policies, access of users to the e-government system, as well as their motivation and level of education. The proposed proposals for improving digital tools and legislation in Ukraine, as a means of preventing corruption in public authorities, are effective and efficient; and it is they who will form a powerful civil society and a legal, social and transparent state.

Key words: digitalization, corruption, fight against corruption, prevention of corruption, public authorities, regulations, tools, electronic tools, electronic applications.

Авторська довідка:

Стародубцева Карина Станіславівна - студентка 1-го курсу освітнього рівня «магістр» спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Галушко Владислав Геннадійович - студент 1-го курсу освітнього рівня «магістр» спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені В. Даля.

Котова Любов Вячеславна - к.ю.н., професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття надійшла до редакції: 23 лютого 2022 р.

УДК 347.78

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-142-156>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Холошанова М. І., Гніденко В. І.

SEPARATE ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF LEGISLATION IN THE FIELD OF COPYRIGHT PROTECTION IN THE INTERNET NETWORK

Kholoshanova M. I., Hnidenko V. I.

У статті здійснено комплексне дослідження сутності та сучасного стану нормативно-правового регулювання захисту авторських прав в мережі Інтернет, а також розробці на основі цих досліджень пропозицій щодо удосконалення системи законодавства у сфері захисту авторських прав у мережі Інтернет. Отримані висновки та пропозиції можуть бути використані для підвищення якості правової охорони авторського права та для покращення ефективності державної політики у цій галузі. Також вбачається за необхідне, взяти до уваги пропозиції Сполучених Штатів щодо покращення ситуації в сфері авторських прав: замінити неліцензійне програмне забезпечення в державних установах на ліцензійну продукцію; врегулювати діяльність організації колективного управління так, щоб збір та розподіл роялті власникам прав, були більш прозорими.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, норми процесуального «Джона Доу», цифрова інтелектуальна власність.

Актуальність теми. Технології сьогодення полегшили не тільки повсякденне життя людини, вони надають широкі можливості творчим людям ділитися результатами своєї інтелектуальної праці. Наприклад, зараз, щоб заявити про себе, молодому виконавцю не обов'язково шукати посередника для розповсюдження своїх робіт, він може опублікувати свій музичний твір у мережі Інтернет, яка до того ж полегшує пошук цільової аудиторії. Але переваги, що надає Інтернет, як-то його загальнодоступність, екстериторіальність, анонімність мають й зворотну сторону

– вони ускладнюють процес регулювання відносин, пов'язаних з авторським правом. Тож ці відносини вимагають захисту.

Питання, що стосуються захисту авторських прав в мережі Інтернет, багаторазово підіймалися у більшості країн світу ще на початку розвитку всесвітньої мережі. Але і досі, в Україні воно позбавлене належної правової бази і така ситуація вимагає від різних органів державної влади пошуку найдієвіших методів вирішення цієї проблеми, з врахуванням досвіду іноземних країн.

Ступінь наукової розробки. Питанням захисту авторських прав в мережі Інтернет

займалися різні представники права, такі як Бондаренко С.В., Логвиненко М.І., Пастухов О.М., В.С. Дмитришин, А. Штефан, Романова І. В, Кирилюк А.В., Мельник О.В. та інші. В той же час, значна кількість правових аспектів у цій сфері вимагає додаткових досліджень.

Метою дослідження є визначення перспектив та розробка пропозицій щодо удосконалення розвитку українського законодавства у сфері захисту авторського права в мережі Інтернет шляхом дослідження вже існуючих в Україні законодавчих механізмів та міжнародного досвіду.

Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, методи абстрактно-логічного та історичного аналізу застосовувалися у процесі вивчення вітчизняної системи правозастосування у сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет. Метод компаративного аналізу застосовувався при дослідженні змісту та ролі Директиви про авторське право. Методи дедукції та індукції застосовувалися для обґрунтування пропозицій щодо удосконалення системи законодавства у сфері захисту авторських прав у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Вибудовування надійної системи охорони об'єктів авторського права наразі постає значимим викликом для національного законодавства. Така важливість зумовлюється тим, що через високий рівень «піратства» в Україні багато творців музичних, літературних, аудіовізуальних творів тощо недоотримують належний дохід. В деяких випадках отриманої вигоди вистачає лише на покриття затрат на виготовлення твору.

Це створює ситуацію за якої автор виявляється неспроможним продовжити свою діяльність, а отже творчий потенціал країни знижуватиметься. Також через високий рівень «піратства» іноземні компанії, які займаються

продажем авторсько-правових творів, з насторогою дивляться на український ринок і, розглядаючи його як потенційно небезпечний для своєї продукції, не орієнтуються на нього при виготовленні продукції, а отже, наприклад, серіал, розміщений на стрімінговому сервісі не матиме професійного українського дубляжу або субтитрів. Крім цього, іноземна компанія може вирішити просто не заходити на український ринок і як наслідок, економіка країни недоотримає додаткових доходів.

Розглядаючи умови розвитку сучасної системи правозастосування у сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет ми зосередилися на Спеціальній доповіді 301[1], яку кожного року публікує Торгівельне представництво Сполучених Штатів (USTR). У цій Доповіді викладається бачення на адекватність і ефективність захисту авторських прав в країнах торгових партнерів. Нажаль, Україна кожен рік опиняється в списку пріоритетного спостереження, а це означає, що в нашій країні не забезпечується на належному рівні захист прав інтелектуальної власності.

Можемо констатувати, що 2021 рік не став винятком, і Україна знов посіла місце в списку пріоритетного спостереження, серед таких країн як Венесуела, Саудівська Аравія, Росія, Індонезія, Індія, Китай, Чилі, Аргентина. Проте, варто зазначити, що хоча Україна і залишається в цьому списку, в цьогорічній доповіді USTR відмічає покращення ситуації з захистом прав інтелектуальної власності, таке поліпшення воно пов'язує з прийняттям у липні 2018 року ЗУ «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» [2]. Зокрема, можна дійти висновку, що відзначається позитивні зрушення, які допомагають американським правовласникам отримувати належну та адекватну компенсації за їхні творчі роботи в Україні. Цього вдалось досягнути завдяки внесенню змін в п. г),

ч. 2, ст. 52 ЗУ «Про авторське право та суміжні права» [3], який встановлює порядок визначення розміру компенсації збитків від порушення права інтелектуальної власності.

Для того, щоб покращення ситуації з правом інтелектуальної власності в Україні зберіглося і надалі STR наголошує на тому, що Україні потрібно: а) продовжити заходи щодо заміни неліцензійного програмного забезпечення в державних органах на ліцензійний продукт; б) продовжити загальнонаціональну операцію, розпочату кіберполіцією у 2019 році, метою якою є закриття відомих веб-сайтів, які пропонують піратський контент та, в рамках цієї операції, провести ефективне розслідування рекламних фірм, які фінансують ці веб-сайти; в) зробити діяльність організації колективного управління, що відповідає за збір та розподіл роялті власникам прав, більш прозорою [1].

Для повноти розуміння вітчизняної системи правозастосування у сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет відзначимо, що у національному законодавстві України захисту прав інтелектуальної власності присвячені наступні нормативні акти: Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про кінематографію», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні», Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» тощо.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує те, що в українське законодавство в березні 2017 року відбулось важливе доповнення нормами, які містять порядок припинення порушення авторського права в Інтернеті – це статті 51-1 та 52-2 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Стаття 52-1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» встановлює порядок припинення порушень авторського права та суміжних прав з використанням мережі Інтернету, абзац 2 частини першою цієї статті визначає обмежений перелік об'єктів, на які розповсюджується процес припинення порушення, до цих об'єктів відносяться: аудіовізуальні твори, музичні твори, комп'ютерні програми, відеограми, фонограми, передачі (програми) організацій мовлення. Водночас із цим інші об'єкти, які так само можуть мати цифрову форму й розміщуватись в Інтернеті, як-то фотографії, карти, ескізи тощо, за цією статтею не охоплюються правовим регулюванням.

Загалом, розглянувши текст статті 52-1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» можна виділити такі основні етапи поновлення порушеного авторського права в мережі Інтернет [3]:

1) Звернення особи (за представництвом адвоката), авторське право якої було порушено до власника веб-сайту та (або) веб-сторінки, на якому (якій) розміщена або в інший спосіб використана відповідна електронна інформація, із заявою про припинення порушення;

2) Направлення копії заяви постачальнику послуг хостингу, який надає послуги і (або) ресурси для розміщення відповідного веб-сайту;

3) Розгляд поданої заяви власником веб-сторінки чи веб-сайту;

4) Розглянувши заяву, власник веб-сайту чи веб-сторінки повинен закрити доступ до електронної інформації щодо якої подана заява про порушення, але не пізніше 48 годин з моменту отримання заяви. Власник веб-сайту чи веб-сторінки також залишає за собою право відмовити в задоволенні заяви, якщо особа, щодо якої подана заява про припинення порушення, має право на використання

зазначеної електронної інформації; не є власником веб-сайту; також у випадках, коли заява була складена з порушенням вимог;

5) В разі, якщо власник веб-сайту не вчинив ніяких дій або вчинив їх в неповному обсязі, заявник може звернутися з відповідною вимогою про видалення інформації, яка порушує авторське право, до постачальника послуг хостингу;

6) Видалення інформації, яка порушує авторське право, постачальником послуг хостингу;

7) В разі, якщо протягом десяти робочих днів заявник не надав постачальнику послуг хостингу підтвердження відкриття судового провадження про захист його прав на об'єкт (об'єкти) авторського права і (або) суміжних прав, щодо якого (яких) подавалася заява про припинення порушення відбувається поновлення інформації, яка ймовірно порушує авторське право.

Провівши детальний аналіз змісту статті 52-1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», можемо визначити такі основні риси порядку [3]:

1) Цей порядок застосовується тільки в випадках порушення майнових прав (пункт в ч. 2 ст. 52-1), хоча незаконне розміщення і поширення об'єктів авторського права в Інтернеті може порушувати й особисті немайнові права.

2) Порядком передбачено використання одного зі способів самозахисту у випадку порушення авторського права й суміжних прав. В частині 2 статті 19 ЦКУ, зазначено, що «способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням, і можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства» [4]. Законодавство не встановлює ієрархії способів самозахисту, та не визначає, що застосування законодавчо закріпленого способу

обов'язкове при вчиненні самозахисту [4]. Частина 1 ст. 52-1 Закону, закріплює звернення до власника веб-сайту саме як перевагу особи, що означає, що цей порядок носить не обов'язковий характер й правовласник може обирати інші методи самозахисту.

3) Процедура звернення за цим порядком вимагає обов'язкове представництво в особі адвоката. Водночас адвокату необхідно підтвердити факт наявності у заявника прав, про припинення порушення яких висувається вимога за наданими заявником документами [3].

Відзначимо, що це положення містить протиріччя принципу автоматичної охорони, оскільки для того, щоб виникло авторське право не потрібна ніяка реєстрація (ч. 2 с. 11 ЗУ «Про авторське право та суміжні права»: «авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.»). А отже у автора може не бути документів, посвідчуючих, що твір створено саме ним.

4) Застосування цього порядку не має територіальних обмежень, це означає, що правовласник має змогу звернутися з заявою про припинення порушення до особи, незалежно від її юрисдикції, це сходиться з американською і європейською практикою.

5) Позитивним в порядку є те, що блокуванню підлягає лише та інформація щодо якої була подана заява, а не увесь інтернет ресурс на якому вона розміщена (ч.13 ст. 52-1 Закону).

У підсумку зауважимо, що, незважаючи на те, що нормативно-правовою база України у сфері захисту авторського права в мережі Інтернет ще не зовсім розвинута, проте робляться перші кроки, для врегулювання таких правовідносин, був розроблений особливий порядок відновлення порушеного авторського права в мережі Інтернет. Цей порядок

дозволяє правовласникам поновити своє право поза судом. Але, для того, щоб він був ще ефективнішим, ми вважаємо, необхідно вдосконалити його розширенням об'єктів авторського права, на які розповсюджується процес припинення порушення; усуненням протиріч між нормою про посвідчення документів на авторське право адвокатом та принципом автоматичної охорони об'єктів авторського права.

Суперечливість Статті 17 Директиви 2019/790/ЄС

Розпочнемо з того, що довгий час платформи ховалися за лазівкою невідконтрольованих послуг хостингу. Незважаючи на свою значну частку ринку та величезні суми грошей, отриманих – від реклами та інших засобів – шляхом надання доступу до творчих робіт, платформи не могли поділитися цим прибутком справедливо, якщо взагалі, з творцями.

Результатом стало те, що великі платформи зросли, і в цьому процесі стали відомими, але за рахунок творців, які виявилися важко жити за рахунок своєї роботи. Передача вартості також поставила під загрозу стійкість усього креативного сектору, спотворюючи ринок законних онлайн-бізнесів. Компанії, які позбавлялися прав у творців, сплачували податки та працювали в Європі, були в невідповідному становищі порівняно з сервісами безкоштовних платформ, які захоплювали більшу частку онлайн-трафіку та доходів, приховуючи при цьому невизначеність правил, щоб уникнути винагороди творців та правовласників. З метою усунення цього правопорушення відбулося прийняття Директиви про авторське право безпосередньо стосується передачі вартості.

17 квітня 2019 року Європарламент схвалив Директиву 2019/790/ЄС про авторські та суміжні права на єдиному цифровому ринку, ця Директива давала державам-членам Європейського Союзу час до червня 2021

року аби прийняти нові національні закони або доповнити вже існуючі, нормами що відображатимуть її положення. Прийняття Директиви супроводжувалось гучним обговоренням через її суперечливість. Відзначимо, що найбільше занепокоєнь викликали побоювання, що Директива обмежить свободу слова користувачам Інтернету, які ризикують тим, що контент, який вони намагаються розмістити, буде заблокований від публікації компаніями, які намагатимуться уникнути порушення нових законів про авторське право.

Одним із найбільш суперечливих елементів Директиви було посилення відповідальності онлайн-платформ. Стаття 17 Директиви говорить, що платформи, які дозволяють користувачам завантажувати цифровий контент, будуть нести більшу відповідальність, ніж раніше, якщо цей матеріал порушує авторські права [5].

Раніше інтернет-платформи, на яких відбувалось розміщення користувачами контенту, не розглядались як місце де відбувається комунікація з громадськістю. Але із прийняттям Директиви та внесенням відповідних норм до національних законодавств країн ЄС це зміниться, і функціонування інтернет-платформ буде актом комунікації, що врегульовується нормами законодавства. Цей крок має на меті гарантування творцям контенту отримання оплати за доступ до їхньої роботи, але країни ЄС висловили занепокоєння щодо його ефективності та доцільності. Вони висловлюють свої побоювання, що це може призвести до надмірного блокування, коли легальний контент блокується автоматичною системою фільтрації завантажень.

Вважається, що через таку жорстку політику під загрозою можуть опинитися свобода слова і звична культурна дискусія з взаємним обміном ідеями, цитатами, критикою, пародіями тощо. Саме це робить статтю 17 дуже неоднозначною, а її імплементацію в країнах-членах ЄС складною.

Зауважимо, що незважаючи на те, що термін для імплементації норм у національне законодавство, який встановлювався у Директиві, спливав ще у червні 2021 року, на момент кінця 2021 року в цілому лише 11 держав-членів (Австрія, Хорватія, Естонія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Мальта, Нідерланди та Іспанія) повністю імплементували положення Директиви у національне законодавство і ще одна країна – Данія впровадила статті 17 і 15. Це означає, що на початку 2022 року менше половини країн-членів ЄС запровадили найбільш суперечливий елемент реформи авторського права 2019 року.

Розглянемо зміни, які Директива вносить до підходу захисту авторського права в мережі Інтернет. До Директиви про авторське право в Європейському Союзі інтернет-сервіси користувалися т.з. принципом «безпечної гавані», який полягав в тому, що інтернет-сервіси не підлягають відповідальності, якщо їх користувачі публікують контент, що порушує авторське право, відображення цього принципу міститься в статтях 12-14 Директиви ЄС «Про електронну комерцію» від 8 червня 2000 року [6]. Проте, хоча сервіси не були обтяжені відповідальністю, вони все ж таки зобов'язані вчиняти певні дії, а саме: інтернет-сервіси мають видаляти контент, захищений авторським правом, після повідомлення правовласника, що такий контент був розміщений без дозволу [6]. Важливо, що цей підхід звільняв інтернет-ресурси від зобов'язання самостійно виявляти випадки порушення авторських прав.

На заміну принципу «безпечної гавані» стаття 17 Директиви про авторське право накладає на постачальників інтернет-послуг більше зобов'язань щодо контролю за контентом, захищеним авторським правом. Замість того, щоб покладати на постачальників інтернет-послуг обов'язок видалити нелегально розміщений контент після повідомлення правовласника, стаття 17 накладає три основні

зобов'язання щодо постачальників інтернет-послуг:

По-перше, від них вимагається докласти максимум зусиль для отримання ліцензій від власників авторських прав, на контент, що з'являється на їхніх сайтах, у тому числі коли його публікують користувачі цього інтернет-ресурсу [5, ст.17, п. 4(a)].

На нашу думку, це може створити проблеми через велику кількість людей, які публікують контент в Інтернеті. Крім того, на заваді може стати притаманна Інтернету екстериторіальність, яка ускладнює визначення належної юрисдикції, оскільки особа, яка завантажує контент або особа, яка переглядає його та інші користувачі, на пристроях яких може зберігатись та передаватись інформація, захищена авторським правом, можуть перебувати як на території Європейського Союзу так і за його межами. У зв'язку із цим виникає ще одне питання: до якого учасника цього ланцюга передачі інформації має застосовуватися ця вимога? Крім того, Директива про авторське право залишає без визначення, що означає докласти максимум зусиль для ліцензування вмісту, а така невизначеність дає ґрунт для вільного трактування цього положення.

По-друге, стаття 17 вимагає від усіх, окрім найновіших (інтернет-ресурси, послуги яких доступні менше трьох років), найменших (річний оборот менше 10 мільйонів євро; середня кількість унікальних відвідувачів в місяць не перевищує 5 мільйонів) [5, ст.17, п. 6] інтернет-сервісів, вживати найбільших зусиль для забезпечення недоступності конкретних творів, визначених власниками авторських прав. Наприклад, згідно з цією вимогою агентство з ліцензування фотографій може надати інтернет-ресурсам бібліотеку фотографій, захищених авторським правом, які інтернет-ресурси потім зобов'язані будуть заблокувати від публікації. Одна з багатьох труднощів, що може виникнути у зв'язку з цим,

пов'язана з тлумаченням, що саме вважати використанням, що порушує авторське право. Чи буде застосовуватися блокування публікації тільки до точних копій об'єктів, захищених авторським правом, або до всіх версій (наприклад, відредаговані фотографії, колажі на основі цих робіт)

Третя вимога, яка також стосується всіх, окрім найновіших та найменших інтернет-сервісів, вимагає від цих служб докласти максимум зусиль для блокування повторних завантажень контенту, який раніше було видалено відповідно до повідомлення про видалення [5, ст.17, п. 6]. Вважаємо, що це змусить інтернет-сервіси впровадити фільтри для перевірки кожного об'єкту, завантаженого на сайт, на відповідність базі даних вже відомих робіт, захищених авторським правом. Якщо завантаження відповідає об'єкту, що знаходиться в базі даних, його потрібно заблокувати.

Вважаємо за необхідне зазначити, що це також може викликати певні проблеми, наприклад, виникає наступне питання: чи підлягають видаленню змінені версії оригінального продукту і як розробити такі фільтри, які «вміють» відрізнити об'єктивне порушення авторського права від чесного використання контенту.

На нашу думку, ще одна проблема витікає з попереднього твердження, а саме той факт, що розрізнити чесне використання та використання, що порушує авторські права, досить важко для людей і майже неможливо навіть для найрозвинутіших автоматизованих систем, які не мають критичного сприйняття інформації. А тому блокуванню можуть бути піддані, наприклад, критичні огляди кінофільмів, текстів тощо, якщо вони містять у собі фрагменти, об'єктів захищених авторським правом. Тобто, блокуючи публікацію на підставі порушення авторських права, якого фактично не відбувається, до рук великих правовласників потрапляє новий механізм обмеження критичних думок в інтернет-просторі.

Підводячи підсумки проведеного аналізу нормативних положень Директиви 2019/790/ЄС зазначимо, що вона має на меті оновити систему авторського права для цифрової епохи і таким чином забезпечити баланс на онлайн-ринку, щоб творці могли краще контролювати, як використовуються їхні твори, і ділитися цінністю, яку вони створюють. Таким чином, гарантувати, що платформи для завантаження користувачів, як-от YouTube, Facebook і SoundCloud, належним чином розподіляють прибутки, які вони отримують, з авторами пісень і композиторами, чий музичні твори вони використовують, усуваючи так звану «передачу вартості» або «розрив у цінності». Однак, стаття 17 є надзвичайно складним правовим текстом, який взаємодіє з іншими положеннями закону та існуючою судовою практикою. Таким чином, існує потреба прояснити характер, варіанти та підводні камені цього законодавчого тексту, щоб забезпечити однакове національне імплементацію в усьому ЄС, щоб єдиний цифровий ринок працював ефективно та якісно.

Прогрес у імплементації норм Директиви 2019/790/ЄС до національного законодавства у деяких країнах Європейського Союзу

Країни Європейського Союзу приймають зміни до свого законодавства не дуже охоче, як вже зазначалося, у кінці 2021 року тільки 11 держав-членів повністю імплементували положення Директиви у національне законодавство і ще одна країна статті 17 і 15.

Проаналізувавши загальний стан імплементації норм Директиви 2019/790/ЄС до національного законодавства у деяких країнах Європейського Союзу, визначили, що Франція була одним із основних прихильників Директиви про авторські права протягом усього законодавчого процесу. Французькі культурні лобі та правовласники мають сильний вплив у французькій політиці і рішуче підтримали

статті 17, а також статтю 15, яка стосується нових прав на публікацію преси.

На нашу думку, така рішуча підтримка не викликає здивування, оскільки для Франції жорстке вирішення проблеми порушення авторських прав в мережі Інтернет є звичним, ще в 2009 році там був прийнятий суперечливий закон HADOPI, який продемонстрував свою неефективність, у тому числі через занадто жорстке покарання для звичайних користувачів мережі Інтернет (за третє попередження про порушення авторських прав, отримане користувачем, йому могло бути призначене покарання у вигляді штрафу в розмірі до 1500 євро, а також в додаток до штрафу порушнику міг бути відключений доступ до Інтернету строком до одного місяця). «З моменту прийняття закону HADOPI в 2009 році до моменту його відміни в 2013 перше попередження отримали понад 2 мільйони осіб, друге - 186 тисяч чоловік, а до суду дійшли лише 663 справи. В результаті, тільки одній людині було призначене покарання у вигляді позбавлення доступу в інтернет на 15 днів і штрафу на 600 євро»[7].

Повернемося, до імплементації Францією Директиви 2019/790/ЄС, цей процес повністю завершився прийняттям Розпорядження № 2021-1518 від 24 листопада 2021 року [8].

Вважаємо, що досвід Франції важливо розглянути оскільки цього разу швидка імплементація норм Директиви зробила Францію першою країною, де мало відбутися застосування статті 15, що викликало негативну реакцію з боку Google. Стаття 15 нової Директиви DSM дозволяє видавцям преси «стягувати плату за відображення свого матеріалу з платформ, на яких розміщуються новини, пошукових систем і соціальних мереж»[6]. У відповідь на прийняття Францією Закону «Про створення суміжного права на користь прес-агентств та видавництва»[9], який містить положення статті 15, Google заявив, що «не буде

платити видавцям преси у Франції за відображення їх вмісту, а замість цього змінить спосіб відображення статей у результатах пошуку, видаливши з них короткі уривки з відображуваних статей»[10]. Тож, бачимо, що за сучасних умов, коли інформаційні технології є дуже гнучкими і процедура їх зміни (на відміну від змін до законів) займає мало часу, спроби врегулювати їх за допомогою закону можуть мати малу ефективність.

Процес імплементації норм Директиви в Німеччині відбувався наступним чином: стаття 17 отримала своє втілення в окремому законі, спрямованому на збалансування інтересів правовласників і користувачів. Новий закон називається Urheberrechts-Diensteanbieter-Gesetz (Закон «Про постачальників послуг у сфері авторського права») [11], його прийняття відбулось 31 травня 2021 року.

Закон «Про постачальників послуг у сфері авторського права» зобов'язує постачальників послуг обміну контентом в Інтернеті або отримати ліцензію, або дотримуватись наступних обов'язків[11]: 1) постачальник послуг зобов'язаний докласти всіх зусиль, щоб отримати права на використання творів, захищених авторським правом; 2) в якості винятку використання цитат, критики, рецензій, карикатур, пародій дозволено законом, але в цих випадках правовласнику має бути виплачена пропорційна винагорода; 3) у випадках нелегального використання, захищених авторським правом творів, постачальник послуг зобов'язаний шляхом блокування або видалення контенту забезпечити такі умови, щоб твір не відтворювався публічно і не був доступним для таких цілей в майбутньому; 4) мають бути вжиті усі необхідні заходи, щойно правовласник попросить про них і надасть необхідну інформацію. Однак, це не повинно призводити до обмеження доступу до контенту, завантаженого користувачами, якщо його використання дозволено законом. Для того,

щоб забезпечити це право, користувачам надана можливість подання скарги для відновлення доступу до контенту.

Зокрема нормами передбачено, щоб запобігти надмірному блокуванню фільтрами завантаження матеріалів, «попередньо дозволені» види використання підлягають публічному розміщенню у мережі Інтернет до завершення процедури розгляду скарги. Дозволені види використання (§ 9 Закону «Про постачальників послуг у сфері авторського права») – це створений користувачем контент, що містить менше половини твору або творів, об'єднані частини творів, або випадки, коли твір утворює незначні види використання або види використання, що зазначені користувачем як дозволені законом. Незначні види використання, згідно з §10 Закону – це 15 секунд відео, 15 секунд звукового фрагмента, 160 символів тексту або зображення розміром до 125 КБ [11].

Відзначимо, що прийняття норм, зазначених у Директиві, у кожній країні ЄС відбувається по-різному, так у Польщі стаття 17 Директиви була сприйнята дуже негативно. Ще протягом законодавчого процесу, що передував прийняттю Директиви, польський уряд постійно висловлював ряд заперечень проти її прийняття. Польща була одним із головних противників запропонованого тексту Директиви, проголосувавши разом із чотирма іншими країнами-членами (Нідерланди, Люксембург, Італія та Фінляндія) проти прийняття законопроекту. Незважаючи на подальше прийняття Директиви, Польща продовжувала стверджувати, що деякі її положення несумісні з законодавством ЄС, і в травні 2019 року подала позов до Суду Європейського Союзу проти Європейського парламенту та Ради ЄС. У скарзі містяться посилання на статтю 17, пункт 4 b) і другу частину пункту 4 c), основним твердженням проти прийняття окремих положень в тому вигляді, в якому вони пропонується Директивою, є їх характеристика, як

таких, що: «Порушують право на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 11 Хартії основних прав Європейського Союзу». Тобто, на думку польського уряду, імплементація оскаржуваних положень призведе до того, що оператори платформ запровадять механізми превентивного контролю (фільтри завантажень), і саме ці механізми порушуватимуть право на свободу вираження поглядів [12, 1].

Польща стверджує, що зобов'язання, яке вимагається від постачальників послуг обміну контентом в Інтернеті відфільтровувати завантаження, які містять твори або частини творів, захищених авторським правом, порушує право на свободу вираження поглядів користувачами Інтернету. Через обсяги матеріалів, які завантажуються на платформи, що підпадають під дію статті 17 (наприклад, відеохостинг YouTube, соціальна мережа Facebook тощо), зобов'язання, що впливають із положення, неминуче вимагатимуть встановлення механізмів автоматичного фільтрування, які можуть піддавати помилковому блокуванню цілком легальний контент.

Наразі розвиток подій з позовом Польщі до Суду Європейського Союзу відбувається наступним чином: Генеральний адвокат Вищого Суду ЄС Хенрік Саугмандсгаард порадив відхилити судовий позов, ініційований Польщею проти Директиви ЄС про авторські права, вважаючи її положення такими, що не обмежують свободу вираження поглядів. Хоча висновок Генерального адвоката, який виступає в якості юридичного радника Суду Європейського Союзу, не є обов'язковим, він часто збігається з остаточним рішенням Суду.

У своєму висновку Саугмандсгаард, відхиляючи справу Польщі проти статті 17 Директиви про авторське право зазначив, що ризик надмірного блокування можливий, особливо це стосується автоматизованих інструментів виявлення порушень авторського права, але, на думку Генерального адвоката, юридичні

гарантії, передбачені у Директиві, зможуть мінімізувати цей ризик [13, п.140-157]. Окрім цього, у юридичній консультації містяться наступні важливі застереження.

По-перше, інтернет-платформи мають поважати винятки, що виключають порушення авторського права, до яких входять цитати, критика, огляди чи пародіювання. Ці винятки також треба брати до уваги у випадках превентивного блокування, а не блокувати без розбирання і розглядати лише після скарги від користувача, що розмістив такий об'єкт [13].

Саугмандсгаард також зазначив, що інтернет-платформи не можуть бути суддями, вирішуючи що є легальним онлайн-контентом, а що ні. Натомість вони повинні обмежуватися блокуванням лише того контенту, який явно є незаконним, і утримуватися від превентивних заходів по відношенню до неоднозначного контенту [13].

Підсумовуючи, дійшли висновку, що процес трансформації законодавства з питань авторського права, розпочатий прийняттям Директиви про авторське право на єдиному цифровому ринку у 2019 році і мав би бути завершений у червні 2021 року, став предметом складних дискусій у державах Європейського Союзу.

На нашу думку, така спірність видається цілком зрозумілою, оскільки для демократичних держав прийняття змін до своїх законодавств, що можливо обмежить демократичні свободи, як-то свобода слова, не можливе без обговорення і пошуку такого законодавчого закріплення, що не буде протирічити базовим свободам. Питання «Чи покаже Директива свою ефективність у майбутньому?» залишиться без точної відповіді принаймні найближчі декілька років, за які мають відбутися імплементація норм Директиви у країнах, які ще не прийняли зміни, а у країнах, де вони вже відбулись, з'являться перші результати, доступні для аналізу. Для України важливо

спостерігати за цим процесом, щоб в подальшому додати схожі положення у власне законодавства або ж, у разі їх неефективності, зробивши роботу над помилками, розробити нові.

Розглядаючи проблеми, що можуть виникнути у правовласника при судовому розгляді справ про захист авторського права в мережі Інтернет, зазначимо, що однією з основних проблем захисту авторських прав у мережі Інтернет є визначення порушника, у більшості випадків таким порушником виступає фізична особа.

На противагу сайтам, що займаються законною діяльністю, власники яких розміщують повну і достовірну інформацію про себе, власники веб-сайтів на яких міститься контент, що порушує авторські права, або зазначають неправдиві відомості про себе або взагалі нічого не вказують.

Важливим проблемним моментом, на нашу думку, є реєстрація домену цих сайтів та їх хостинг часто відбувається за межами України, а в випадках, якщо ці дії здійснюються всередині країни, то без втручання суду інформація про них не видається з відсилкою на ЗУ «Про захист персональних даних». Такі прогалини радо використовуються порушниками авторських прав задля ускладнення встановлення власнику сайту.

Вирішенням цього питання було б введенням в норми процесуального права так званого «Джона Доу». Така практика поширена в Сполучених Штатах Америки і відповідно до «концепції Джона Доу» правовласник має змогу для ініціювання судового провадження навіть тоді, коли особа правопорушника не встановлена на момент подачі позову. Це значно полегшило і прискорило би припинення порушення АП в судовому порядку, що позитивно сказалося б на зменшенні кількості нелегального контенту в Інтернеті – чим скоріше припиниться порушення тим менших збитків зазнає правовласник.

Для того, щоб протидія порушенню авторських прав була більш дієвою варто, щоб у цю боротьбу було включено якомога більше ланок реагування на такі порушення і вони припинялись не тільки тоді, коли правовласник про це заявляє.

Так вбачається позитивним те, що в 2019 році відбулось відновлення інституту державних інспекторів з питань інтелектуальної власності. Згідно з п. 1) ч. 7 Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності, державний інспектор здійснює: «систематичний державний контроль за дотриманням вимог Законів України “Про авторське право і суміжні права”, “Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних”, “Про особливості державного регулювання діяльності суб’єктів господарювання, пов’язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування” в порядку, визначеному законодавством та цим Положенням» [14]. Тобто відновлення цього інституту в перспективі допоможе підвищити кількість виявлень і припинень порушень права інтелектуальної власності в Інтернеті, оскільки він був введений нещодавно, то довгострокові результати діяльності державних інспекторів з питань інтелектуальної власності вдасться оцінити через декілька років.

Також ефективною постійно діючою ланкою протистояння порушенням авторського права в мережі Інтернет має стати кіберполіція України. Досвід проведення операцій для припинення порушень АП кіберполіція нашої країни вже має, зокрема з квітня по травень 2019 року кіберполіція проводила всеукраїнську операцію «Пірати». Результатами цієї діяльності всього за місяць стало [15]: закриття 30 сайтів, на яких розміщувалась кінопродукція; відкриття 19 кримінальних проваджень про порушення прав інтелектуальної власності;

сті; чотирьом особам була пред’явлена підозра. Ця операція показала, що в Україні є необхідні технічні засоби і спеціалісти для проведення такого роду дій і результативність цих дій є високою. Тож, поліції необхідно продовження проведення подібних операцій, а також вдосконалення їх механізмів, наприклад, використовуючи досвід Великої Британії закликати рекламодавців не розміщати рекламу на сумнівних сайтах.

Важливим аспектом залишається приведення Українського законодавства в відповідність до норм Європейського Союзу. Для цього необхідно повною мірою забезпечити імплементацію норм про захист авторських прав, зазначених в главі 9 «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони».

Також вбачається за необхідне, взяти до уваги пропозиції Сполучених Штатів щодо покращення ситуації в сфері авторських прав: замінити неліцензійне програмне забезпечення в державних установах на ліцензійну продукцію; врегулювати діяльність організації колективного управління так, щоб збір та розподіл роялті власникам прав, були більш прозорими.

У підсумку зазначимо, що міжнародний досвід захисту авторського права є різнобічним, як дієвим так і не дуже. І Україні, як державі, що знаходиться на самому початку формування нормативно-правової бази в сфері захисту АП в мережі Інтернет, варто розробляти її з оглядом на іноземні держави, як подібні механізми спрацьовували там. Значно полегшило б розгляд справ про порушення авторських прав у суді введення «концепції Джона Доу» в українське процесуальне законодавство.

Багатоланкова система захисту авторських прав, в роботу яких окрім судових органів

будуть включені і державні інспектори і Національна поліція України має внести дуже відчутний вклад у поліпшення ситуації з дотриманням авторських прав, а також показати світовій спільноті, що Україна це країна, в якій можна не боятися за недоторканість своїх творів, а якщо порушення все ж відбулось – припинити його і отримати справедливе відшкодування.

Висновки. У статті наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні особливостей національного правового регулювання захисту авторського права у мережі Інтернет, визначенні особливостей міжнародного досвіду захисту авторських прав в мережі Інтернет та рекомендацій щодо усунення проблем нормативно-правового забезпечення і правозастосовної практики в цій царині. Основні наукові й практичні результати дослідження:

В національному законодавстві України захисту прав інтелектуальної власності присвячена наступні нормативні акти, як: Конституції України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про кінематографію», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні», Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» З України «Про захист від недобросовісної конкуренції» тощо.

В Україні можливе застосування позасудової форми захисту авторських прав в мережі Інтернет – звернення правовласника до порушника з вимогою про добровільне усунення порушення. Для порушень, з використанням мережі Інтернет був розроблений спеціальний порядок позасудового захисту, що міститься в статті 52-1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права».

Визначено, що у країнах Європейського Союзу продовжується процес імплементації

норм Директиви про авторське право на єдиному цифровому ринку. На сьогоднішній день 11 держав-членів повністю імплементували положення Директиви у національне законодавство і ще одна країна частково. Досвід Франції в цьому процесі дозволяє сказати, що за сучасного розвитку технологій, коли вони є гнучкими до змін, закони не поспівають за такими змінами, а отже, не прописавши їх без урахування таких можливостей, ефективність закону може бути мала. Німеччина відобразила норми Директиви у своєму законодавстві, враховуючи ризики обмеження свободи слова і, на нашу думку, зараз погляд Німеччини на норми Директиви є найбільш прийнятним.

Пропонуємо для вдосконалення національної системи правозастосування в сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет:

1) довершити процедуру припинення порушення авторського права та суміжних прав в мережі Інтернет шляхом усунення колізії між її нормами та принципом автоматичної охорони;

2) ввести «концепцію Джона Доу» в українське процесуальне законодавство;

3) розвивати інститут державних інспекторів з питань інтелектуальної власності для того, щоб в Україні була налагоджена державна система захисту прав інтелектуальної власності;

4) продовжувати діяльність кіберполіції по виявленню та закриттю сайтів з контентом, що порушує АП, а також притягненню порушників до відповідальності;

5) розробити Стратегію трансформації нормативно-правового регулювання у сфері захисту авторських прав в мережі Інтернет.

Література:

1. 2021 Special 301 Report URL: [https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20\(final\).pdf](https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf)

2. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 32, ст.242 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>

3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст.64 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

5. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC (Text with EEA relevance.) URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>

6. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce') URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32000L0031>

7. Hadopi : première suspension de connexion Internet infligée à un internaute URL: <https://www.zdnet.fr/actualites/hadopi-premiere-suspension-de-connexion-internet-infligee-a-un-internaute-39791358.htm>

8. Ordonnance n° 2021-1518 du 24 novembre 2021 complétant la transposition de la directive 2019/790 du Parlement européen et du Conseil du 17 avril 2019 sur le droit d'auteur et les droits voisins dans le marché unique numérique et modifiant les directives 96/9/CE et 2001/29/CE URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000044362034>

9. LOI n° 2019-775 du 24 juillet 2019 tendant à créer un droit voisin au profit des agences de presse et des éditeurs de presse URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000038821358/>

10. Google refuses to pay publishers in France [Електронний ресурс] - URL: <https://www.politico.eu/article/licensing-agreements-with-press-publishers-france-google/>

11. Gesetz über die urheberrechtliche Verantwortlichkeit von Diensteanbietern für das Teilen von Online-Inhalten (Urheberrechts-Diensteanbieter-Gesetz - UrhDaG) URL: <https://www.buzer.de/UrhDaG.htm>

12. Ted Shapiro Poland v. EU – The Battle for the Value Gap URL: <https://www.wiggin.co.uk/app/uploads/2021/03/TS-Article-Post-on-CJEU-PL-v.-EU-Art-17-22-MAR-21.pdf>

13. Opinion of Advocate General Saugmandsgaard Øe delivered on 15 July 2021 (1) Case C-401/19 Republic of Poland v European Parliament, Council of the European Union URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=244201&pageIndex=0&doclang=en&mcode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=1711646#Footnote172>

14. Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5390356>

15. Кіберполіція завершила операцію «Пірати». Припинено діяльність більше 30 піратських ресурсів URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-zavershyla-operacziyu-piraty-prypyneno-diyalnist-bilshe--piratskyx-resursiv-5773/>

References:

1. 2021 Special 301 Report URL: [https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20\(final\).pdf](https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf)

2. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 32, ст.242 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>

3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст.64 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

4. Тsyvilnyi kodeks Ukrainy // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

5. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC (Text with EEA relevance.) URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>

6. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32000L0031>

7. Hadopi : première suspension de connexion Internet infligée à un internaute URL: <https://www.zdnet.fr/actualites/hadopi-premiere-suspension-de-connexion-internet-infligee-a-un-internaute-39791358.htm>

8. Ordonnance n° 2021-1518 du 24 novembre 2021 complétant la transposition de la directive 2019/790 du Parlement européen et du Conseil du 17 avril 2019 sur le droit dauteur et les droits voisins dans le marché unique numérique et modifiant les directives 96/9/CE et 2001/29/CE URL:: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT00044362034>

9. LOI n° 2019-775 du 24 juillet 2019 tendant à créer un droit voisin au profit des agences de presse et des éditeurs de presse URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00038821358/>

10. Google refuses to pay publishers in France [Elektronnyi resurs] - URL: <https://www.politico.eu/article/licensing-agreements-with-press-publishers-france-google/>

11. Gesetz über die urheberrechtliche Verantwortlichkeit von Diensteanbietern für das Teilen von Online-Inhalten (Urheberrechts-Diensteanbieter-Gesetz - UrhDaG) URL: <https://www.buzer.de/UrhDaG.htm>

12. Ted Shapiro Poland v. EU – The Battle for the Value Gap URL: <https://www.wiggin.co.uk/app/uploads/2021/03/TS-Article-Post-on-CJEU-PL-v.-EU-Art-17-22-MAR-21.pdf>

13. Opinion of Advocate General Saugmandsgaard Øe delivered on 15 July 2021 (1) Case C-401/19 Republic of Poland v European Parliament, Council of the European Union URL:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=244201&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=1711646#Footnote172>

14. Polozhennia pro derzhavnoho inspektora z pytan intelektualnoi vlasnosti URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5390356>

15. Kiberpolitsiia zavershyla operatsiiu «Piraty». Prypyneno diialnist bilshe 30 piratskykh resursiv URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-zavershyla-operacziyu-piraty-prypyneno-diyalnist-bilshe--piratskyx-resursiv-5773/>

Kholoshanova M. I., Hnidenko V. I. Separate issues of improving the system of legislation in the field of copyright protection in the internet network. – Article.

In the article, a comprehensive study of the essence and current state of regulatory regulation of copyright protection on the Internet is carried out, as well as the development of proposals on the basis of these studies to improve the legal system in the field of copyright protection on the Internet. The obtained conclusions and proposals can be used to improve the quality of legal protection of copyright and to improve the effectiveness of state policy in this area. It is also considered necessary to take into account the proposals of the United States to improve the situation in the field of copyright: replace unlicensed software in public institutions with licensed products; regulate the activities of the collective management organization so that the collection and distribution of royalties to rights holders are more transparent.

It was determined that in the countries of the European Union, the process of implementing the provisions of the Copyright Directive on the single digital market continues. To date, 11 member states have fully implemented the provisions of the Directive into national legislation, and one more country has partially implemented it. France's experience in this process allows us to say that with the modern development of technologies, when they are flexible to changes, laws do not keep up with such changes, and therefore, without prescribing them without taking into account such possibilities, the effectiveness of the law may be low. Germany has reflected the provisions of the Directive in its legislation, taking into account the risks of restricting freedom of speech and, in our

opinion, Germany's view of the provisions of the Directive is currently the most acceptable.

We propose to improve the national system of law enforcement in the field of copyright protection on the Internet:

1) complete the procedure for termination of infringement of copyright and related rights on the Internet by eliminating the conflict between its norms and the principle of automatic protection;

2) introduce the "John Doe concept" into Ukrainian procedural legislation;

3) to develop the institute of state inspectors on intellectual property issues in order to establish a state system for the protection of intellectual property rights in Ukraine;

4) continue the activity of the cyber police to identify and close sites with content that violates the AP, as well as bring violators to justice;

5) to develop a Strategy for the transformation of normative and legal regulation in the field of copyright protection on the Internet.

Keywords: intellectual property, copyright, norms of procedural "John Doe", digital intellectual property.

Авторська довідка:

Холошанова Марія Ігорівна - здобувачка вищої освіти освітнього ступеня бакалавр, третього року навчання, юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Гніденко Вікторія Ігорівна – к.ю.н., доцентка кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
<https://orcid.org/0000-0002-9502-7657>;

Стаття надійшла до редакції 13 червня 2022 р.

УДК 343.4:343.5

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-157-170>

**ПРОВАДЖЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ
В УКРАЇНІ**

Дац А., Ілікчієва К.

**CONDUCT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES
ON ISSUES OF PREVENTION AND ANTI-DISCRIMINATION
IN UKRAINE**

Dats A., Ilikchieva K.

У статті здійснено аналіз міжнародних стандартів та національних нормативно-правових актів, а також даних, зокрема, статистичних щодо реалізації заходів державної політики в напрямі запобігання та протидії дискримінації. Відзначено, що один з актуальних елементів даної проблематики полягає в слабкій професійній підготовці й перепідготовці спеціалістів у галузі права й працівників правоохоронних органів. Проаналізовано освітні програми навчальних закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації юристів, працівників правоохоронних органів. Авторами запропонована низка заходів, що сприятиме утвердженню ненасильницької ідеології в українському суспільстві та буде спрямована на подальший розвиток протидії та запобігання дискримінації на державному рівні.

Ключові слова: дискримінація, навчальні програми, заходи із запобігання та протидії дискримінації.

Постановка проблеми. Проблема дискримінації на сьогодні залишається однією з найактуальніших, що потребують ретельного вивчення з метою пошуку шляхів запобігання та протидії. Таке явище, як дискримінація в будь-якому її прояві, зокрема, гендерно обумовлене насильство, домашнє насильство, расизм або інша ксенофобія - продовжує все більше привертати увагу і суспільства, і фахівців із різних галузей знань (правоохоронців, юристів, педагогів, психологів, тощо).

Існування такого явища породжене суттєвим розповсюдженням різного роду стереотипів, що постійно ретранслюються та закріплюються на рівні поведінкових реакцій, що, у свою чергу, впливає на сприйняття реальності та прийняття відповідних рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом посилилась увага з боку наукової спільноти до проблематики протидії дискримінації, з'явилися фахові наукові публікації, однак переважно вони мало

відомі та не орієнтовані на юристів-практиків, працівників правоохоронних органів. [1].

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що, незважаючи на в цілому зростаючу питому вагу публікацій та праць, увагу науковців не привертало питання підготовки й перепідготовки юристів та правоохоронців, тому воно потребує детального вивчення для вдосконалення освіти у сфері запобігання та протидії дискримінації.

Метою статті є формування теоретичних висновків і практичних пропозицій щодо запобігання дискримінації на основі аналізу чинного законодавства та професійної підготовки юристів, працівників правоохоронних органів на всіх етапах їх службової діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема дискримінації та шляхи для протидії та запобігання їй не вивчається у вищих юридичних навчальних закладах та на юридичних факультетах в межах окремих спецкурсів, не розглядаються стандарти анти-

дискримінації та не відпрацьовуються навички юридичної кваліфікації справ щодо дискримінації, а також застосування розробленого Європейським судом з прав людини тесту на «недискримінацію», відсутні відповідні навчальні програми. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши освітні програми українських ВНЗ.

Розвинута практика національних судових інстанцій з питань заборони та протидії дискримінації також відсутня не стільки через недостатність належної міжнародної та національної нормативної бази, скільки через відсутність проваджень та незастосування процесуальних механізмів захисту від дискримінації, а також через відсутність відповідної юридичної традиції та ставлення до дискримінації радше як до соціологічної, ніж юридичної категорії.

В результаті практикуючи юристи (принаймні переважна більшість з них): — не знають про проблему дискримінації та не усвідомлюють її значення для українського суспільства;

— не розуміють природу дискримінації як загального правового принципу та юридичної категорії, що має міжгалузевий характер, використовується як у міжнародному, так і в національному праві, підлягає застосуванню в публічному та приватному, матеріальному і процесуальному праві;

— не володіють на належному рівні спеціальною юридичною термінологією у сфері протидії дискримінації (захищені ознаки, пряма чи непряма дискримінація, утиск, розумне пристосування, віктимізація, сегрегація, позитивна дискримінація, позитивні дії, тимчасові спеціальні заходи та ін.);

— не мають сформованих навичок юридичної кваліфікації відповідної фактичної ситуації як такої, що становить дискримінацію за відповідною ознакою, а також побудови юридичної аргументації та доведення у справах щодо дискримінації;

— обмежують сферу застосування принципу недискримінації «типовими» проблемами (дискримінацією за ознаками статі, інвалідності, віку) або асоціюють її лише з окремими «новітніми» проблемами (дискримінацією осіб з ВІЛ-СНІД, представників ЛГБТ та ін.);

— не розглядають антидискримінаційні положення як ефективний юридичний інструмент, тоді як визнання, реалізація чи обмеження (позбавлення) будь-якого права на дискримінаційній основі саме по собі становить правопорушення, що тягне за собою юридичну відповідальність різних видів;

— не володіють практичними навичками застосування стандартів у сфері протидії дискримінації, виробленими у практиці Європейського суду з прав людини (йдеться про тест на недискримінацію, стандарти протидії дискримінації при реалізації того чи іншого права, гарантованого Конвенцією). При цьому знання практики Європейського суду з прав людини на сьогодні є законодавчою вимогою при складанні кваліфікаційних іспитів на посаду судді, а також при проведенні атестації прокурорів та складання кваліфікаційних іспитів для отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. [1].

Держава намагалася вирішити проблеми з дискримінацією, расизмом та ксенофобією шляхом ухвалення антидискримінаційного законодавства. В Україні законодавчими гарантіями у сфері протидії дискримінації є Конституція України, зокрема стаття 24 - загальна гарантія рівності прав та заборона обмежень через належність особи/осіб до однієї чи іншої групи: відкритий перелік захищених ознак[2]. Закони України:

1) «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що містить такі положення:

• заборона дискримінації за ознакою статі;

- визначення поняття «сексуальне домагання»;

- механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків[3].

2) «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», що містить такі положення:

- заборона дискримінації за відкритим переліком ознак;

- визначення форм дискримінації та сфер застосування закону;

- повноваження органів влади та офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

- механізм оскарження дискримінації [4].

3) «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», що містить такі положення:

- заборона дискримінації людей з інвалідністю;

- визначення поняття «розумне пристосування»;

- створення умов для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до соціальної інфраструктури, тощо[5].

4) «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що містить такі положення:

- визначення поняття насильства;

- визначення критеріїв, за якими можна ідентифікувати ситуації домашнього насильства[6].

Важливим є те, що на виконання зазначених нормативно - правових актів прийнято низку підзаконних актів, що створюють певний механізм протидії дискримінації.

Формування в суспільстві розуміння рівності як цінності та усвідомлення ролі кожного в її утвердженні є найважливішим вектором у стратегічній боротьбі з дискримінацією. На представників правоохоронних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, суддів, адвокатів та прокурорів,

які щодня працюють з різними людьми, покладається особлива відповідальність щодо недопущення випадків дискримінації.

Нами було досліджено освітні програми, навчальні плани та навчально – методичне забезпечення ВНЗ України, що здійснюють підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників за спеціальностями 262 «Правоохоронна діяльність» та 081 «Право». Результати цього дослідження дають можливість зробити висновок, що в багатьох ВНЗ питання дискримінації та шляхів її подолання не розглядаються.

Зокрема, Національний університет державної фіскальної служби ні на першому (бакалаврському) [7], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [8].

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ні на першому (бакалаврському) [9], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [10].

У Державному університеті «Житомирська політехніка» ні на першому (бакалаврському) [11], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» тематика з протидії дискримінації не висвітлена [12].

Національний університет «Запорізька політехніка» ні на першому (бакалаврському) [13], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [14].

Так само, ПАТ «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» ні на першому (бакалаврському) [15], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [16].

Національний авіаційний університет на першому (бакалаврському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [17].

Херсонський державний університет на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [18].

Запорізький національний університет на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [19].

Київський університет імені Бориса Грінченка ні на першому (бакалаврському) [20], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [21].

Національний університет державної фіскальної служби ні на першому (бакалаврському) [22], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [23].

Державний університет «Житомирська політехніка» теж ні на першому (бакалаврсь-

кому) [24], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [25].

Хмельницький університет управління та права ні на першому (бакалаврському) [26], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не висвітив [27].

Національний університет «Запорізька політехніка» ні на першому (бакалаврському) [28], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не висвітив [29].

Національний університет водного господарства та природокористування ні на першому (бакалаврському) [30], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [31].

ПАТ «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» ні на першому (бакалаврському) [32], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [33].

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського ні на першому (бакалаврському) [34], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не висвітив [35].

Київський національний університет імені Тараса Шевченка ні на першому (бакалаврському) [36], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [37].

Сумський державний університет ні на першому (бакалаврському) [38], ні на другому (магістерському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не висвітлює [39].

Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Одеська область) на першому (бакалаврському) рівні за спеціальністю 081 «Право» жодного освітнього компоненту, що присвячений визначенню поняття дискримінація, методи та заходи протидії не закріпив [40].

Однак є виключення.

В Одеському державному університеті внутрішніх справ тематика з протидії дискримінації розглядається на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» в тематиках наступних дисциплін: «Запобігання та протидія домашньому насильству», «Міжнародний захист прав людини» [41]. На другому магістерському рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації розглядається в тематиках лише однієї дисципліни: «Захист прав і свобод вразливих груп населення Національною поліцією України» [42].

Так, у Харківському національному університеті внутрішніх справ тематика з протидії дискримінації розглядається на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» в тематиках наступних дисциплін: «Запобігання та протидія домашньому насильству», «Гендерна психологія», «Психологія неформаль-

них молодіжних груп і об'єднань», «Інформаційно-комунікаційні системи у протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми», «Міжнародний захист прав людини», «Протидія торгівлі людьми у кіберсфері» [43]. При цьому, на другому магістерському рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації не висвітлена [44].

У Львівському державному університеті внутрішніх справ тематика з протидії дискримінації на другому магістерському рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» розглядається в тематиках дисципліни: «Проблеми застосування положень кримінального законодавства про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» [45], проте на першому (бакалаврському) освітньому рівні за цією ж спеціальністю не висвітлена [46].

В Донецькому юридичному інституті МВС України тематика з протидії дискримінації розглядається на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» в тематиках дисципліни: «Запобігання та протидія домашньому насильству» [47]. На другому магістерському рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації розглядається в тематиках лише однієї дисципліни: «Особливості адміністративно-правової відповідальності/Гендерна рівність у правоохоронній діяльності» [48].

Західноукраїнський національний університет тематику з протидії дискримінації висвітлює на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» в тематиках дисципліни: «Запобігання та протидія домашньому насильству» [49]. На другому магістерському рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації розглядається в тематиках лише однієї дисципліни: «Особливості розслідування злочинів окремих категорій» [50].

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка на другому магістерському рівні за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» тематика з протидії дискримінації розглядається в тематиках лише однієї дисципліни: «Юридичний механізм захисту прав людини» [51].

Донецький юридичний інститут МВС України тематику з протидії дискримінації висвітлює на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 081 «Право» в тематиках дисципліни: «Міжнародний захист прав людини» [52]. На другому магістерському рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації розглядається в тематиках лише однієї дисципліни: «Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини» [53].

Запорізький національний університет на першому (бакалаврському) освітньому рівні за спеціальністю 081 «Право» тематику з протидії дискримінації висвітлює у тематиках дисципліни: «Правові основи антидискримінаційної політики» [54]. Проте, на другому (магістерському) рівні за цією ж спеціальністю тематика з протидії дискримінації не висвітлена [55].

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка на другому (магістерському) освітньому рівні за спеціальністю 081 «Право» тематику з протидії дискримінації висвітлює у тематиках дисципліни: «Юридичний механізм захисту прав людини» [56].

Висновки. Підбиваючи підсумки, значимо, що актуальність даного питання полягає в слабкій професійній підготовці майбутніх фахівців правоохоронних органів, прокурорів, суддів, адвокатів. Дослідивши освітні програми навчальних закладів стає зрозуміло, що існує велика прогалина в системі нав-

чання, спрямованого на попередження й протидію дискримінації. Для забезпечення професійного захисту прав і свобод людини фахівцями на всіх стадіях: розслідування, процесуального нагляду та судового контролю тематика з протидії дискримінації повинна вивчатися поглиблено.

Подальший розвиток безпечного та толерантного середовища протидії та запобігання дискримінації на пряму залежить від держави, яка має розробити та застосувати конкретні дієві заходи реалізації державної політики у напрямі протидії дискримінації в Україні.

Зокрема, [Міністерство освіти і науки України](#) спільно з Міністерством внутрішніх справ України мають розробити методичні рекомендації з впровадження тематики запобігання дискримінації в освітніх програмах.

Література:

1. Питання заборони та протидії дискримінації / Методичні рекомендації для юристів / Упорядник: Христова Ганна, к. ю. н., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16803040d8>.
2. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
5. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19>.

7. Національний університет державної фіскальної служби 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

8. Національний університет державної фіскальної служби 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

9. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/nmc/op/standarts/6-262-TP.pdf>

10. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://dduvs.in.ua/navchalnij-protses/dvv/16-262-mag-stud/>

11. Державний університет «Житомирська політехніка» 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/262-pravoohoronna-diyalnist/>

12. Державний університет «Житомирська політехніка» 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/262-pravoohoronna-diyalnist/#study>

13. Національний університет «Запорізька політехніка» 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://zp.edu.ua/uploads/dept_nm/op/m/Yurydychny_y_fakultet/Pravookhoronna_diyalnist.pdf

14. Національний університет «Запорізька політехніка» 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://zp.edu.ua/kafedra-kryminalnogo-cyvilnogo-ta-mizhnarodnogo-prava>

<https://maup.napryami-navchannya1/262-pravoohoronna-diyalnist.html>

16. ПАТ «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://drive.google.com/file/d/146uo_oSPB1q5yn_cCPRCdqINa-fCZEU/view

17. Національний авіаційний університет 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/Projekti/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%202021/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%20262%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80.pdf

18. Херсонський державний університет 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://www.kspu.edu/About/Faculty/FBP/Chair_of_Administrative_and_Civil_Law/Quality_of_EP/Quality_of_EP_LEA.aspx

19. Запорізький національний університет 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://www.znu.edu.ua/opp2021/mag/law/___pravookhoronna_d_yal_n_st_.pdf

20. Київський університет імені Бориса Грінченка 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://fpmv.kubg.edu.ua/images/stories/Departament_s/2020/00/OP_pravo-2017_1.pdf

21. Київський університет імені Бориса Грінченка 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://fpmv.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-17-09-49-17/navchalno-metodychna-robota/osvitni-prohramy-ta-navchalni-plany.html>

22. Національний університет державної фіскальної служби 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

23. Національний університет державної фіскальної служби 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

24. Державний університет «Житомирська політехніка» 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/081-pravo/>

25. Національний університет державної фіскальної служби 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/081-pravo/#study>

26. Хмельницький університет управління та права 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>

27. Хмельницький університет управління та права 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.univer.km.ua/sites/default/files/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF/OPP_magistr_081_Pravo.pdf

28. Національний університет «Запорізька політехніка» 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zp.edu.ua/uploads/dept_nm/op/m/Yurydychny_y_fakultet/Pravo.pdf

29. Національний університет «Запорізька політехніка» 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zp.edu.ua/kafedra-kryminalnogo-cyvilnogo-ta-mizhnarodnogo-prava>

30. Національний університет водного господарства та природокористування 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ep3.nuwm.edu.ua/17216/1/2019%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0

[9.pdf](https://ep3.nuwm.edu.ua/17216/1/2019%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0)

31. Національний університет водного господарства та природокористування 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ep3.nuwm.edu.ua/20628/2/878_%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%20%282%29.pdf

32. ПАТ «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1MugwFILakKR8njK7DTuU9e4PwZ3vLRZX/view>

33. ПАТ «Вищий навчальний заклад Міжрегіональна академія управління персоналом» 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1SSgoTirrkDQJ0QvU6RfgdCEr1jAwtp/view>

34. Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://afgp.kpi.ua/our-courses/bakalavrat/>
https://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/04/081_OPPB_Pravo_2020-1-%D0%B1%D0%B0%D0%BA.pdf

35. Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://afgp.kpi.ua/our-courses/magistratura/>
https://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/04/081_OPPM_GAPP_2020-%D0%BC%D0%B0%D0%B3-1.pdf

36. Київський національний університет імені Тараса Шевченка 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1c87uGq8FJA6oAoiS-8W6FgRf-UwMR4_H/view

37. Київський національний університет імені Тараса Шевченка 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1o7OQcW5B_ruR4HuyPjQwOWmq0ksI8odT/view

38. Сумський державний університет 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://op.sumdu.edu.ua/#/>

39. Сумський державний університет 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://op.sumdu.edu.ua/#/programm/1529>

40. Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Одеська область) 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/osvitnja-prohrama-pravo-081-shema-22.03-sajt.pdf>

41. Одеський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/OPP-262-PD-BAKALAVR-PROYEKT-naboru-2021-roku-1.pdf>

42. Одеський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/10/23/262_Pravookhoronna_diyalnist_mahistr.pdf

43. Харківський національний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://univd.edu.ua/files/262_lawSecurity/oor_262_polic_2020.pdf

44. Харківський національний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] http://univd.edu.ua/files/262_lawSecurity/plan_262_pd_master_2020.pdf

45. Львівський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.lvduvs.edu.ua/d3>

46. Львівський державний університет внутрішніх справ 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.lvduvs.edu.ua/d3>

47. Донецький юридичний інститут МВС України 262 «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/9.%20%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%D0%91%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%A0_%D0%9F%D0%94_2020%20%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

48. Донецький юридичний інститут МВС України 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/11.%20%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8_%D0%9F%D0%94_%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%8C_2020_%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%BD.pdf

49. Західноукраїнський національний університет «Правоохоронна діяльність». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/katalog_pravoohoronna_diyalnist_bakalavr.pdf

50. Західноукраїнський національний університет «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/pravoohoronna_dialnist_magistr/osoblivosti_rozsliduvania_zlochuniv_okremuch_kategoriy/syllabus.pdf

51. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка 262 «Правоохоронна діяльність». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу https://www.cuspu.edu.ua/images/history/kaf_pravo/files_derzh_prav_disciplin/navh_metod_zabezpech/NP_YuMZPL_262_mag.pdf

52. Донецький юридичний інститут МВС України 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dli.donetsk.ua/phocadownload/29.04.2021/2021-04-29_shulga/1.5..pdf

53. Донецький юридичний інститут МВС України 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dli.donetsk.ua/phocadownload/29.04.2021/2021-04-29_shulga/7.2..pdf

54. Запорізький національний університет 081 «Право». Бакалавр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.znu.edu.ua/opp2021/bak/law/bak__prav_o.pdf

55. Запорізький національний університет 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://www.znu.edu.ua/opp2021/mag/law/mag_pra vo.pdf

56. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка 081 «Право». Магістр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.cuspu.edu.ua/images/history/kaf_pra vo/files_derzh_pra v_disciplin/navh_metod_zabezpech/R P_YuMZPLmag_2019-2020.pdf

Reference:

1. Pytannia zaborony ta protydii dyskryminatsii / Metodichni rekomendatsii dlia yurystiv / Uporiadnyk: Khrystova Hanna, k. yu. n., [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://rm.coe.int/16803040d8>.

2. Konstytutsiia Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 r. № 2866-IV. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

4. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5207-VI. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

5. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 r. № 875-KhII. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

6. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2229-VIII. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19>.

7. Natsionalnyi universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

8. Natsionalnyi universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby 262 Pravookhoronna diialnist. Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

9. Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu:

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/nmc/op/standarts/6-262-TP.pdf>

10. Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://dduvs.in.ua/navchalnij-protses/dvv/16-262-mag-stud/>

11. Derzhavnyi universytet «Zhytomyrska politehnika» 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/262-pravookhoronna-diyalnist/>

12. Derzhavnyi universytet «Zhytomyrska politehnika» 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/262-pravookhoronna-diyalnist/#study>

13. Natsionalnyi universytet «Zaporizka politehnika» 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://zp.edu.ua/uploads/dept_nm/op/m/Yurydychnyy_fakultet/Pravookhoronna_diyalnist.pdf

14. Natsionalnyi universytet «Zaporizka politehnika» 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://zp.edu.ua/kafedra-kryminalnogo-cyvilnogo-ta-mizhnarodnogo-prava>

15. PAT «Vyshchyi navchalnyi zaklad Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom» 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/napryami-navchannya1/262-pravookhoronna-diyalnist.html>

16. PAT «Vyshchyi navchalnyi zaklad Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom» 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://drive.google.com/file/d/146uo_oSPB1q5yn_cCPRCdqINa-fCZEU/view

17. Natsionalnyi aviatsiynyi universytet 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://nau.edu.ua/download/Quality%20Assurance_ukr/Projekti/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%2021/%D0%9E%D0%9F%D0%9F%20262%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80.pdf

18. Khersonskiy derzhavnyi universytet 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.kspu.edu/About/Faculty/FBP/Chair_of_Administrative_and_Civil_Law/Quality_of_EP/Quality_of_EP_LEA.aspx

19. Zaporizkyy natsionalnyi universytet 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.znu.edu.ua/opp2021/mag/law/_pravookhoronna_d_yal_n_st_.pdf

20. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://fpmv.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/2020/00/OP_pravo-2017_1.pdf

21. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://fpmv.kubg.edu.ua/profakultet/kafedry/2016-06-17-09-49-17/navchalno-metodychna-robota/osvitni-prohramy-ta-navchalni-plany.html>

22. Natsionalnyi universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

23. Natsionalnyi universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.nusta.edu.ua/kafedri-pravo/#1488187079456-09f9069a-d878>

24. Derzhavnyi universytet «Zhytomyrska politekhnika» 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/081-pravo/>

25. Natsionalnyi universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://vstup.ztu.edu.ua/bakalavr/081-pravo/#study>

26. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>

27. Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.univer.km.ua/sites/default/files/%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF/OPP_magistr_081_Pravo.pdf

28. Natsionalnyi universytet «Zaporizka politekhnika» 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://zp.edu.ua/uploads/dept_nm/op/m/Yurydychnyy_fakultet/Pravo.pdf

29. Natsionalnyi universytet «Zaporizka politekhnika» 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://zp.edu.ua/kafedra-kryminalnogo-cyvilnogo-ta-mizhnarodnogo-prava>

30. Natsionalnyi universytet vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://ep3.nuwm.edu.ua/17216/1/2019%20%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%80%20%20%282%29%20%281%29.pdf>

31. Natsionalnyi universytet vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://ep3.nuwm.edu.ua/20628/2/878_%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%20%282%29.pdf

32. PAT «Vyshchy navchalnyi zaklad Mizrehionalna akademiia upravlinnia personalom» 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://drive.google.com/file/d/1MugwFIL-akKR8njK7DTuU9e4PwZ3vLRZX/view>

33. PAT «Vyshchy navchalnyi zaklad Mizrehionalna akademiia upravlinnia personalom» 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://drive.google.com/file/d/1SSgoTirrwkDQJ0QvU6RfgdCEr1jAwtp/view>

34. Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://afgp.kpi.ua/our-courses/bakalavrat/>

https://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/04/081_OPPB_Pravo_2020-1-%D0%B1%D0%B0%D0%BA.pdf

35. Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://afgp.kpi.ua/our-courses/magistratura/>

https://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/04/081_OPPM_GAPP_2020-%D0%BC%D0%B0%D0%B3-1.pdf

36. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://drive.google.com/file/d/1c87uGq8FJA6oAoiS-8W6FgRf-UwMR4_H/view

37. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://drive.google.com/file/d/1o7OQcW5B_ruR4HuyPjQwOWmq0ksI8odT/view

38. Sumskyi derzhavnyi universytet 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://op.sumdu.edu.ua/#/>

39. Sumskyi derzhavnyi universytet 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://op.sumdu.edu.ua/#/programm/1529>

40. Izmailskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet (Odeska oblast) 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/osvitnja-prohrama-pravo-081-shema-22.03-sajt.pdf>

41. Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/OPP-262-PD-BAKALAVR-PROYEKT-naboru-2021-roku-1.pdf>

42. Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/10/23/262_Pravookhoronna_diyalnist_mahistr.pdf

43. Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://univd.edu.ua/files/262_lawSecurity/ooop_262_police_2020.pdf

44. Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://univd.edu.ua/files/262_lawSecurity/plan_262_pd_master_2020.pdf

45. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.lvduvs.edu.ua/d3>

46. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.lvduvs.edu.ua/d3>

47. Donetskyyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy 262 «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/9.%20%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%D0%91%D0%90%D0%9A%D0%90%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%A0_%D0%9F%D0%94_2020%20%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

48. Donetskyyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy 262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu:

file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/11.%20%D0%9E%D0%9F%D0%9F_%D0%BC%D0%B0%D1%96%D0%BD.pdf

49. Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet «Pravookhoronna diialnist». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/katalog_pravoohoronna_diyalnist_bakalavr.pdf

50. Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravoohoronna_diyalist/pravoohoronna_dialnist_magistr/osoblivosti_rozsliduvania_zlochuniv_okremuch_kategorijsyllabus.pdf

51. Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka

262 «Pravookhoronna diialnist». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu https://www.cuspu.edu.ua/images/history/kaf_pravo/files_derzh_prav_disciplin/navh_metod_zabezpech/NP_YuMZPL_262_mag.pdf

52. Donetskyyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://dli.donetsk.ua/phocadownload/29.04.2021/2021-04-29_shulga/1.5..pdf

53. Donetskyyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://dli.donetsk.ua/phocadownload/29.04.2021/2021-04-29_shulga/7.2..pdf

54. Zaporizkyyi natsionalnyi universytet 081 «Pravo». Bakalavr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.znu.edu.ua/opp2021/bak/law/bak__pravo.pdf

55. Zaporizkyyi natsionalnyi universytet 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.znu.edu.ua/opp2021/mag/law/mag__pravo.pdf

56. Tsentralnoukrainskyyi derzhavnyi pedahogichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka 081 «Pravo». Mahistr. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.cuspu.edu.ua/images/history/kaf_pravo/files_derzh_prav_disciplin/navh_metod_zabezpech/RP_YuMZPL-mag_2019-2020.pdf

Dats A., Ilikchieva K. Conduct of educational activities on issues of prevention and anti-discrimination in Ukraine. – Article.

The article analyzes international standards and national legal acts, as well as statistical data, in particular, on the implementation of state policy measures to prevent and combat discrimination. It was noted that one of the relevant elements of this issue is the weak professional training and retraining of specialists in the field of law and law enforcement officers. The educational programs of educational institutions that train, retrain, and improve the qualifications of lawyers and law enforcement officers

have been analyzed. The authors proposed a number of measures that will contribute to the establishment of non-violent ideology in Ukrainian society and will be aimed at the further development of countermeasures and prevention of discrimination at the state level.

Note that the relevance of this issue lies in the weak professional training of future specialists of law enforcement agencies, prosecutors, judges, lawyers. After studying the educational programs of educational institutions, it becomes clear that there is a big gap in the system of education aimed at preventing and combating discrimination. To ensure the professional protection of human rights and freedoms by specialists at all stages: investigation, procedural supervision and judicial control, anti-discrimination topics should be studied in depth.

The further development of a safe and tolerant environment for combating and preventing discrimination directly depends on the state, which must develop and apply specific effective measures for the implementation of state policy in the direction of combating discrimination in Ukraine.

In particular, the Ministry of Education and Science of Ukraine, together with the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, should develop methodological recommendations for the implementation of the topic of prevention of discrimination in educational programs.

Key words: discrimination, educational programs, measures to prevent and combat discrimination.

Авторська довідка:

Дац Андрій - здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня, юридичного факультету ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана".

Ілікчієва Катерина – к.ю.н., радниця з різних можливостей, різноманіття та інклюзії Гендерної платформи ЦММ, доцент кафедри конституційного та кримінального права ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

Стаття надійшла до редакції 02 червня 2022 р.

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До публікації приймаються статті українською та англійською мовами, формату А4, шрифтом Times New Roman, розмір якого повинен становити 11pt, через 1,15 інтервали, абзацний відступ 0,8 см. Поля: верхнє, нижнє – 2 см; ліве, праве – 2,5 см, в одну колонку.

Обсяг статті з анотаціями, таблицями, рисунками та списком літератури 8-10 сторінок.

Стаття подається в текстовому редакторі MS Word for Windows та складається з таких послідовних елементів:

- індекс УДК (вирівнювання тексту по лівому краю);
- назва статті (розміщується через два рядки, шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру);
- прізвище та ініціали автора (розміщується через один рядок по центру, шрифт напівжирний курсив);
- назва статті (розміщується через два рядки, шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру) англійською мовою;
- прізвище та ініціали автора (розміщується через один рядок по центру, шрифт напівжирний курсив) англійською мовою;
- анотація мовою основного тексту статті та ключові слова (розміщується через три рядки, шрифт курсив);
- текст статті (розміщується через рядок та мають такі необхідні елементи: висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей та завдань статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки за дослідженням; перспективи подальших розвідок у даному напрямку).

Посилання у тексті та цитування супроводжуються цифрами у квадратних дужках із позначенням номера цитованого видання у списку літератури, а потім через кому подаються сторінки, наприклад: [1, с. 34]);

- список літератури надається після основного тексту, оформлюється згідно із новими вимогами ВАК України, під заголовком Література (розміщується через рядок);
- транслітерація списку літератури, під заголовком References (розміщується через рядок);
- анотація та ключові англійською мовою розміщуються через рядок, шрифт курсив). Якщо публікація не англійською мовою, анотація англійською мовою має бути обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова (пп.4 п.6 Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом МОН України від 15.01.2018 №32);
- дата подання статті до публікації (розміщується через рядок, шрифт курсив);
- прізвище та ініціали рецензента статті (розміщується через рядок, шрифт курсив).

Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; телефону; адреси електронної пошти. Відомості подаються повністю, наприкінці статті, без скорочень, одним реченням, через кому, в одному файлі зі статтею.

До статті додається заява щодо підтвердження оригінальності дослідження, засвідчене підписами авторів (оригінал), в якому вказуються прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), назва наукової праці, засвідчується, що наукова праця дійсно презентує самостійно проведене дослідження і не містить плагіату, а також гарантується, що авторами одержано всі необхідні дозволи на використання матеріалів, що охороняються авторським правом, наукова праця підготовлена спеціально для видання Університету, ніде раніше не публікувалася і не подана до інших видань.

Для статей авторів, які не мають наукового ступеня, наявність рецензії наукового керівника є обов'язковою.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція матеріали не рецензує і не повертає. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні або такі, що не відповідають поданим вище вимогам, які не пройшли рецензування та не отримали висновок щодо рекомендації до друку.

Автори, надсилаючи матеріали до редакції, тим самим дають згоду на розміщення статей у відкритому доступі на сайті наукового збірника <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/about>.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ПУБЛІКАЦІЙНИЙ ВНЕСОК:

Розмір публікаційного внеску становить 500 грн. Якщо обсяг статті перевищує 10 сторінок, то за кожну додаткову сторінку необхідно доплатити 40 грн.

Редакція збірника здійснює внутрішнє анонімне рецензування статті, після проходження якого автори отримують реквізити для оплати публікації.

ПОДАЧА СТАТЕЙ.

Контактна особа: к.ю.н., доцент Капліна Галина Анатоліївна; моб.т. 095-052-72-78.

E-mail: galinakaplina61@gmail.com

Положення про конфіденційність

Імена та електронні адреси, вказані користувачами на сайті цього журналу, будуть використані виключно для виконання внутрішніх технічних завдань цього збірника; вони не будуть поширюватись та передаватись стороннім особам.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 349.2

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ
ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Котова Л.В.

ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF LABOR RIGHTS PROTECTION
OF WORKERS

Kotova L.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «захист трудових прав працівників»....

Ключові слова: права, трудові права, працівник, правове регулювання...

Постановка проблеми. Праця – це невід’ємна частина життя будь-якої людини...

Стан дослідження. ...була предметом дослідження багатьох вчених....

Саме тому метою статті є: розглянути....

Виклад основного матеріалу. Почати розгляд основного питання, що представлено.....

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження...

Література:

1. Вавженчук В. Я. Сутність поняття «конституційні трудові права» [Електронний ресурс] / В. Я. Вавженчук // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 89-93.
- 2.

References:

1. Vavzhenchuk V. Ya. Sutnist poniattia «konstytutsiini trudovi prava « [Elektronnyi resurs] / V. Ya. Vavzhenchuk // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 89-93.
- 2.

Kotova L. On the issue of legal regulation of labor rights protection of workers. - Article.

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches....

Keywords: rights, labor rights, worker, legal regulation.....

Котова Л.В. К вопросу правового регулирования защиты трудовых прав работников. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, исследованы теоретические....

Ключевые слова: права, трудовые права, работник, правовое регулирование....

Авторська довідка:

Котова Любов Вячеславна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, ел. адреса: kotova@pravo-snu.lg.ua, моб. тел. +3 8 050 923 99 87

Стаття надійшла до редакції 1 квітня 2021 р.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 1 (43)

(Українською, російською та англійською мовами)

Видання збірника здійснене за рахунок авторів

Відповідальний секретар *Г. А. Капліна*
Оригінал-макет *О. В. Могильна*

Підписано до друку 06.05.2021
Формат 60х84^{1/8}. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 22,3. Обл.-вид. 22,9.
Тираж 50 прим. Вид. № 3316. Замов. № 18(2022). Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: просп. Центральний, 59-а
м. Сєвєродонецьк, 93400
E-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com

Надруковано:
Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля
Адреса: просп. Центральний, 59-а
м. Сєвєродонецьк, 93400